

## Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeleler

Sadık YAZAR\*

### Giriş

Çevirinin artık müstakil bir disiplin hâline geldiği Batı'da, çeviri tarihine yönelik araştırmalarda hayli mesafe kat edilmiştir. Batı'ya göre biraz daha geç bir dönemde bağımsızlığını kazansa da Türkiye'deki çeviribilim veya benzeri disiplinler etrafında da -Batı'ya oranla oldukça geride olmakla birlikte- bu bağlamda birçok akademik çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Ancak bu makalede izahı mümkün olmayacak birtakım sebeplerden ötürü bu çalışmalar Cumhuriyet devri çeviri etkinlikleriyle sınırlı kaldığından, Osmanlı dönemi tercüme faaliyetleri ve tercüme olgusu, birkaç istisna dışında, çeviri etkinlikleri ile doğrudan muhatap olan çeviribilimcilerin ilgi sahasına gir(e)memektedir. Bu dönemdeki tercüme faaliyetleri ile doğrudan veya dolaylı olarak muhatap olan araştırmacıların ise yine birkaç istisna dışında, bu tür metinlere "tercüme" bağlamında yaklaş(a)madıkları görülmektedir. Bu genel ilgisizlikten dolayıdır ki yakın zamana kadar, söz konusu dönemde üretilmiş tercümelelerin sağlam bir bibliyografyası bile ortada yoktu. Hâl böyle olunca da, genel olarak Osmanlı dönemindeki tercüme olgusuna yönelik yapılan temelsiz eleştirilerin, temel İslamî bilimlerden tutun da fen bilimlerine kadar birçok disiplindeki araştırmalara sirayet ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, genellikle Osmanlı dönemindeki farklı bilimlerin tarihlerine yönelik yapılan araştırmalarda, bu dönemde oluşturulan tercüme faaliyetlerinin görmezden gelindiği, ötelendiği ve değersizleştirildiği müşahede edilmektedir.

Genel olarak fıkıh/hukuk ilminin Osmanlı dönemindeki gelişimiyle ilgili araştırmaların bile istenilen düzeyden oldukça uzak olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, bu dönemdeki fıkıh tercümelelerine dair eldeki çalışmaların ne kadar yetersiz, hatta yok denecek kadar az olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. Aşağıda

---

\* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.  
Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanlarını Ödüllendirme Programı (GEBİP) dahilinde bu çalışmaya verdiği destekten dolayı Türkiye Bilimler Akademisi'ne (TÜBA) teşekkür ederim.

da üzerinde durulacağı üzere, özellikle Osmanlı erken ve klâsik dönemindeki Arapça fıkıh literatürünü doğrudan veya dolaylı olarak ele alan birkaç araştırma bulunmaktaysa da bahsi geçen dönemde üretilmiş olan Türkçe fıkıh literatürü henüz ortaya konulmuş değildir. Hâliyle, bu satırların yazarı tarafından hazırlanan “Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği” başlıklı doktora çalışması bir yana bırakılırsa, bu dönemde Türkçeye tercüme edilmiş eserlerin de sağlam bir bibliyografyası elde mevcut değildir.

Bu makalede öncelikle Osmanlı dönemindeki fıkıh tercümelerine dair yapılan sınırlı sayıdaki araştırma hakkında bir değerlendirme yapılacak; daha sonra da Osmanlı döneminde üretilmiş fıkıh tercümelerinin kısaca tanıtıldığı bir liste sunulmaya çalışılacaktır.

Genellikle Osmanlı döneminin “duraklama ve gerileme” devresi olarak değerlendirildiği birçok İslam hukuku tarihi yazılmıştır.<sup>1</sup> Hayreddin Karaman’ın eserinde olduğu gibi bunların birkaçı da defalarca basılmıştır; ancak bu tür araştırmalarda Osmanlı dönemindeki fıkıh tercümeleleri bir tarafa, haddizatında Osmanlı dönemi fıkıh literatürüne, özellikle de Türkçe fıkıh literatürüne dair, yazma eser kütüphanelerinin taranmasına dayanan sağlam bir bibliyografyadan bahsetmek mümkün değildir.

Ali Keleş’in 1992 yılında hazırladığı “Osmanlı Devleti Yükselme Dönemi İslâm Hukukçuları ve Eserleri” başlıklı yüksek lisans tezi,<sup>2</sup> Osmanlı dönemindeki fıkıh literatürüne yönelik önemli bir çalışma gibi görünmektedir. Ancak 123 sayfadan müteşekkil olan bu çalışmayı incelediğimizde, yazarın *Şakâyıku’n-Nu’mâniye*, Atâ’î’nin bu esere yazdığı zeyli *Hadâik* ile Kâtip Çelebi’nin *Keşfü’z-Zünûn*’unu tarayarak fıkıhla ilgili eserlerden ziyade Osmanlı dönemindeki fıkıhçıları tespit etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim tespit ettiği her bir müellifin hayatı hakkında nispeten uzunca bilgiler verdikten sonra “Eserleri” başlığı altında herhangi bir tanıma bilgisine yer vermeden sadece tespit ettiği eserlerin isimlerini zikretmesi de bu amacını ortaya koymaktadır. Özellikle yazma eser kütüphaneleri gibi farklı kaynakların taranmasına dayanmadığı için çalışmada zikredilen eserlerin çoğu Arapça olup birkaç istisnâî metin dışında telif veya tercüme şeklinde üretilmiş

1 Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1954; Ali Himmet Berki, *Hukuk Tarihinden İslam Hukuku*, Ankara: Baysan Yayınları, 1955; M. Tevfik Çiper, *İslam Hukuku Tarihi*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1969; Muhammed b. Afifi el-Bacuri Hudari, *İslam Hukuku Tarihi*, (çev. Haydar Hatipoğlu), İstanbul: Kahraman Yayınları, 1974; Osman Keskiöglü, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, ts.; Hayreddin Karaman, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: Nesil Yayınları, 1989, İstanbul: İrfan Yayınevi, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999; Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi: Kamu Hukuku (I. cilt)*, *Özel Hukuk (II. cilt)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1990; Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2006.

2 Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 1992.

Türkçe fıkıh metinlerini göz ardı ettiği veya böyle eserlerin yazılmış olabileceğini düşünmediği anlaşılmaktadır.

Recep Cici ise bu çalışmadan iki sene sonra, 1994 yılında, “Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar Osmanlılarda Fıkıh Çalışmaları” başlıklı bir doktora çalışması<sup>3</sup> hazırlamıştır. 2001 yılında neşredilen bu çalışma<sup>4</sup> içerik bakımından Ali Keleş’in çalışmasıyla benzerlik arz etse de yöntem bakımından daha farklıdır. Cici de öncelikle biyografik ve bibliyografik eserlerden hareketle fıkıhçı kimliğiyle öne çıkmış olan âlimleri tespit etmiş; ancak bu kaynaklarla yetinmeyip tespit ettiği âlimlerin eserleri için Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere çeşitli yazma eser kütüphanelerinde de taramalar yapmıştır. Kendisinin de ifade ettiği üzere, bu taramalar neticesindedir ki kaynaklarda bahsi geçmeyen birçok eseri de tespit eden yazar, eserlerin içerikleri hakkında bilgiler vermeyi de ihmal etmemiştir. Çalışmasında tanıttığı eserlerin dili hakkında da bilgi veren Cici, “Bahis konusu devirde gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında ilim dili olarak Arapça daha yaygın olduğundan, eserleri Arapçanın dışında başka bir dille kaleme almaya cesaret edememişlerdir”<sup>5</sup> diyerek çalışması için belirlediği dönem aralığında üçü telif, ikisi tercüme olmak üzere fıkıhla ilgili sadece 5 Türkçe eserin yazıldığını söylemektedir. Cici’nin tespit ettiği tercümeleler, Balıkesirli Devletoglu Yûsuf’un (ö. 1423?) *Murâdnâme* isimli *Vikâye* tercümesi, Abdurrahmân b. Yûsuf Aksarayî’nin (ö. 1543’ten sonra) *İmâdü’l-İslâm fî tercemeti Umdeti’l-İslâm*’ı, Ahîzâde’nin *Ferâizü’s-Sirâciyye* tercümesidir. Makalemizin ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere, bahsi geçen dönemde üretilmiş olup da tespit edilemeyen birkaç tercüme daha bulunmaktaysa da çalışmasını yaptığı dönemin imkânları göz önünde bulundurulduğunda Cici’nin bunları tespit edememiş olması makuldur. Doktora çalışmasıyla ilgili olarak makale düzeyinde de Osmanlı dönemindeki fıkıh literatürüne dair üç çalışma neşreden Recep Cici,<sup>6</sup> bu çalışmalarında da kitabındaki tespitlerden çok farklı tespitlerde bulunmaz.

Haddizatında Osmanlı dönemindeki Türkçe fıkıh literatürünün bile ortaya çıkarılmadığı bir ortamda, *TALİD*’in “Türk Hukuk Tarihi” başlıklı sayısı Osmanlı dönemi fıkıh/hukuk literatürüne önemli katkıda bulunduğu gibi, bu alanda yapılması gereken araştırmaların ne kadar az olduğunu gösterip araştırmacıları bu sahaya yönlendirme noktasında da önemli bir rol oynadı. Bahsi geçen sayıda neşredilen Şükrü Özen’in “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü” başlıklı kitap

3 Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 1994.

4 Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar*, Bursa: Arasta Yayınları, 2001.

5 Cici, *a.g.e.*, s. 341.

6 Recep Cici, “Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar”, *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, sy. 8, 1999, s. 215-246; a. mlf., “Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitaplarına Dair Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sy. 5, 2005, s. 215-248.

hacmindeki makalesi'7 alana çok önemli bir katkı sunmuştur. "İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı, Milli Kütüphane Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (www.yazmalar.org) ve çeşitli kütüphane kataloglarından yaptığımız genel taramalardan elde ettiğimiz verileri dikkate alarak ve kütüphanelerdeki yazma fetva mecmualarından imkân ölçüsünde en az birini görmek suretiyle Osmanlı döneminde genel bir isimlendirmeye fetâvâ denilen literatürü tanıtmaya çalıştık" ifadeleriyle makalesinin amacı ve araştırma yöntemi hakkında bilgi veren Özen, 160'ı aşkın fetva mecmuasını tanıttığı bu makalesinde tercüme yoluyla oluşturulan birkaç fetvâ mecmûasını da tanıtarak makalemize bu bağlamda önemli bir katkıda bulunmuştur. Yazar ayrıca makalesinin girişinde, fetva mecmualarına dair bir literatür taraması da yapmaktadır.

Konuyla doğrudan ilişkilendirilebilecek bu çalışmalar dışında, dolaylı olarak Osmanlı dönemindeki Türkçe fıkıh literatürü ile ilişkilendirilebilecek çalışmalar da bulunmaktadır. Bunların bir kısmı, bu dönemde üretilmiş Türkçe bir fıkıh/hukuk eserini konu alma şeklinde ortaya çıkarken bir kısmı ise dolaylı olarak bu tür eserlerden bahseden çalışmalardır. Bu tür çalışmaların da daha ziyade Türkoloji sahasında yoğunlaştığı, dolayısıyla da bu eserlerin içeriklerinden ziyade dil özellikleri bakımından birtakım incelemelere konu oldukları görülmektedir. Bu noktada Recep Toparlı'nın önemli çalışmalarıyla karşılaşmaktayız. Toparlı'nın ilmî neşrini hazırladığı Kıpçak Türkçesi metinlerinden üçü de fıkıh sahasında kaleme alınan tercümelere aittir.<sup>8</sup> Onun çalışmalarından öğrendiğimiz kadarıyla Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınan benzeri iki eser daha bulunmaktadır.<sup>9</sup> Kıpçak Türkçesiyle yazılmış bu satırlı tercümelerinin yanında, Yakup Karasoy'un bir dil incelemesiyle birlikte neşrettiği ve kaynak metninin Kudûrî'ye ait olduğunu düşündüğü bir satırlı tercümesi de neşredilmiştir.<sup>10</sup>

Türkoloji sahasında fıkıh tercümeleriyle ilgili yapılan araştırmaların başında satırlı tercümelere dair yapılan araştırmalar gelmektedir.

### **I. Çalışmanın Ortaya Çıkmasında Takip Edilen Usul ve Karşılaşılan Problemler**

Bu makale, Batı Türkçesinin ilk verimlerinin ortaya çıktığı XIII. yüzyılın sonundan XIX. yüzyılın başlarına kadarki uzun süreçte, tüm alt dalları ile fıkıh

7 Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sy. 5, 2005, s. 250-378.

8 Recep Toparlı, *Kitab-ı Mukaddime-i Ebü'l-Leys es-Semerkandi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1987; a. mlf., *İrşâdül-Mülûk ve's-Selâtin*, Ankara: TDK, 1992; a. mlf., *Kitab fi'l-fıkh: Şekil Bilgisi Özellikleri*, Örnek Metin, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1993.

9 Mehmet Emin Açar, "Kitâb fi'l-Fıkh bi-Lisân-ı Türkî", Doktora tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 1989; Jale Talân, "Mukaddimetü'l-Gaznevî fi'l-İbâdât", Yüksek Lisans tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 1987.

10 Muhammed b. Siddık b. Ali İbnü's-Sayın, *Satırlı Tercümeli Bir Fıkıh Kitabı*, haz. Yakup Karasoy, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004.

ilmi çerçevesinde Batı Türkçesiyle üretilmiş tercüme ve şerh metinlerinin bir bibliyografyasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, Türkçe dışındaki bir dilde veya birkaç dolaylı değinme dışında, Türkçenin diğer (Batı Türkçesi dışındaki) lehçelerinde üretilmiş tercüme ve şerh metinlerini konu edinmemektedir. Aynı şekilde geniş bir matbû külliyyâtının da devreye girdiği XIX. yüzyıl ve sonrası tercüme de bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Bu çalışmanın nüvesini, Sadık Yazar'ın "Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği" başlıklı doktora tezindeki ilgili bölüm teşkil etmekle birlikte, okuyucu birçok değişiklikle karşılaşacaktır. Öncelikle bahsi geçen tez çalışmasında, fıkıh ilmi çerçevesinde, yukarıda bahsi geçen yüzyıllar arasında üretilmiş tercüme ve şerhler sadece tespit edilip kronolojik olarak sıralanmışken, bu çalışmada, tespit edilebilen her bir çalışma aşağıda izah edilecek usulde kısaca tanıtılmış ve nüshaları tespit edilmiştir. Bunun yanında, hatalı tespitler tashih edilip daha evvel tespit edilemeyen bazı tercüme ve şerhlere yer verilmiştir.

Bu çalışma, temel olarak iki aşamalı bir araştırmadan oluşmaktadır. Birinci aşamada fıkıh ilmindeki tercüme ve şerh türü metinlerin tespiti yapılmış, ikinci aşamada ise bu tespit neticesinde derlenen metinler fıkıh ilminin alt başlıklarına göre tasnif edilip tanıtılmıştır. Derleme aşamasında çalışmamıza konu olan tercüme ve şerh türü eserlerin tespit edilebileceği basılı kaynaklar ile bazı veritabanları taranmıştır. Bu bağlamda İslam Araştırmaları Merkezi'nin (ISAM) birçok yazma eser kütüphanesinin katalog fişlerindeki bilgilerinden oluşan veritabanı ile Milli Kütüphane tarafından Türkiye ve Türkiye dışındaki yazma eser kütüphanelerinin katalog fişleri taranarak hazırlanan veritabanı (yazmalar.gov.tr); *Keşfü'z-Zünûn* ve onun zeyli olan *İzâhu'l-Meknûn* ile *Osmanlı Müellifleri (OM)* gibi bibliyografik özellikler arz eden eserler; indekslerinden hareketle neşredilen bazı tezkireler; eser ve yazar madde başlarından hareketle *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin (*DİA*) bu çalışmanın sona erdiği ana kadar yayımlanan tüm ciltleri ile Türkiye ve Türkiye dışındaki yazma eser kütüphanelerinin neşredilen katalogları taranmıştır. Tespit aşamasında yukarıda bahsi geçen kaynaklar tarandığı gibi, yazma eser barındıran bazı kütüphanelere gidip bizzat araştırma yapmak suretiyle de derleme yapılmıştır. Bu bağlamda Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere İstanbul'daki okuyucuya açık yazma eser kütüphaneleri, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi ile bölgesindeki yazma eserleri toplayan Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi gibi kütüphanelerde çalışılmıştır.

Tanıtmaya aşamasında ise, tespit edilen metinler, A. Usûl-ı fıkıh, B. Fürû-ı fıkıh, C. İlmihâl, D. Ferâiz, E. Fetva, F. Muhtelif Konular şeklindeki alt konulara göre tasnif edildikten sonra her başlık altındaki eserler kronolojik olarak sıralanıp kısaca tanıtılmıştır. Eserler tanıtılırken önce kaynak metin ve yazarı hakkında kısa bilgi verilmiş; ardından da bunun tercüme ve şerhlerine geçilmiştir. Tanıtılan her bir

tercüme ve şerh, öncelikle yazar ve eser ismi verilmek suretiyle kaydedilmiştir. Yazar adları girilirken, önce varsa yazarın lakabı, mahlası vb. meşhur olduğu veya tanındığı ismi, daha sonra ise tam ismi yazılmıştır. İsminden sonra, parantez işareti içinde tespit edilmişse ölüm tarihi de kaydedilmiştir. Ölüm tarihleri tespit edilmişse, eserin yazıldığı tarih ve sunulduğu kişi (padişah, devlet adamı vb.) dikkate alınmıştır. Yazarı tespit edilemeyen eserlerde, yazar hanesine parantez içinde mütercimi/şârihi belirsiz ifadesi yazılmıştır. Yazarının hayatıyla ilgili herhangi bir bilgi tespit edilemeyen eserler ile yazarı belli olmadığı gibi ne zaman yazıldığı da tespit edilemeyen eserler ise tarihi belli olmayanlar başlığı altında listelenmiştir. Yazarın ismi kaydedildikten sonra eserin ismine yer verilmiş; varsa önce yazarın isimlendirmesine daha sonra da parantez içinde tercüme ve şerh kelimeleriyle terkipli olarak tercüme/şerh edilen metnin ismine de yer verilmiştir. Eser isminin sonuna dipnot düşülerek, eser hakkında yapılan çalışma/ların künyesi girilmiştir. Bu şekilde kaydedilen eserlerin tanıtımı yapılırken öncelikle yazarı (mütercim/şârih) hakkında doğum tarihi, yaşadığı yüzyıl ve yer, ölüm tarihi ve mesleğiyle ilgili bilgiler göz önünde bulundurularak kısaca bilgi verilmiş; ardından da eseri tanıtılmıştır. Tanıtılan tercüme veya şerh hakkında yapılan bir bilimsel çalışma tespit edilebilmişse tanıtma kısa tutulmuş ve daha geniş bilgi için bu çalışmaya gönderme yapılmıştır. Ancak üzerinde herhangi bir çalışma yapıldığı tespit edilemeyen eserler için yapılan tanıtma nispeten daha uzun tutulmuş, gerektiğinde tanıtılan metinden alıntılar yapılmıştır.

Çalışmanın ortaya çıkmasında bilinmesi gereken birçok zorlukla karşılaşmıştır. Haddizatında yaklaşık 5 yüzyıllık uzun bir dönemde üretilmiş fıkıh tercüme ve şerhlerinin peşine düşen bu makalenin tespit aşamasında, çalışmanın en üst seviyede kapsayıcılığını engelleyen zorluklar bulunmaktadır. Bilindiği üzere, genel olarak İslâmî yazmalar özel olarak da Türkçe yazmalar çok geniş bir coğrafyada muhafaza edilmektedir. Türkçe yazmaların kahir ekseriyeti Türkiye’de bulunmakla birlikte, bugün Japonya, Amerika, Kanada, İran, Irak, Suriye, Suudi Arabistan, Mısır, başta Bosna-Hersek olmak üzere Balkan ülkeleri ve birçok Avrupa ülkesinde Türkçe eserleri barındıran İslâmî yazma eser koleksiyonları mevcuttur. Bu geniş coğrafyadaki Türkçe eserlerin istifadeyi mümkün kılan bazı katalogları hazırlanabilmişse de maalesef başta Türkiye’deki birçok koleksiyon olmak üzere, kataloğu ya hiç hazırlanmamış veya hazırlanan kataloğu istifadeden oldukça uzak birçok Türkçe yazma eser koleksiyonu bulunmaktadır. Böyle bir ortamda tüm yazma koleksiyonlarının tarandığı bir çalışma ortaya koymak oldukça güç ve uzun süre gerektirip bizzat koleksiyonların bulunduğu mekanlarda veya dijital ortamlarda çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada, temsiliyeti oldukça yüksek olan Süleymaniye Kütüphanesi ile Anadolu’daki birçok koleksiyonu barındıran “yazmalar.gov.tr” adresli dijital ortam başta olmak üzere Türkiye’deki koleksiyonların çoğu taranmıştır. Aynı şekilde tespit çalışmalarının nispeten daha rahat yapılabildiği ve katalogları neşredilen Almanya, Hollanda, İngiltere ve Bosna-Hersek’teki

koleksiyonlar ile birçoğu dijital ortama aktarılan Amerika'daki koleksiyonlar bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Bununla birlikte, önemli oranda Türkçe yazmayı havi Mısır Milli Kütüphanesi, Suudi Arabistan'da bulunan Şeyhülislâm Ârif Hikmet Efendi Kütüphanesi ve Orta Asya'daki koleksiyonların bihakkın bu çalışmaya dâhil edildiğini söylemek güçtür. Hâl böyle olunca eldeki çalışmanın tüm yazma eser koleksiyonlarının taranmasına dayanan, yüksek düzeyde kapsayıcı bir çalışma olduğu iddiasında kesinlikle değiliz.

Çalışmanın tespit aşamasında bir diğer zorluk da katalog ve dijital veritabanlarındaki fahiş hatalar ve bulunması gereken bilgilerin eksikliğidir. Bundan dolayı tercüme ve şerh türü metinlerin tespiti bir yana, tespiti bir şekilde yapılmış metinlerin farklı nüshalarını belirlemek de güçleşmektedir. Bu hususla ilintili olarak tercüme, şerh veya telif fark etmeksizin yazılan eserlere bir isim verilmesi geleneği de bu çalışmada öne çıkan zorluklardan biri olmuştur. Bu tür eserler genellikle kütüphane kayıtlarına kaynak metinle herhangi bir ilişki kurulmadan yazarı tarafından verildikleri isimlerle kaydedildikleri için bunların tercüme veya şerh olduğunu tespit etmek çok zordur. Bunu aşmanın yegâne yolu da her bir koleksiyonu Türkçe eserler bakımından, hatta dilinin bile yanlış kaydedildiği varsayımını yabana atmadan koleksiyonun tamamını teker teker tarayıp ilgili bölümlerini okumaktır. Kabul edilebilir ki bu oldukça güç ve uzun süre isteyen bir meşgaledir. Bu çalışmayı oluştururken Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki tüm koleksiyonları bu şekilde taradığımızı ifade etmekte fayda vardır.

Çalışmanın tanıtma aşamasında da nüsha farklılıkları, mütercimlerin ketum davranıp isimlerini zikretmek bir yana eserlerini kaleme aldıkları tarihlerden bahsetmemeleri, yer yer kaynak aldıkları metinleri belirtmemeleri, isimleri tespit edilen mütercim veya şarihler hakkında temel biyografik kaynaklarda bilgi bulunmaması gibi daha birçok sebepten dolayı birtakım zorluklarla karşılaşmış ve bu zorluklar maalesef çalışmamıza da yansımıştır.

## II. Literatür

### A. Usûl-i Fıkıh

#### 1. *Menâru'l-envâr*

Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310), Pezdevî'nin *Kenzü'l-Vüsûl*'ünden ihtisar ederek yazdığı usul kitabıdır. En meşhur Hanefî usûl kitaplarından olan bu eser etrafında gelişen oldukça zengin bir şerh, haşiye ve tercüme literatürü bulunmaktadır. Bu şerhler arasında, erken dönem Osmanlı âlimlerinden Ferišteoğlu'nun şerhi oldukça meşhur olmuştur. Yazma eser kütüphanelerinde yüzlerce nüshası bulunan bu şerhin de Türkçeye tercüme edildiği tespit edilmiştir. *Menâr*'ın Türkçedeki ilk izlerini Kıpçak sahasında bulmaktayız. Batı Türkçesinde de XVII. yüzyılın hemen başından itibaren tercüme ve şerhleri dâhil olmuştur.<sup>11</sup>

11 Ferhat Koca, "Menâru'l-envâr", *DİA*, c. 29, s. 116-18.

**a. (Mütercim ve Şârihi Belirsiz), *Şerhü'l-Menâr*<sup>12</sup>**

İlk defa Muharrem Ergin tarafından ilim âlemine tanıtılan bu *Menâr* şerh ve tercümesinin nüshası, Bursa'da Haraççioğlu Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 131 yapraktan oluşan şerh, Mukbil b. Abdullâh es-Seyfi Çerkesü'l-Muhammedî el-Mâlikî en-Nâsırî adlı bir hattat tarafından 804/1401 yılında istinsah edilmiştir. Tercüme üzerinde birkaç Türkolog incelemeler yapmakla birlikte Mertol Tulum, kaynak metnin Ebü'l-Berekât en-Nesefî'ye (ö. 710/1310) ait olduğu gerçekliğini dikkate alarak tercümenin sonundaki tarihin, kuvvetli bir ihtimalle tercüme tarihi olabileceğini ifade etmiş ve eser hakkında önemli tespitler yapmıştır. Eser Erhan Aydın tarafından Mısır'daki Memlük Kıpçakçasının bir verimi olarak bir yüksek lisans tezi kapsamında dil bakımından incelenmiştir.

**b. Ömer Halvetî Manisavî (ö. 1615'ten sonra), *Manzûm Tercüme-i Menâr***

Ulaşılabilen tek nüshası SK Hacı Mahmud 784 numarada kayıtlı bulunup 1b yaprağında "Hâdim-i huddâm-ı ashâb-ı şerî'at ve türâb-ı akdâm-ı erbâb-ı hakikat Ömer el-med'uvvü al-Halvetî el-Mağnisavî..." yazılı olan bu eser, *Menâr*'ın manzûm bir tercümesidir. Mesnevî nazım biçimi ile tercüme edilen eserin sonunda;

Kitâb eyledüm itmâm bi-'avn-i Hakk u Samed / Müverrah oldı anun  
ile odur rızâ-yı Ahad (55a)

beyti yazılıdır. Tek nüshasına eriştiğimiz bu tercümenin mütercimi hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır.

**Örnek metin:** ta'rîf-i kitâb:

Kitâb kelâm-ı İlahî ki ya'nî ol Kur'ân Resûline münzel ü mektûb musâfaha çün cân

**c. İsâ b. Mahmûd (XVII. yüzyıl -Sultân İbrâhîm devri-), *Rûkn-i Sâni*  
(*Şerh-i Menâr*)**

Kâtip Çelebi'nin "و شرح المنار من الركن الثالث بالتركي عيسى بن محمود الكاتب الديواني واهداه الى" "السلطان ابراهيم" "*Menâr*'ın üçüncü rûknünü divan katibi olan İsâ b. Mahmûd Türkçe olarak şerh edip Sultân İbrahim'e hediye etti"<sup>13</sup> cümlesi ile haber verdiği bu Türkçe şerhin bir nüshasına erişmiş bulunmaktayız. İNÜEK, TY 2176 numarada bulunan tercümede, sanatlı bir dil ve anlatımla yazılan uzunca bir hamdele ve salveleden sonra devrin padişahı Sultân İbrâhîm'in övgüsüne yer verilmiştir. Daha sonra hâmisi bulunan Mustafa Paşa'yı metheden mütercim, bu paşanın vezarete geçmesiyle ülkeye adalet ve refahın nasıl geldiğinden bahsedip sözü

12 Muharrem Ergin, "Bursa Kitaplıklarındaki Türkçe Yazmalar Arasında", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1950, s. 120-21; a. mlf., "Türkoloji Bölümü Çalışmaları I", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1959, s. 137; Mecdut Mansuroğlu, "Şerhü'l-Menâr'ın Dili Hakkında", *V. Türk Kongresi Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1960, s. 367-74; Mertol Tulum, "Şerhü'l-Menâr Hakkında", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1968, s. 133-36; Erhan Aydın, "Şerhü'l-Menâr Grameri (Giriş-Gramer-Metin-Bibliyografya)", Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, 1997.

13 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, c. 2, s. 1826-27.



kendisine getirir ve ismi ile mesleğini “bu ez’af-ı ibâdu’l-Melik ... İsâ b. Mahmûd ki küttâb-ı divân-ı izzet-makrûndan olup ...” cümlesiyle açıkladıktan sonra eserini yazmasının sebebini açıklama babında kendisine hitap edip “Her ne kadar divanda bir işin varsa da biraz da ilme vakit ayırıp Arapça bilmeyenler için faydalı bir şeyler yaz” der. Bunun üzerine “divândan fâriğ oldukça ilm-i usûl-i şerî’atde Pezdevî ve Telvîh ve Tavzîh ve bazı hâşiyeleri ile *Menâr*’ı mütâla’a...” edip *Menâr*’ın bir kısmını “zebân-ı Tâzîden nakl ve tahvîl ve lisân-ı Türkîye tercüme vü tebdîl ...” eder. 166 yapraktan oluşan tercümenin sonunda herhangi bir tarih mevcut değildir.

**d. Seyyid Mustafâ, *Enfesü’n-Nefâ’is* (Tercüme-i Şerh-i *Menâr-ı İbn Melek*)**

SK H. Hüsnü Paşa 1161 numaradaki nüshasında, mütercim olarak Mehmed b. Mustafâ el-Akkirmânî’nin (ö. 1760) kayıtlı olduğu bu tercüme, *Menâr*’ın değil de İbn Melek’in *Menâr*’a yaptığı Arapça şerhin Türkçeye tercümesidir. Bizzat tercümenin ilgili bölümlerini incelediğimizde, mütercim ismi olarak “Seyyid Mustafâ” isminin kayıtlı olduğu görülmektedir; ancak bu ismin Mehmed b. Mustafâ el-Akkirmânî olduğunu destekler herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Mütercim, bir arkadaşının kendisinden öğrencilere kolaylık sağlaması için İbn Melek’in *Menâr* şerhinden birkaç satırı tercüme etmesini istemesi üzerine, istenilen şekilde İbn Melek şerhinden bir kısmı tercüme edip adına *Enfesü’n-Nefâ’is* ismini verdiğini beyan etmektedir. Tercümenin öğrencilere yönelik olduğunu özellikle vurgulayan mütercim, uzmanlara (havâs) hitap etmekten noksan olduğunu söyler. Yararlandığı kaynaklara da değinen mütercim, önce kaynak metinden kısa cümleleri kaydetmekte, ardından da bu metinleri Türkçeye tercüme etmektedir. SK’daki nüshası 15 varaktan oluşan bu tercümenin Milli Ktp Yz. A 6348/5 numarada kayıtlı bir nüshasına daha erişilmekle birlikte her iki nüshada da mütercimin yaşadığı yüzyıla dair herhangi bir işaret ve tarih bulunamamıştır.

**Önek metin:** hamd-ı bî-had ol Allâh-ı azîmü’ş-şâna olsun ki kitâb-ı mübîn ile usûl-ı dîni muhkem eyledi ve fûrû’-ı dîni dahi kavî eyledi...<sup>14</sup>

**e. Hekimbaşızâde Mehmed Sâdık b. Mehmed Esad (ö. 1252/1836-37’den sonra), *Tercüme-i Menâr***

Kısa bir hamdele ve salveleden sonra ismini Seyyid Mehmed Sâdık b. Mehmed Es’ad el-Müderris eş-Şehrî şeklinde veren mütercim, usûl-ı fıkıhdan *Menâr* isimli eseri tercüme etmek istediğinde, bahsi geçen eserin şerhlerine özellikle de İbn Melek’in şerhine baktığını ve bundan istifade ettiğini ifade etmektedir. Bu ifadelerden sonra mütercim, önce kaynak metinden bir ibare seçmekte, ardından da bunu daha ziyade kaynak metnin söz dizimine bağlı kalarak, klâsik tercüme geleneğinde “tahte’l-lafz” diye kavramsallaştırılan bir

14 SK H. Hüsnü Paşa 1161, 1a.

tercüme stratejisi ile Türkçeye tercüme etmektedir. Diğer tercümelere nispetle elimizdeki bu tercümede, Türkçeye aktarılacak üzere seçilen kaynak metinlerin birkaç cümleden oluşan uzunca metinler olduğu, yer yer bunların yarım sayfayı da bulduğu görülebilmektedir. Sondaki kayda göre tercüme 1252/1836-37 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Tercümenin SK İbrahim Efendi 880 ve Hacı Mahmud Efendi 807 numaralarda olmak üzere iki nüshasına ulaşılabilmiştir.

**Örnek metin:** “الحمد لله الذي هدانا” her bir hamd Hak te’âlâya mahsûsdur bizlere hidâyet eyledi. “الى الصراط المستقيم” sırât-ı müstakîme...<sup>15</sup>

#### **f. Hâfız Mehmed Emîn Konevî (XIX. yüzyıl), *Tercüme-i Muhtasar-ı Menâru'l-Envâr***

*Menâr*, Haremeyn payelilerinden Hâfız Mehmed Emîn Efendi tarafından da ihtisaren tercüme edilmiştir. Jenerik sayfasında verilen bilgiye göre öğrencilere okutulmak üzere kaleme alınan bu tercümenin girişinde, mütercim *Menâr*'ın İbn Kutluboğa diye tanınmış olan Hanefî fakîhi ve hadis âlimi Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî (ö. 879/1474) tarafından yapılan muhtasarı ile karşılaşmış ve bunu mütalaa ederken Arapça bilmeyenlerin de bundan istifade edebilmesi için eseri Türkçeye tercüme etmeye karar vermiştir. Mütercim eseri Şeyhülislâm Ârif Efendi adına yazarak da unutulmaktan kurtarmak istediğini belirtmektedir. Tercümenin 1298 /1880-81, 1300/1882-83 tarihli matbû nüshaları bulunmaktadır.

**Örnek metin:** “قال المصنف اصول الشرع” usûl, cem’-i aslıdır asl; gayr kendi üzerine binâ kılınan şeydir. Bu mahalde murâd edille-i şer’iyyedir ki ahkâm-ı şer’iyye kendi üzerine binâ kılınmıştır...<sup>16</sup>

#### **g. (Şârihi Belirsiz), *Şerh-i Menâr***

Ulaşılabilen nüshası SK H. Hüsnü Paşa 494 numarada bulunan bu şerhin, şârih veya mütercimine dair bir bilgi bulunmamaktadır. 36 yaprak tutan eserde, önce kaynak metinden bir bölüm üzeri sürh mürekkeple çizilerek kaydedilmiş, daha sonra da şerh edilmiştir. Nüshada herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

**Baş:** “الحمد لله جامع الاصول لترتيب ايجاد الفصول ... فقوله اصول الشرع الكتاب والسنة واجماع الأمة والقياس”: pes usûl aslun cem’îdür ve asl şol şeydür ki gayrı anun üzerine ... oluna bunda usûlden murâd edille-i şer’iyyedür ...” (1a)

#### **2. *Mirkâtü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl***

Erken dönem Osmanlı âlim ve müftülerinden Mollâ Hüsrev'in (ö. 885/1480) fıkıh usulüne dair kaleme aldığı muhtasar eseri olup yine kendisi tarafından *Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vusûl* adıyla şerhedilmiştir.<sup>17</sup>

15 SK İbrahim Efendi, 2a.

16 Hâfız Mehmed Emîn Konevî, *Tercüme-i Muhtasar-ı Menâru'l-Envâr*, 1297: İstanbul, s. 5.

17 Bkz. Ferhat Koca, “Mir'âtu'l-usûl”, *DİA*, c. 30, s. 148; a.mlf., “Molla Hüsrev”, *DİA*, c. 30, s. 252-54.

**Gelibolulu Mektûbî Osmân b. Mustafâ (ö. 1723), *Teshîlü Mirkâti'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl***

1070/1660 tarihinde Gelibolu'da dünyaya gelen Osmân Efendi 1088/1678 tarihinde İstanbul'a gelip ilmîyye tarikine salık olur. Bu tarihten sonra senelerce muhtelif medreselerde müderrislik yapan Osmân Efendi bir ara Şeyhülislâm Çatalcalı Alî Efendi'nin de mektupçuluğunu yapmıştır. 1136/1723 yılında vefat eden Osmân Efendi'nin usul-ı fıkıh ilminde mütehasıs bir âlim olduğu belirtilmektedir.<sup>18</sup>

*Mirkât*'ın Osmanlı dönemindeki tek tercümesini yapan Osmân Efendi, tercümesine kısa bir Arapça hamdele ve salvele ile başladıktan sonra Mollâ Hüsrev'in *Mirkâti'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl* adlı eserini Türkçeye tercüme etme sebebinin açıklar. Usûl-ı fıkıh ilminin "eşref-i ulûm-ı dîniyye" olduğunu belirtip bu ilmin öneminden bahsederek sözlerine başlayan Osmân Efendi, eserini kaleme almadan evvel uzun süre bu ilimle meşgul olduğunu söyler. Bu ilimden behrever olmayanların tefsîr ve hadîs ilmini de yeterince anlayamadıklarını ifade eden mütercim, usul-ı fıkıh ilminde yazılmış olan muteber kitapları yazıp bazılarında ıslâh yoluna gittiğini belirttiikten sonra bu fani dünyanın kimseye kalmadığının farkında olarak hayırla anılmasına vesile olacak bir eser kaleme almak istediğini belirtir. Bu maksatla usul-ı fıkıh ilminde "tasnîf olunan mütûndan bir metnin fehmi eshel ve nef'i eşmel olsun için lisân-ı Türkî ile ma'ânî-i şerîfesini ve emsile vü şevâhid ü kavâ'idlerini tercüme vü edâ ve her müctehidün hilâf-ı delîllerini cevâblarıyla bile imlâ ve mu'dilâtını keşf ü îzâh ve mübhemâtını 'alâ vechi'l-îcâz şerh ü ifsâh" etmeyi uzun süre düşündükten sonra sonunda Mollâ Hüsrev hazretlerinin *Mirkâti'l-vusûl* diye bilinen metnini bu sahada kaleme alınan metinlerden "ecved ü akyed ve zabta evfak" bulup öğrencileri ile müzâkere ettikleri sırada "zebân-ı Türkî ile tercüme" ettiğini söylerken tercüme usulünü de şu şekilde açıklar:

"ve kelâm-ı musannifi evvelâ ketb ü imlâ ve ba'de ma'ânî-i şerîfesini cemî'-i levâzımâtıyla fi zamâninâ ihtisâr matlûb olduğu için ber-vech-i ihtisâr beyân ve edâ tarîkini ihtiyâr..."<sup>19</sup>

Tercümesine *Teshîl-i Mirkâti'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl* adını verdiğini söyleyen mütercim, usul-i fıkıh ilminde kaleme alınan bu tercümeden yeterince istifade için mantık, münâzara, hey'et, ferâiz başka ilimlerin de bilinmesi gerektiğine dair bir not düştükten sonra ifade ettiği usul üzere kaynak metni tercüme etmeye başlar. Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunan tercüme, mütercim nüshası esas alınarak 1288/1871 tarihinde tab' edilmiştir.

**Örnek metin:** kitâb-ı mübîn ile usûl-ı dîni müşeyyed ü muhkem ve fûrû'-ı dîni kavî vü müstahkem iden Hak celle ve alâ hazretlerinin ism-i şerîfiyle..."<sup>20</sup>

18 Bkz. Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fuzalâ*, c. 2, s. 564. Tercümesinin matbû nüshasının sonunda da Gelibolulu Osmân Efendi'nin hayatı hakkında bir sayfalık bilgi mevcuttur.

19 SK Esad Efendi, 2b.

20 A.e., 3a.

**Nüshaları:** TSMK E.H. 705, 706, 707, SK Esad efendi 494, 495, Hacı Mahmud 771, Serez 507, Tırnova 524, Yozgat 572; Atf Efendi Eki 1437; BDK Veliyyüddin Efendi Zeytinöğlü İlçe Halk Ktp. 190.

## B. FÜRÜ-İ FIKH

### 1. *Kitâbü'l-Harâc*

Eser, Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi, müctehid hukukçu ve ilk kadilkudât olan Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) malî konular yanında, muâmelât, ceza, idare ve devletler hukuku kapsamına giren çeşitli meseleleri ele alan eseridir.<sup>21</sup>

### Rodosîzâde Mehmed b. Mehmed (ö. 1701), *Tercüme-i Kitâbü'l-Harac*

Hayatı hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız Rodosîzâde Mehmed Efendi, Bursalı Mehmed Tâhir'in verdiği bilgilere göre Ayasluğlu olup İstanbul'da tahsil görmüştür. 1702 yılında vefat eden Mehmed Efendi'nin birkaç eseri bulunmaktadır.<sup>22</sup>

Eserinin girişinde tercümesinin sebebini açıklayan Rodosîzâde, vezîr-i azam Mustafa Paşa'nın ülkeler fethetmeye çok istekli olup her daim bu düşüncede iken, etrafında bulunan âlimlerden fetih işlerinin hükümlerine dair bir kitap istediğinde meclisindeki bazı âlimler, Harun Reşid zamanında yaşamış olan İmâm Ebû Yûsuf'un *Harâc* adlı bir eser kaleme aldığını ve bu eserin hala âlimler arasında meşhur olduğunu söylediler. Bunun üzerine bahsi geçen vezir, "kitâb-ı mezkûrun müzâkeresine âzmâyış gösterdikden sonra nef'i eşmel ü e'amm ve fâyidesi ekmel ü etemm olmağ- için lisân-ı Arabîden Türkiye nakl olunmasını..." Rodosîzâde'ye emreder. Böylece tercümesini bahsi geçen vezirin emri üzerine yaptığını söyleyen Rodosîzâde, kaynak metne yer vermeden metni tercüme ederken, ayet ve hadisleri ise tercüme etmeden metinleri aynen almıştır. Rodosîzâde tercümesini tamamladıktan sonra şu önemli bilgileri vermektedir:

"bu kitâb nüshaları ihtisâr u tatvîl ve takdîm ü te'hîr ve îade vü tekrîr ile muhtelif olduğundan mâ-adâ niçe mevâzi'i hallinde fuhûl-ı kerîme ihtilâfa zâhib olup ve ba'zı mevziin dahi sûret-i inhilâlî ile'l-ân merâyâ-yı ezhânda nümâyân olmadığı mukarrerdür. Pes hîn-i tercümede nûsah-ı müteaddide cem' olunup meyânlarında tercüme olan nüsha sâ'irlerinden ziyâde sıhhata karîb olmak zu'mu ile ihtiyâr olundu ve mükerrerâtı tayy olunup takdîm ü te'hîr ile niçe tasarrufâtan sonra mevâzi'-i müşkilesi hallinde dahi bezl-i maktûr ve sa'y-i mevfür olunup inhilâlî müte'assir olan ba'zı mevâzii dahi tayy olunmuşdur."<sup>23</sup>

Tercüme, 2 Safer 1094/30 Ocak 1683 tarihi Cumartesi günü tamamlanmıştır. Bursalı tercümenin mütercim nüshasının SK Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'nde olduğunu belirtmektedir.

21 Bkz. Cengiz Kallek, "Kitâbu'l-Harâc", *DLA*, c. 26, s. 101-104.

22 Bkz. *OM*, c. 1, s. 315.

23 SK Lala İsmail 85, 123b.

**Örnek metin:** İmâm Ebû Yûsuf rahmetullâhi te'âlâ buyurur ki emîre'l-mü'minîn ... harâc ve öşür ve sadakât ve cevâlî ve bunlar emsâli bir niçe umûrun ahkâmını câmi' ve müştemil bir kitâb te'lif olunmasın sü'âl itdiler..."<sup>24</sup>

**Nüshaları:** SK Esad Efendi 571, 572; Fatih 3471; Halet Efendi 128; Lala İsmail 85; Şehid Ali Paşa 717, 718; Atf Efendi 402, Nurosmaniye 1412, 1413; Murad Molla 1093; Hekimoğlu 329; BDK Bayezid 1912, 1913; TSMK Revan Köşkü 615; İNÜEK 9780, 4652, 3460, 3271, 1573, Kayseri Raşid Efendi Ktp. 274, SHMHK Yaz. 92; Almanya Milli Ktp. Ms. or. oct. 2549, 985.

## 2. *Telhîsü'l-Câmi'l-kebir*

*Câmi'u'l-kebir*, Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi olup eserleriyle Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına alan Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) ibâdet ve muâmelât konularını ele aldığı Arapça eseridir. *el-Câmi'u'l-kebir* üzerinde şerh ve ihtisar mahiyetinde birçok çalışma yapılmış, ayrıca eser manzûm hale de getirilmiştir. Kitabı telhis edenlerden biri de Ebu Abdullâh Muhammed b. Abbâd b. Melek olup onun bu Arapça muhtasarı Türkçeye de tercüme edilmiştir.<sup>25</sup>

### **Mevkûfâtî Mehmed Efendi (ö. 1654), *Câmi'u'l-Müşkilât (Tercüme-i Telhîsü'l-Câmi'l-Kebir)***

Aslen Midillili olan Mehmed Efendi'nin lakabı olan "Mevkûfâtî", mevkûfât memuru olarak çalışmasına göndermedir. Dîvân-ı Hümâyûn'da çeşitli görevlerde bulunan Mevkûfâtî, Sultân İbrâhîm ve IV. Mehmed'in saltanat dönemindeki paşalar arası kavgalarda adı geçen biridir. 1065/1655 yılında İpşir Paşa'nın emri ile katl edilen Mevkûfâtî'nin, üçü fıkıh sahasında olmak üzere tespit edilen dört eseri bulunmaktadır.<sup>26</sup>

Ulaşılabilen nüshası SK Şehid Ali Paşa 719 numarada kayıtlı olan eserin mütercimi girişte, bir gece rüyasında Ebu Hanîfe'yi gördüğünü ve onun kendisine verdiği işaretle fıkıh ilmine merak salıp her an bu ilimle meşgul olduğunu söyleyip *Mültekâ'yı* tercüme ettiğini beyan ettikten sonra, fıkıh ilmiyle ilgili çalışmalarını sırasında Ebû Abdullâh Muhammed b. Abbâd b. Melek'in İmâm Muhammed'in *el-Câmi'u'l-kebir* adlı eserini telhis ettiğini öğrendiğini, kitabı Mısır'da satın alıp bazı hocalardan ders aldığını ve eseri müzakere ettiğini söyler. Ancak ihtisar edenin bu işte (ihtisar etme işinde) çok mübalağa ettiğini, bundan dolayı da eserden bir anlam çıkarmanın çok zor olduğunu ifade eden mütercim, bununla birlikte "bu muhtasarı dahi misâl-i Mülteka'l-Ebhûr Türkî lisân ile şerh eylemek dâ'iyesi peydâ ..." olduğunu ve Allah'a tevekkül edip eseri Türkçe şerh ettiğini ifade eder. Şerhine *Câmi'u'l-müşkilât* ismini

24 A.e., 2a.

25 Bkz. Yunus Vehbi Yavuz, "el-Câmi'u'l-Kebir", *DİA*, c. 7, s. 109-110.

26 Mevkûfâtî'nin hayatı hakkında genişçe bilgi için bkz. Halim Bilgin, "Mevkufati Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru's-Şeri'a Adlı Eseri: İnceleme-metin-dizin-tpkibasım II: 99b-130b/05", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2013.

verdiğini ifade edip devrin padişahı IV. Mehmed'in övgüsüne yer veren Mevkûfâtı, daha sonra şerhine başlar. Diğer şerhlerinde olduğu gibi önce kaynak metinden bir bölümü yazıp daha sonra bunu şerh eder.

**Örnek metin:** Dinde fikh için Hak sübhânehû ve te'âlâya hamd iderim ve fikhda olan alâ ta'liliyyedir... (3a)

### 3. *Muhtasaru'l-Kudûrî*

Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebi Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin (ö. 428/1037) eseri olup Hanefî mezhebinde en çok güvenilen temel metinlerden biridir. Hem muhteva hem sistem bakımından Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ından büyük ölçüde istifade ettiği anlaşılan Kudûrî, yaklaşık 12.000 meseleyi içeren eserini diğer klasik fikh eserlerinde olduğu gibi kitap ve bab sistemine göre düzenlenmiştir. Kendisinden sonra yazılan birçok fûrû metnine örneklik etmesi bir tarafa, birçok şerh, hâşiye, tercüme ve ihtisâr gibi telif türlerine konu olan eser, Osmanlı döneminde de ders kitabı olarak okutulan eserlerin başında gelmiştir.<sup>27</sup>

#### a. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Muhtasaru'l-Kudûrî*

Zeynep Korkmaz'ın 1968 yılındaki XI. Türk Dili Kurultayı'nda bir tebliğ metni ile ilim âlemine tanıttığı bu tercümenin, *Muhtasar*'ın en eski tercümesi olduğu düşünülmektedir. Söz konusu bildiri metninde verilen bilgiye göre, bahsi geçen bu tercümenin yegâne nüshası Londra Üniversitesi'ne bağlı School of Oriental and African Studies'in eski öğretim üyelerinden Mr. Mundy'nin özel kütüphanesinde, Ms. 89 numara ile kayıtlıdır. 119 yapraktan oluşan tercümenin sonunda istinsah kaydı da olabileceği düşünülen, 843/1439 ve 888/1482 tarihleri bulunmaktadır. Tercümenin dili ve söz varlığı üzerine bir inceleme yapan Korkmaz, söz varlığı bakımından Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçeleri ile bağdaşan durumların göze çarptığını; ancak ses ve şekil bilgileri yönünden yer yer Kıpçak Türkçesinin kimi özelliklerini alsa da asıl olarak Eski Anadolu Türkçesinin erken devrine ait bir metin olduğunu düşünmektedir.<sup>28</sup>

#### b. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Muhtasaru'l-Kudûrî*

Türk Dil Kurumu'nun kütüphanesinde A 430 numara ile kayıtlı bulunan bu tercümenin mütercimine dair bilgi bulunmamaktadır. Herhangi bir giriş olmaksızın doğrudan kaynak metnin tercümesi ile başlayan tercümenin sonunda tam bir istinsah kaydı bulunmaktadır. Bu kayda göre, nüsha 966 senesinin Cemâziyelûlâ ayının sonlarında (1558), Salı günü kuşluk vaktinde Ya'kûb b. Mustafâ b. Tayyib adlı biri tarafından, İstanbul'un Kepenkçi Sinân mahallesinde istinsah edilmiştir. Tercümede önce kaynak metne yer verilmiş, ardından da tercümesi yapılmıştır.

**Baş:** Kitâbu't-tahâre: Bu kitâb tahâretün beyânına mahsûsdur... (2a)

**Nüshalar:** TDK A 430; Saraybosna Tarih Arşivi R-510/2.

27 Ferhat Koca, "Muhtasar", *DİA*, c. 31, s. 64-66.

28 Zeynep Korkmaz, "Eski Bir Kudûrî Çevirisi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, c. 1, Ankara: TDK, Ankara 1995, s. 355-59.

### c. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Muhtasaru'l-Kudûrî*

Nüshası GHBK R-4872/2 numarada kayıtlı bulunan bu tercüme, tahte'l-lafz tercüme usulü ile üretilmiş bir tercüme olup 4 Şevvâl 1136/26 Haziran 1724 tarihinde istinsah edilmiştir. 181 yaprakтан oluşan tercümede mütercime dair bilgi bulunmamaktadır.

**Baş:** “اذا قمتم إلى الصلوة (كتاب الطهارة قال الله تعالى يا ايها الذين آمنوا): ey anlar îmân getürdiler (عند الموت): kaçan namâza dursanız...”

**Sonu:** (ثلث ما يملكه): mâlik olduğunun sülüsü (عند الموت): mevt vaktinde.

### d. İsmâîl Müfid Efendi b. Alî el-İstanbulî (ö. 1803), *Tercüme-i Muhataru-ı Kudûrî*

Hayatını ders vermek ve eser telif etmekle geçiren İsmâîl Müfid Efendi'nin<sup>29</sup> yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunan bu tercümesini, SK Esad Efendi 592 numarada kayıtlı nüshasını esas alarak incelediğimizde, eserin “الحمد لله الذي هدانا للفقہ في الدين” cümlesi ile başlayan bir Arapça girişi hâvî olduğu görülmektedir. Kısa bir hamdele ve salveleden sonra önce fıkıh ilminin önemi üzerinde duran Müfid Efendi, birçok mesâili ihtiva etmesi dolayısı ile Kudûrî'nin *Muhtasar*'ını Türkçeye tercüme ettiğini ifade etmektedir. Bu ifadelerden sonra kaynak metne de yer vererek tercümesine başlar. Onun tercümesi saf bir tercüme olmayıp yer yer uzunca açıklamaların da bulunduğu şerhe yakın bir tercümedir.

**Baş:** “كتاب الطهارة” bu mesâ'il-i âtiye tahâret-i suğrâ vü kübrâya mütte'allıkla mesâil-i mahsûsa-i mütte'allıkadur... (2a)

**Nüshaları:** SK Esad Efendi 592; Halet Efendi 103; Pertev Paşa 163; Tırnova 628/2; Özel 133; Yazma Bağışlar 6514; İNÜEK 2165, 244; Almanya Milli Ktp. Ms.or.oct. 2401.

### e. Mehmed Tâhir Selâm (ö. 1844), *Tercüme-i Kudûrî*

İstanbuldu divan sahibi bir şair olan Mehmed Tâhir Selâm'ın<sup>30</sup> bu tercümesinden Bursalı Mehmed Tâhir haber vermektedir. SK Kasidecizâde 244-M numarada kayıtlı bir nüshasına eriştiğimiz tercümenin, birinci sayfasının büyük bölümü kopmuştur. Bundan dolayı tercüme sebebi hakkındaki bilgilerin büyük bölümü okunamazken mütercimin ismi okunabilmektedir. Sonda yer alan bilgiye göre mefhûm ve ma'nânın nakli yoluyla yapılan tercüme Receb 1259/1843 yılında tamamlanmıştır.

**Baş:** hamd u sitâyîş hazret-i Hudâ ve salât ü tahiyyât cenâb-ı hâtemü'l-enbiyâ ve tarziye-i âl ü ashâb-ı hidâyet-intimâ ve ed'îye-i mahsûsa-i hazret-i zillullâhî ifâ oldundukdan sonra... (1b)

### f. (Mütercimi Belirsiz), *Manzûm Tercüme-i Kudûrî*

SK Fatih 2176 numarada bulunan bu tercümeyle dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbı ve mesnevi nazım biçimi ile yazılan tercüme 211 yaprakтан oluşmaktadır. Baştaki iki yapraklık bir fihristten sonra kaynak

29 Bkz. OM, c. 1, s. 243.

30 Bkz. OM, c. 2, s. 299.

metnin başından iki sayfalık bir bölüme yer verilmiş, daha sonra da bu bölümün manzûm tercüme ve şerhi yapılmıştır:

**Başı:**

Ba'zı yirde gâlib olmakda o hem                      İ'tibâr eczâya kılmış ol ne'am  
Dinle şol nesne suya karıla                              Câmid ola ol yâhûd zâyî' ola (2b)

**Sonu:**

Sözün yüzünden alduk çok ma'ânî                      Âlim ol sen dahi anla dürlü ma'ânî  
(206a)

**g. (Mütercimi Belirsiz), Tercüme-i Muhtasaru'l-Kudûrî**

Milli Kütüphane'de Yz A 408 numara ile kayıtlı olan bu tercümenin de mütercimine dair bilgi bulunmamaktadır. Rik'a bir hatla yazılan tercümenin son dönemde yapıldığı kuvvetle muhtemeldir. "Mezheb-i Hanefî üzere tedvîn olunan kütüb-i fihhiyyeden meşhûr u mebrûr Kudûrî-i Şerîf tercemesidür" şeklindeki bir tanıtmâ cümlesinden sonra parantez içinde "üslûb-ı cedîd" yazılmıştır. Daha sonra "Rükn-i evvel ibâdât kısmıdır" ifadesiyle de tercümeye başlanmıştır. Tercümede kaynak metne yer verilmemiştir. Sondaki kayda göre tercüme 22 Cemâziyelülâ 1322 /4 Ağustos 1904 tarihinde sonlandırılmıştır.

**h. Yûsuf Sıddîk b. Abdurrahmân (ö. 1911), Tercüme-i Kitâbü'l-Buyû'**

Hayat hikâyesi oğlu İbrâhîm Edhem tarafından yazılmış olan Yûsuf Sıddîk b. Abdurrahmân'nın<sup>31</sup> bu tercümesi SK Nuri Arlasez 297 numarada kayıtlıdır. Bu tercüme, ya matbû bir nüshadan istinsah edilmiş ya da tab' edilmeye uygun olarak düzenlenmiştir. Jenerik sayfasında "Metn-i Kudûrî'den Kitâbü'l-Buyû' tercemesidir. Mütercim ü şârihi Hacı Abdurrahmân Efendizâde Yûsuf Sıddîk âcizleridür" şeklindeki notun altında da "Mısırlı prenses ismetlü Fâtma Hânım Efendinin zevci Çerkes Hacı Paşa hazretlerinin mahdûmları Cemâlüddîn ve Celâlüddîn ve Muhyiddîn bey efendilerin esnâ-ı ta'lîm ve kırâ'atlerinde ilm-i fikhdan Kudûrî kitâbından Kitâbü'l-Buyû' şerhi ve tercümesi" şeklinde eserin içeriğine dair bilgiler verilmiştir.

**Başı:** Kitâbu'l-buyû': Bu kitâb buyû'a müte'allık mesâ'il-i fihhiyye beyânındadır...(1a)

**i. Mehmed Emîn Fehîm Paşa (XIX. yüzyıl), Azîziyye (Kitâbü'l-Azîzî fi'l-Muhtasari'l-Kudûrî)**

Kars sancağı mutasarrıfı Emîn Fehîm Paşa Kudûrî'nin *Muhtasar*'ını *Azîziyye* adıyla tercüme etmiştir. Mütercim bu matbu eserinin girişinde uzun bir şeceresine yer vermektedir ki dedeleri arasında Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi'nin de olduğu anlaşılmaktadır. *Azîziyye* adıyla meşhur olan tercümede eserin metni kelime veya cümleler halinde parantez içerisinde yazılmış, arkasından Türkçesi verilmiştir. Tercümenin birçok Arap harfli baskısı yapılmış olup (İstanbul 1281, 1304, 1309, 1314,

31 Bkz. İbrahim Ethem Temizhan b. Yusuf Sıddîk, *Hal Tercemesi: Yûsuf Sıddîk b. Abdurrahmân'ın Terceme-i Hâli*, SK Nuri Arlasez 294, s. 1286.



1315, 1316, 1320, 1323) Ali Kökay'ın üzerinde bir yüksek lisans çalışması yaptığını öğrenmiş bulunmaktayız.<sup>32</sup>

**j. Hüseyin Hüsnî b. Hâfız Hasan el-Radvîştevî (XIX. yüzyıl), *Suâl ve Cevâplı Kudûrî Şerîf Tercümesi*.**

Eserin görebildiğimiz matbû nüshalarının jenerik sayfasında mütercim "... akâ'id-i dîniyye mu'allimi Radvîşteli yüzbaşı Hüseyin Hüsnî" olarak tanıtılırken kaynak metnin tamamından ziyâde "işbu kitâb ibâdât-ı hamse ya'nî kitâbu't-tahâret, kitâbu's-salât, kitâbu's-savm, kitâbu'z-zekât, kitâbu'l-hacdan bâhis olup birçok ebvâb u fusûl-ı mütenevvî'yi âyî hâvî olarak ve bini mütecâviz mesâ'il-i fikhiyyeyi şâmildir." Bu itibarla tercüme tahâretten hacca kadar olan bölümleri havidir. Adından da anlaşılacağı üzere tercüme soru-cevap tarzında kaleme alınmış olup kaynak metni havi değildir. Eserin 1329/1911 tarihli baskısı bulunmaktadır.

**Örnek metin:** Su'âl 1: Kitâb lûgatde neye dirlir? Cevâb: Cem'a dirlir...

**4. *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâ'il-i-Hidâye***

Burhânuşşerîa Mahmûd b. Sadruşşerîa el-Evvel Ubeydullâh'ın (ö. 693/1293'ten sonra) tam adı *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâ'ili'l-Hidâye* olan eseri Hanefî fîrûunda kaleme alınan özlü metinlerden olup mütûn-ı erba'a (dört temel metin) ve mütûn-ı selâse (üç temel metin) arasında yer almaktadır. Yazıldığı tarihten itibaren birçok şerh, ihtisâr, hâşiye, ta'lik ve tercüme konuları olan eser erken dönemden itibaren Osmanlı Türkçesine de tercüme edilmiştir.<sup>33</sup>

**a. Balıkesirli Devletöğlü Yûsuf (ö. 1423?), *Murâdnâme (Tercüme-i Vikâye)*<sup>34</sup>**

*Vikâye*, hayatı hakkında elimizde fazla bilgi bulunmayan Balıkesirli Devletöğlü Yûsuf tarafından ilk defa Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserini kaleme aldığı 827/1423 yılında 28 yaşında olduğunu belirtmesinden hareketle 799/1396-97 yılında doğduğu kabul edilen Devletöğlü'nun Edirne'de bulunduğu kuvvetli bir ihtimal olarak öne sürülmektedir.<sup>35</sup>

32 Ali Kökay, "Muhammed Emin Fehim Paşa ve 'Aziziye' (Kudûrî Şerîf Tercümesi) Adlı Eseri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, devam ediyor.

33 Bkz. Murtaza Bedir, "Vikâyetü'r-Rivâye", *DİA*, c. 43, s. 106-108.

34 Abdülkadir Karahan, "XV. yüzyıl Klâsik Türk Edebiyat'ında Manzûm Dinî Edebiyat Nevilerinin Tekâmülü ve Balıkesirli Devletöğlü Yusuf'un Vikâye Tercümesi", *Millî Kültür* 1, sy. 10 (1977), s. 37-39; Amil Çelebioğlu, "Balıkesirli Devletöğlü Yusuf'un Fikhî Bir Mesnevisi", *Türk Kültürü Araştırmaları (Mehmet Kaplan İçin)*, Ankara 1988, s. 43-57; Mustafa Özkan, "Devletöğlü Yusuf", *DİA*, c. 9, s. 243-244; Nimet Altunkaynak, "Devletöğlü Yusuf, Vikâye Tercümesi (transkribe-metin)", Doktora tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, SBE, 1992; Mehmet Demir, "Devletöğlü Yusuf Vikâye Tercümesi, Metin-Dil İncelemesi", Doktora tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, SBE, 1999; Bilal Aktan, "Devletöğlü Yusuf'un Vikâye Tercümesi", Doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, SBE, 2002.

35 Bkz. Mustafa Özkan, "Devletöğlü Yusuf", *DİA*, c. 9, s. 243-244.

Mustafa Özkan'ın ifadesiyle *Vikâye*, *Vikâye Tercümesi*, *Hidâye ve Vikâye Tercümesi*, *Manzûm Fıkıh*, *Kitâb-ı Manzûme*, *Kitâbü'l-Beyân*, *Tuhfe-i Murâdî*, *Murâdnâme* isimleriyle de anılan tercüme, mensûr olan *Vikâye*'nin manzûm bir tercümesi olup II. Murâd'a takdim edilmiştir. 6960 beyit olan eser mesnevi tarzında ve aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla nazmedilmiştir. Önce besmelenin faziletinden bahseden kısa bir girişle tevhid ve na't kısımları, ardından “Sebeb-i Nazm-ı Kitâb” bölümü gelmektedir. Eserinin giriş bölümünde verdiği bilgilere bakılacak olursa, mütercim tercümesinde başka manzûm fıkıh kitapları ile muhtelif fetvâ mecmualarına da başvurmuştur. Anadolu sahası Türk edebiyatının erken dönem ürünleri arasında yer alması dolayısıyla başta Amil Çelebioğlu olmak üzere birçok araştırmacının dikkatini çeken bu tercüme, üç ayrı doktora tezi çalışmasına konu olmakla birlikte henüz neşredilmiş değildir. Yazma eser kütüphanelerinde oldukça fazla nüshası bulunan eser üzerinde bir doktora çalışması yapan Mehmet Demir, eserin 30 nüshasını tespit etmiştir; ancak tüm yazma eser kütüphaneleri taranacak olursa eserin 50 civarında nüshasının ortaya çıkması şaşırtıcı olmayacaktır. Özellikle Balkan coğrafyasında eserin 10'u aşkın nüshası bulunmakta olup bunlar eser üzerinde yapılan araştırmalarda tespit edilmemiştir.

**a. Seyyid Muhammed Halîm (ö. 1667'den sonra -IV. Mehmed devri-), *Netîcetü'l-Vikâye* (*Vikâye Tercümesini Nesre Aktarma*)**

Daha evvel manzûm olarak kaleme alınan bir eserin nesre çevrilmesi şeklinde ortaya çıkan az sayıdaki telif türünün güzel bir örneği olan bu eser, Devletoğlu Yûsuf'un manzûm *Vikâye* tercümesinin XVII. yüzyılda mensûr olarak yeniden yazımıdır. İlk defa bu çalışmayla birlikte tespit edilen bu eserin mütercimi, uzunca bir hamdele ve salveleden sonra ismini zikredip IV. Mehmed devrinde bulunduğu sırada, bazı kitapları incelerken Devletoğlu Yûsuf'un nazmen tercüme ettiği *Vikâye* tercümesine rast geldiğini anlatıp bu eseri tekrar nesre çektiğini şu şekilde anlatır:

Bu abd-ı fakîr... Seyyid Mehmed Halîm târîh-i hicret-i nebeviyenin 1078 rebîülülâ hilâlinde sultânü'l-islâm ... Sultân Mehmed Hân b. İbrâhîm... asrında... bazı kütüb-i celîleye mütâla'a esnâsında ulemâ'-ı Rûmdan Devletoğlu Yûsuf nâm aziz sekiz yüz yirmi yedi tarihinde... Sultân Mehmed Hân Gazi hazretlerinin vâlidî ...Sultân Murâd... hengâm-ı saltanatlarında kitâb-ı *Vikâyeyi* lisân-ı Türkî üzere nazm u tercüme idüp nef'i 'âm bir kitâb-ı müstetâb olup ve lâkin ta'birâtü nâ-merbût u sakîm ve lehçe-i metrûke-i kadîm ve nazmî nâ-mevzûn u kem-'ayâr ve ibârâtü rekîk ü nâ-hemvâr olmağın abd-ı fakîr kitâb-ı merkûmî... istilâh-ı asr üzere sahîfe-i kırtâs-ı beyâza tesvîd ü terkîm ve nazmdan nesre tahvîl ile erbâb-ı elbâba nakl u tefhîm idüp *Netîcetü'l-Vikâye* ismi ile müsemmâ bir kitâb-ı ra'nâ ve mecmû'a-i garrâ oldu...<sup>36</sup>

36 SK, Reşid Efendi, 181, 2a-b.

Mütercimin verdiği bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Devletöğlü Yûsuf'un manzûm *Vikâye* tercümesi sadece nesre çevrilmekle kalmamış, yaşadığı dönemde arkaik olduğu için anlaşılamayan kelime ve ıstılahları da devrine göre ıslah edilmiştir. Eserin tek nüshasına erişilmiştir.

**Örnek metin:** Kitâbu't-tahâre: Şol mâ ki tâhir ve mutahher ola ve bir nesneyi tâhir kıla pes tahâret anunla lâyıkdur... (3a)

**b. Şemsî Ahmed Paşa (ö. 1580), *Tercüme-i Şürûtu's-Salât (Vikâye ve Hidâye Tercümesi)***<sup>37</sup>

İsfendiyaroğullarından Kızıl Ahmed Bey'in torunu ve Mirza Mehmed Paşa'nın oğlu olan Şemsî Ahmed Paşa Bolu'da doğmuştur. Enderun'da yetişip avcıbaşı, bölük ağası, müteferrika ve sipahiler ağası gibi görevlerden sonra Kânûnî Sultan Süleymân devrinde Şam beylerbeyi olmuştur. Daha sonra Anadolu ve Rumeli beylerbeyliği görevinde de bulunan Şemsî Ahmed Paşa III. Murad devrinde emekli olup 1580 yılında vefat etmiştir. *Vikâye* tercümesi dışında, *Şehnâme-i Sultân Murâd*, *Divân*, *Cevâhirü'l-Kelimât*, *İ'tikâdnâme ve Tercüme-i Şurûtu's-Salât* adlı eserleri de bulunmaktadır.

Şemsî Ahmed Paşa *Vikâye* tercümesinde, kaynak metinden sadece yedi bölümü seçip nazmen tercüme etmiştir. 450 beyitten oluşan eser 976/1568 yılında kaleme alınmış olup aruzun "fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla nazm edilmiştir. Şemsî Paşa'nın bu tercümesi üzerine iki makale kaleme alan Muhittin Eliaçık'ın verdiği bilgiye göre, eserin başında Şeyhülislâm Ebussu'ûd'un takriz mahiyetindeki manzûm bir fetvası bulunmaktadır. Eserin 140 beyitlik ilk bölümü hamdele ve salvele, vasf-ı ashâb-ı güzîn, sebep-i te'lif, silsilenâme ve Kânûnî ile II. Selim'in övgüsünü ihtiva etmektedir. Tercümenin biri Konya (3553/1) diğeri de Edirne'de (2130) olmak üzere iki nüshası tespit edilmiştir.

**c. Tatar Pazarcıklı Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi -Kurd Dede- (ö. 1588), *Tercüme-i Vikâye (?)***

Günümüzde Bulgaristan'da yer alan Tatarpazarcık'ta doğmuş olan Kurd Mehmed Efendi, Sahn-ı Semân medresesinde görev yaptığı sırada XVI. yüzyılın meşhur mutasavvıflarından Sofyalı Bâlî Efendi'ye meyledip ondan tasavvufi terbiye almıştır. Bâlî Efendi'nin vefatından sonra onun yerine halife olan Kurd Dede, bir ara İstanbul'da dersler verdikten sonra sınır boylarına doğru gidip Budin ve etrafındaki kalelerde halka desler vermiştir. 1588'de vefat eden Kurd Dede'nin *Mürşidü'l-enâm ilâ dâriselâm* adlı *Şir'atü'l-İslâm* şerhi, *Tercüme-i Şerhü'l-Kâfiye*, *Tefsîr-i Sûretü'l-Mülk*, *Reyhânu'l-ervâh fî tercemeti'l-Merâh*, *Şerh-i Mukaddimetü'l-Cezeri*, *Tercüme-i Fıkhu'l-Ekber* gibi eserleri bulunmaktadır.

37 Muhittin Eliaçık, "Tercüme ile Şerhin İç İçe Bulunması: Şemsî Paşa'nın Manzûm Vikâye Tercümesi", *Turkish Studies*, c. 4/6 (2009), s. 95-115; a.mlf., "Vikâyetü'r-Rivâye'nin Türkçe Tercümeleri ve Şemsî Paşa'nın Manzûm Tercümesi", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 47, sy. 1 (Mart 2011), s. 109-144.

Yazma eser kütüphanelerinde *Vikâye* tercümelerini tespit etmek için yaptığımız taramalarda, Devletoğlu Yûsuf'un manzûm tercümesi dışında, elliyi aşkın nüshası bulunan *Vikâye* tercümeleleri tespit edilmiştir. Bunların kahir ekseriyetinde mütercim ismi Kurd Dede diye bilinen Tatar Pazarcıklı Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi olarak kaydedilmişken bazılarında ise mütercim hanesi boş bırakılmıştır. Bu nüshaların büyük bir bölümünü teker teker kontrol ettiğimizde iki problemle karşılaştık: Birincisi, bu nüshalar kesinlikle tek bir tercümenin değil iki ayrı tercümenin nüshalarıdır. Maalesef bunların iki ayrı tercüme olduğu tespit edilmeden büyük bölümü Kurd Dede'ye atfedilmiştir. İkinci problem ise her iki tercümede de mütercim adının zikredilmemiş olmasıdır. Kendisinden bahseden kaynaklar Kurd Dede'nin *Vikâye*'yi tercüme ettiğini kaydederler; ancak elimizdeki bu iki ayrı tercümeden hangisinin ona ait olduğunu tespit etmek bu çalışmanın sınırlarını aşmakta olup müstakil bir araştırmayı gerektirir zannındayız. Biz burada bu iki tercümeden nüshası fazla olup neredeyse tüm kütüphane kayıtlarında Kurd Dede'ye atfedilen tercüme tanıttıktan sonra diğerini mütercimi belirsiz bir tercüme olarak, ayrı bir başlık altında tanıtmaya çalışacağız.

İnceleyebildiğimiz çoğu nüshasında herhangi bir giriş, hatta bir hamdele ve salvele cümlesi bile olmaksızın, doğrudan kaynak metnin ilk cümlesinin tercümesi ile başlayan bu tercümenin sadece MK Adnan Ötügen İHK 4819/2 numarada bulunan nüshasının başında bir giriş bulunmaktadır. Üç satırlık bir Arapça hamdele ve salveleden sonra tercümesini kaleme alma sebebini açıklayan ismi belirsiz mütercim "bilgil ki tahkik ulûmun eşrefi vü enfa'ı meşrû'âtudur ve buna iştigâl efdal-i tâ'atdur ve ehemmi-i mühimmâtdur. Eyle olsa bu ma'nâyı mülâhaza idüp terâkib-i Arabiyyede kusûrı olan mübtedilere vüfûd-ı şefkati olan azîzlerden ... murâd idindiler ki bu ilimde olan muhtasarâtdan bir gâyet latîfi Türkiye tercüme oluna. Ammâ kendülerinün adem-i ferâğları olduğu sebebden bu fakîre işâret itdiler. Kitâb-ı *Vikâye*yi ihtiyâr idüben fakîr dahi sem'an ve tâ'aten... bu işâret mücibince mâ-fi'l-vüs'ı bezl idüp işbu namt üzere tercüme itdüm..." demektedir.

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere ismini vermediği birinin isteği üzerine öğrencilere faydalı olması amacıyla *Vikâye*'yi tercüme etmeye karar veren mütercim hâmisinin ferâizden Sirâciyye metnini de tercüme edip bu tercümeyle dahil etmesini istemesi üzerine, "kaçan kim Hak te'âlâ itmâmını müyesser kıldı ise re'y-i sâ'ibleri buna müte'allık oldu ki ilm-i ferâizden metn-i Sirâciyye dahi bu üslûb üzere tercüme olunup ana ilhâk oluna..." diyerek bu arzusunu da yerine getirir. Mütercim sebeb-i tercümeyle açıkladıktan sonra Yavuz Sultan Selim'in övgüsüne yer verip tercümesine Rebûlevvel 925/1519 tarihinde başladığı bilgisini vermektedir. Verilen bu tarihe göre elimizdeki tercümenin Kurd Dede'ye ait olma ihtimali oldukça düşmektedir.

**Baş:** “حمد من جعل العلم اجل المواهب الهنية واسناها”: Şuna hamd itmek ki ol ilmi bahşişlerin gâyet ulusun kıldı; ancılayın bahşişler ki (?) yani menfa’atlüdür ve dahi ilmi bahşilerinün gâyet yücesi kıldı...<sup>38</sup>

**Sonu:** “Şol boğazlanmış koyunlar arasında bir murdâr olmuş koyun olsa taharrî ide dahi yiye ihtiyâr hâlinde ya’nî muztar degül iken taharrî ide dahi zann-ı gâlibi üzre boğazlanmış zann itdüğünü yimeye ve amma muztar olup yiyecege muhtâc olsa ol vakit zarûret murdâr olmuş bile yimek câyizdür harâm olmak ihtiyâr-ı hâle göredür.”<sup>39</sup>

Tercümede önce kaynak metinden bir ibareye üstü sürh ile çizili olarak yer verilmiş, ardından da bu ibarenin tercümesi yapılmıştır.

Bu tercümeyle ilgili zihin karıştırıcı bir nokta da tespit edebildiğimiz birkaç nüshasının zahriyyesinde veya başında (SK Hacı Mahmud 870 (994), 884, Serez 958, Manisa İHK 351), tercümenin Taşköprüzâde’ye ait olduğuna dair bir notun yer alıyor olmasıdır. Yapılacak olan ayrıntılı bir çalışmada bu problemlerin dikkate alınarak oldukça yaygın olan bu tercümenin kim tarafından yapıldığı daha net olarak ortaya konmalıdır.

**Nüshaları:** SK, Ayasofya, 1310, Esad Efendi, 800 (1001), Giresun Yazmalar, 217, Fatih, 531, Hacı Mahmud Efendi, 838 (971), 870 (994), 884, Hamidiye 531, Kadızâde Mehmed 124 (987); Karaçelebizâde 133; Kılıç Ali Paşa 330; Laleli 1070 (1004); Nafiz Paşa 250; Serez 689 (1130), 780 (983), 958, Süleymaniye 411, Şehid Ali Paşa 863; Nurosmaniye 1424, 1425, 1426, Atf Efendi Ktp. 755, TSMK K. 702, H. S. 369, Y. 1632, III. Ahmed 946; MiKA.E. Şeriyye 437; Bursa Bölge Kurşunoğlu 49; Zeytinoğlu 182; Burdur İHK 831, 2103; Kastamonu İHK 2400; 3386; AK Muallim Cevdet Yazmaları 179, 313; Afyon Gedik Ahmed Paşa İHK 18276; ÇHPİHK 4597, 1469; MK Adnan Ötügen İHK 1731, Manisa İHK 8488, 655/1, İzmir Milli Ktp. 1694, Raşid Efendi Eki 1348; Hüseyin Kocabaş 84; MK 3563, 1722/1, 4362, 925; Vat Turco 22; Or. 1195; Fransa Legrand (927/1520); GHBK 3421 (1021/1612); Almanya Ms. or. oct. 2040 (987/1579); Kahire Mısır Milli Ktp. 5614, 5615, Türki Talat 39, Fıkhı Hanefi 9, 10, Fıkhı Hanefi Türki Talat 111; Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Ktp. 67; Saraybosna Tarih Arşivi R-224, R-6.

#### **d. (Mütercimi Belirsiz), Tercüme-i Vikâyetü’r-Rivâye**

Birkaç nüshasına erişebildiğimiz bu tercümenin SK Hekimoğlu 315 numarada kayıtlı bulunan nüshasından hareketle yaptığımız incelemeye göre, bazı yerlerini atlayarak verdiğimiz şu giriş bölümü ile başlar:

Şükr olsun Allâha ki Aliyyü’s-Sameddür şerîki yok anun vâhidü’l-ahaddur bî-aded bî-gâye muttasıl salavât olsun şol resüle kim adı Muhammeddür ilâhî sen râzî ol âlinden ve ashâbından ki onlar... muktedâ-yı ümmetdür ey rahîm rahmet eyle etbâ’ına ve eşbâ’ına ki anlar eşrâf-ı ulemâ’-ı şerî’atdür... edâ-yı hamdullâh ve salavât-ı

38 SK Ayasofya 1310, 1b.

39 A.e., 280b.

resûlullâhdan sonra Allâh te'âlânın keremine i'timâd ve tevekkül idüp kitâb-ı nikâhdan ibâret-i Arabîyi lisân-ı Türkiye tercüme idüp âsân olmaklığa şürû' olundu. Evvelinden olunmadığına sebep oldur ki merhûm... Mevlânâ Kutbüddîn hazretlerinin... mukaddimesinde fevâyidden ve makâsıddan nesne fevt olmayup tamâm tertîbce edâ olunup zikr olunmuşdur. Pes eyle olsa bu kemîne ne ideydük andan vâzih ve müfid olaydı bu kitâb tercüme olunmuşdur eger metn-i *Vikâyedür* ve ba'zı mesâ'il Hidâyeden ve Nihâyeden ve dahi Vâfiden ve Kâfiden alınmışdur ve dahi bir niçe mesâ'il fetâvâ sözlerinden vardır ammâ küllisinden muhkemi ve mu'temedi ihtiyâr olunmuşdur gerçi bizüm hâlümuze münâsib degüldür illâ ki mübârek hâtırların nesne hutûr itmesün diyü emre imtisal idüp şürû' olundu... (1b-2a).

İsmi ni zikretmeyen mütercim özetle, "Kitâbu'n-Nikâh" başlıklı bölümünden başlayarak *Vikâye* kitabını Arapçadan Türkçeye aktardığını söylerken, öncesini neden tercüme etmediğini de açıklar. Buna göre ki Mevlânâ Kutbüddîn *Mukaddime* adlı kitabında bu atlanılan yerleri eksiksiz bir şekilde zaten yazmıştı. Buna bir şey eklemek mümkün değildi. Mütercim her ne kadar *Vikâye*'yi esas alsada *Hidâye*, *Nihâye*, *Vâfi* ve *Kâfi* gibi temel metinlerden de bazı bölümler seçip bunları tercüme ettiğini beyan etmektedir. Nüshalarında tercümenin hangi tarihte yapıldığına dair bilgi tespit edilememiştir; ancak SK Musalla Medrese 87 numaradaki nüshanın 930/1523-24 yılında istinsah edildiğini dikkate alırsak XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde veya daha erken bir dönemde yapıldığını söyleyebiliriz. Bu tarih, eldeki tercümenin Kurd Dede'ye aidiyeti ihtimalini de büyük oranda düşürmektedir.

**Baş:** Nikâh münakid olur icâb ile kabul ile kaçan ikisi dahi geçmişden haber virirlerse yahud biri geçmişde ve biri gelecekden haber virürse...<sup>40</sup>

**Sonu:** Peygamberlerin adı anılacak dahi salavât virmek gerek adın işidüp salavât virmeyicek borc olur ne vakit kazâ iderse ödenür işbunlar küllisi kinyedendür.<sup>41</sup>

**Nüshaları:** Fatih 530, Hekimoğlu 315, Musalla Medrese 87 (930), Süleymaniye 410 (969); Almanya Ms. or. quart. 1464.

### e. Mehmed Lübbî Efendi (ö. 1752-53), *Tercüme-i Vikâye*

Bursalı Mehmed Tâhir'in haber verdiği bu tercümenin nüshasına erişilememiştir.<sup>42</sup>

### 5. Şerhu *Vikâyetü'r-rivâye* (*Sadrüşşerîa*)

Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (VII-VIII./XIII-XIV. yüzyıl) Hanefî mezhebinin temel metinlerinden biri olan eseri *Vikâyetü'r-Rivâye*'nin şerhidir. Şerhin yazarı kaynak metnin yazarı

40 SK Hekimoğlu 315, 2b.

41 A.e., 260b.

42 Bkz. *OM*, c. 2, s. 12.

olan Burhânüşşerîa'nın anne tarafından torunu olan Sadruşşerîa olup şerhi de lakabına nispetle Sadruşşerîa olarak tanınmaktadır.<sup>43</sup>

**a. Mevkûfâtî Mehmed Efendi (ö. 1654), *Tercüme ve Şerh-i Şerhu Vikâyetü'r-Rivâye (Tercüme ve Şerh-i Sadruşşerîa)***

Mütercim-şârih, “cevâhir-i hamd u sipâs-ı bî-had ve le'âl-i şükr-i bî-kıyâs-ı lâ-yuad ol zât-ı bî-çûn hazretinin dergâh-ı celâlet ve bârgâh-ı azametina olsun...”<sup>44</sup> cümlesi ile başlayan eserinin girişinde *Mülteka'l-Ebhur* adlı eserin ikinci yarısını IV. Mehmed için şerh ettikten sonra sarayda görevlendirildiğini söyler. Daha sonra padişahın fıkıh ilmine rağbeti olduğunu söyleyen şârih-mütercim, “Kudûrî diye meşhur olan kitabın tercüme ve şerhini tamamlamak üzere olduğum insanlar arasında duyulmaya başlanınca, padişah hazretleri herkes tarafından kabul göre Sadruşşerîa'nın da anlaşılması kolay bir Türkçe ile şerh edilmesini istemesi üzerine söz konusu eseri de tercüme ettim” demektedir.

Yazar kaynak metni kaydedip daha sonra bunu şerh eder. 300 civarında varaktan oluşan tercüme birkaç ciltten oluştuğundan nüshaları etrafında problemler mevcuttur. Şöyle ki Sadruşşerîa'nın tercümelerine dair araştırmalar yaparken ismi belirsiz bir mütercim tarafından yapılıp Mevkûfâtî'nin tercümesinden farklı olan başka bir tercüme ile de karşılaşmıştır. Bazı kütüphane kayıtlarında ciltleri birbirine karıştırılan bu iki tercüme, Halim Bilgin'in “Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru's-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım II: 99b-130b/05)” başlıklı tezinde, bu iki ayrı tercümenin nüshaları birbirine karıştırılarak daha karmaşık bir hâl almıştır. Yaptığımız tespitlere göre eserin nüshalarını şu şekilde vermek mümkündür:

**Birinci cilt nüshaları:** Ayasofya 1051, Nurosmaniye 1417, SK Lala İsmail 74.

**İkinci ciltler:** Nurosmaniye 1418, SK Fatih 1524.

**Son cilt:** Hacı Selim Ağa 292; Ayasofya 1054.

**Diğer Nüshaları:** TSMK A. 987.1, A. 987.2, R. 647, A. 892.1.

**Örnek metin:** el-hamdülillâhi: cemî'-i hâmidînin Hamdi veyâhûd mahmûdiyyet Allâh içündür, ya'ni Allâha mahsûsdur...<sup>45</sup>

**b. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Şerh-i Vikâye***

Dört nüshasına ulaşabildiğimiz bu tercüme, “Mecâmî'-i ünsiye-i ilâhiye ve cevâmî'-i tahiyyât-ı rabbâniyye ol feyyâz-ı fuyûzât-ı ilmiyye ve ameliye vâcibü'l-vücûd ve mümidd-i külli mevcûd bi-küllü ihsânin ve cûd Allâha olsun...”<sup>46</sup> cümlesi ile başlar. Tercümede, mütercim ve sebep-i tercümeyle dair bilgi kaydedilmemiştir.

43 Şükrü Özen, “Sadruşşerîa”, *DIA*, c. 35, s. 427-31.

44 SK Ayasofya 1051, 1b.

45 A.e., 2b.

46 SK Ayasofya 1053, 1b.

Adı anılmayıp sadece “el-melikü'n-nâcîh ve's-sultânü'l-fâtîh” gibi nitelermelerle övülen bir padişahant bahsedildikten sonra tercüme başlamaktadır. Tercümede önce kaynak metne yer verilmiş daha sonra bunun tercümesi yapılmıştır.

**Örnek metin:** Bismillâhirrahmânirrahîm ya'nî bu esmâ'-ı aliyyeye mülâbis olduğum hâlde ibtidâ iderim. “الحمد لله رب العالمين” ya'nî cümle avâlimi gayb-ı 'ademden şehâdet-i vücûda icâd ve niam-ı fâ'iza olan kemâlât ile imdâd eyleyüp terbiye iden Allâh için hamd u senâ-ı mutlak sâbitdür... “يقول العبد المتوسل الى الله بأقوى الذريعة عبيدالله بن مسعود بن تاج الشريعة” ya'nî Allâha mûsîl esbâbın en akvâsı ve ahkem ü eşeddi vü eseddi olan kitâbullâh ile Allâha tevessül ve tavassul ve takarrub iden abd-ı fakîr dir ki...”<sup>47</sup>

228 yapraktan oluşan bu nüsha tercümenin birinci cildi olup sonunda müstensih mi mütercim mi olduğu tam olarak anlaşılamayan İbrâhîm el-Ârif b. Mehmed b. Ahmed ismi geçmektedir. Nüsha Cemâziyelâhîr 1187/Ağustos-Eylül 1773 tarihinde tamamlanmıştır.

**Birinci cilt:** Ayasofya 1053, Hacı Selim Ağa 291

**İkinci cilt:** Ayasofya 1052, Hacı Selim Ağa 291-M

**c. Esîrî, Mehmed Yûsuf Efendi (ö. 1679), Tercemetü'l-Vedâ'**

**(Tercüme-i Sadruşşerîa)**

Sadru'ş-Şerî'a'nın üçüncü bir tercümesi de XVII. yüzyılda yaşamış olan Esîrî mahlaslı Mehmed Yûsuf tarafından yapılmıştır. Ulaşılabilen tek nüshası Hacı Selim Ağa 293 numarada kayıtlı bulunan eserinin girişinde tercümesi hakkında bilgi veren mütercim, uzun süre önce vatanını terk edip sevdiklerinden ayrı kaldığını, Kızılhisar'da bulunduğu sırada buranın mukimlerine “ta'lim-i dîn ü îmân ve âyîn-i erkân-ı İslâm...” ettiğini; ancak artık vatanına dönmeye karar verdiğini söyleyen mütercim, geride bırakacağı dost ve arkadaşlarına bir hatıra kalması için *Sadruşşerîa* adlı eserin tahâret bâbı, oruç ve namaz kitabı, av ve hayvan boğazlama hususları ile mekruhlar faslını Türkçeye tercüme ettiğini anlatır. Mütercim tercümesini nasıl bir üslupla kaleme aldığını ise şu cümlelerle açıklar:

...fe-emmâ yir yir sözü uzadup tafsil idüp tatvîl-i kelâm eyledüm yir oldu ki bir satır yiri bir sahîfe eyledüm ve ba'zı tercümesin turfe kelimât-ile ve acîb ibârât-ile eyledüm ve edâ'-ı kelâmı üslûb-ı garîb-ile bağladum tâ ki mübtedîlere anlamak âsân ola ve fehme kolay gele vâzih u rûşen olup tekellüfsüz fehm oluna zîrâ ki bu tercümenün ekser kelâmı bu tâyifenün ıstılâhlarincadur her tâyifenün bir dürlü ıstılâhı ve her lisânun bir dürlü edâsı vardur bunların dahi gayra mugâyir ıstılâhâtı olup tercüme onun üzerine bağlanmışdur. Fehmi anlara âsân olsun. Zîrâ bu risâle anların için cem' olunmuşdur ve elfâzı yir yir mükerrer söyledüm kâtiblerün sehv-i kaleminden havf idüp tâ ki bir lafızdan hatâ olursa bârî bir lafzı sahîh ola... (2b-3a)



**Örnek metin:** Kitâbu't-tahâre... Hak sübhânehû ve te'âlâ celle ve alâ bu âyet-i kerîmede âbdestin farzın beyân eyledi. Pes âbdestin farzı dördür... (4a)

**d. İbrâhîm Rûmî (ö. 1775), Tercüme-i Sadruşşerâ**

Bursalı Mehmed Tâhir'in bahsettiği<sup>48</sup> bu tercümenin nüshasına erişilmemiştir; ancak yukarıda mütercimi belirsiz tercüme olarak kaydedilen tercümenin bu zata ait olması muhtemeldir.

**6. Bidâyetü'l-mübtedî**

Hanefî fakîhi Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Ferganî el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) fûrû' sahasında yazdığı Arapça eseridir. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-Sağîr*'i ile Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ında mevcut meseleleri bir araya getirdiği bu eserini yazar daha sonra kendisi *el-Hidâye* ismi ile şerhetmiştir.<sup>49</sup>

**a. Tatar Pazarcıklı Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi -Kurd Dede- (ö. 1588), Tercümân-ı Bidâye**

Yaptığımız taramalara göre, *Bidâye*'nin Osmanlı dönemindeki tek tercümesi, Kurd Dede diye meşhur Tatar Pazarcıklı Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Mütercim tercümesini hangi sebeplere binaen yazdığını şu şekilde açıklar:

Gördüm ki mükelleflere evvel lâzım olan akâyıd-ı İslâmdur ve andan sonra ulûm-ı şerâiyi' ve ulûm-ı ahkâmdur ve ulemâdan niçe kimesneler... kitâblar te'lif itmişlerdür lâkin Arabî olmağla âmme-i nâs müntefî' olmakdan âciz oldukları ecilden diledüm ki Türkî lisânla bir kitâb te'lif oluna ulûm-ı nâfi'adan i'tikâdiyyâtı ve mu'âmelâtı câmi' ola ve andan sonra ferâizden dahi gâyet mühim olup Türkî lisânla tercümesi kâbil olanlardan ilhâk oluna...<sup>50</sup>

Mütercim kitabının kaynaklarını ise şu şekilde açıklar:

...akâyide müte'allık olan yiri İmâm-ı A'zam hazretlerinin Fıkh-ı Ekber dimekle müsemmâ olan risâle-i şerîfleri tercümesidür ve dahi beyne'l-ulemâ mütedâvil olan kitâblardan me'hûzdur ibâdâtdan ve mu'âmelâtdan olan yiri Hidâye metni Bidâye'den tercüme olunmuşdur metinde olan mesâ'ilden gayrı ilhâk olanlar Hidâyeden ve Hidâye hâşiyelerinden ve ıslâh-ı izâhdan ve Sadr-ı Şerî'adan ve anların emsâli kitâblardan tercüme olunmuşdur ve ekser mesâ'ili Bidâye tercümesi olduğu sebebden **Tercümân-ı Bidâye** diyü tesmiye olundu...<sup>51</sup>

48 Bkz. OM, c. 1, s. 240.

49 Ferhat Koca, "Merginânî, Burhâneddin", *DİA*, c. 29, s. 182-83.

50 SK Fatih 1513, 1b.

51 A.e., 1b-2a.

Alıntudan da anlaşılacağı üzere, Kurd Dede'nin tercümesi, *Bidâye*'nin müstakil bir tercümesi olmayıp, İmâm-ı A'zam'a atfedilen *Fıkh-ı Ekber* ile *Bidâyetü'l-Mübtedî*'nin şerhi olan *Hidâye* ve bunun hâşiyelerinden de bölümleri havidir; ancak eserin büyük bölümüne kaynaklık ettiği için esere *Tercümân-ı Bidâye* ismi verilmiştir.

**Örnek metin:** bilgil kim bir kişi kim 'âkl u bâliğ ola ya'nî tekîf mertebesine vâsıl ola evvelâ âmentü billâhi .... demek vâcib olur...<sup>52</sup>

**Nüshaları:** SK: Çelebi Abdullah 93, Fatih 1513, 1532, H. Hüsnü Paşa 526, Hekimoğlu 312, İsmihân Sultân 140, Serez 698, Şehid Ali Paşa 715, Reşid Efendi 1351; İNÜEK 2028; MK Adnan Ötüken İHK 429, 1692/2; Koyunoğlu Müzesi 11061-11062-11063; Zeytinoğlu İHK 171; GHBK R-5040.

### 7. *Kenzü'd-dekâ'ik*

Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin kendi eseri *el-Vâfi*'nin özeti olan *Kenzü'd-Dekâ'ik* Hanefîler arasında çok muteber olmuş, Osmanlı medreselerinde yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Muhteva bakımından klasik fıkıh literatürünün özelliklerini gösteren *Kenzü'd-Dekâ'ik*, kitâb-bâb-fasil tertibi ile kaleme alınmıştır. Birçok şerh ve hâşiyeye konu olan eser nazma da çekilmiştir.<sup>53</sup>

#### (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme ve Şerh-i Kenzü'd-Dekâ'ik li'n-Neseî*

Konuyla ilgili bilgi verilen kaynaklarda *Kenzü'd-Dekâ'ik*'in Türkçeye tercüme edildiğine dair bilgi verilmemektedir. Nitekim doktora tezimizde de böyle bir tercümeden bahsedilmemişti. Yunus Emre Enstitüsü'nün "Balkanlar'daki Kültürel Mirasın Yeniden İnşası" başlıklı projesi kapsamında katalogunu hazırladığımız Üsküp'teki İsa Bey koleksiyonunda, 56 numara ile kayıtlı yazmanın *Kenzü'd-Dekâ'ik*'in tercümesi olduğunu henüz tespit etmiş bulunmaktayız. Başı ve sonu eksik olduğu için kim tarafından yapıldığı belli olmayan elimizdeki bu tercümenin, yaptığımız taramalara göre başka bir nüshasına ulaşamadık. Tercüme edilen metne de yer verildiğinden kaynak metnin *Kenzü'd-Dekâ'ik* olduğu tespit edilebilmiştir. Yaklaşık 300 yapraktan oluşan tercümenin ilk konuları kaynak metinde "Kitâbu's-salât"ın bir alt konusu olan "Bâbu sıfatı's-salât" bölümündendir. İşlenen son konu ise "Bâbü'l-uşri ve'l-harâc" başlığını taşımaktadır.

### 8. *Mülteka'l-ebhur*

Eser, aslen Halepli olup daha sonra İstanbul'a yerleşmiş olan İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî (ö. 956/1549) tarafından yazılmıştır. Halebî'nin en tanınmış eseri olan *Mülteka'l-ebhûr* Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş, aynı zamanda kaduların ve müftülerin başvuru kaynaklarından birini teşkil etmiştir. 13 Receb 923/1 Ağustos 1517 tarihinde telif edilen eser, yazıldığı tarihten itibaren birçok şerh, hâşiyeye ve tercüme faaliyetine konu olmuştur. Yaptığımız

52 A.e., 2a.

53 Bkz. Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâ'ik", *DİA*, c. 25, s. 261-62.

taramalarda, eserin XVII. yüzyılın ortalarından başlamak üzere günümüze kadar farklı Türkçe tercümelerinin yapıldığı tespit edilmiştir.<sup>54</sup>

**a. Mevkûfâtî Mehmed Efendi (ö. 1654), *Tercüme-i Mülteka'l-ebhur fi'l-fürû***<sup>65</sup>

*Mülteka'l-ebhur* tercümesinin girişinde gençlik yıllarını ilimle geçirdiğini beyan eden mütercim, eserin önemini ve tercüme gerekçesini şu ifadelerle açıklamaktadır:

Mülteka'l-ebhur nâm kitâbın dâimâ mütâla'asına sarf-ı enzâr idüp mesâ'ilini hıfz iderdüm. Hakikaten bu kitâb... beyne'n-nâs mütedâvil olan mesâ'il-i şer'iyye ve umûr-ı mühimmeyi müstemil ü câmi' olup hattâ ba'zılar mecmû'-ı mesâ'ili on yedi bindür diyü ta'dâd ü beyân eylemişlerdür, lâkin elfâz-ı ibârâtı muğlak olup herkes müntefi' olma- mağla Türkî lisân-ile şerh olunup muğlekâtı beyân olunsa kalilü'l- bizâ'a olan ihvân-ı mü'minîne dahi nef'i 'âm olur idi diyü fikirde iken... Türkî ibâret ile şerh olunmak dâ'iyesi zâhir olup... istulâhât u ibârâtı mükellefâtıdan 'ârî elfâz-ı Türkî ile şerhe şürû' olundu ki havâss u 'avâmm müstefid olalar ve musannif... kitâb-ı mezbûrî *Vikâye* ve Kudûrî ve Kenz ve Muhtâr ve Mecma'u'l-bahreyn ve Hidâye'den alup cem' eylemekle cem'-i mütûn ü şürûh cem' olunan mesâ'il ile meşhûn olup ve kütüb-i fetâvâya mürâca'at lâzım olmağın Hidâye ve Ekmel-i İbn Hümâm ve Gâyetü'l-beyân ve Nihâye ve Mi'râcû'd-dirâye ve Kifâye ve Zeyla'î... nâm kitâbları cem' idüp ekseriyyâ mesâ'il-i müşkilesini kütüb-i mezkûreye tatbîk eyledüm...<sup>56</sup>

Bu ifadelerden sonra Sultân İbrâhîm'in övgüsünü yapan mütercim, “sebeb-i te'lif” başlığı altında “Benim Mültekâ'ya olan meylimi gören bazı dostlar, Mustafâ Paşa zamanında herkesin rahat bir hayat geçirdiğini, Şeriat'a uygun bir hayatın devam ettiğini” söyleyip kendisinden şu talepte bulduklarını söyler: “kitâb-ı Mültekâ ki mesâ'il-i şer'iyyenin zübdesidür Rûmî lisân ve Türkî zebân ile şerh eylesin sanâ't-ı Arabiyyeden bî-habîr olanlar dahi behremend olup fevâid 'âm olurdu...”. Dostlarının bu isteğini yerine getirerek şerhini bahsi geçen paşanın adına kaleme aldığını özellikle belirten Mevkûfâtî, ardından da paşanın bazı kahramanlıklarına değinip şerhine başlar. Önce kaynak metni veren şarih daha sonra bu metni genişleterek, yeri geldikçe uzunca açıklamalara yer verip açıklayarak Türkçeye tercüme eder.

Oldukça hacimli olan bu şerh-tercümenin yazma eser kütüphanelerinde çokça nüshası bulunduğu gibi, Arap harfli baskıları da mevcuttur. *Şerh-i Sadruşşeria* adlı eserinde verdiği bilgiye göre *Mülteka'*nın birinci bölümünü Sultan İbrahim, ikinci bölümünü de IV. Mehmed adına şerh etmiştir.

54 Şükrü Selim Has, “Mülteka'l-ebhur”, *DİA*, c. 31, s. 549-52.

55 Tercüme, 1983 yılında Ahmed Davudoğlu'nun sadeleştirilmesi kullanılarak Zülkarneyn Tatlı ve Şevket Gürel tarafından İstanbul'da (Sağlam Kitabevi) yayımlanmıştır.

56 SK Fatih 2190, 2a-b.

**Örnek metin:** Elhamdülillâh: Cemî'-i hâmidînin Hamdi Allâh için sâbitdür yâhûd mahmûdiyyet Allâh için sâbitdür ya'nî Allâha mahsûsdur...<sup>57</sup>

**Nüshaları:** TSMK A. 892.1, 892.2, Reşid Efendi 179, 180; Ayasofya 1043, 1044; Çelebi Abdullah 139; Fatih 2190; H. Hüsnü Paşa 411; Hacı Mahmud Efendi 867; Halet Efendi 113/1; Hamidiye 452; Serez 682; Süleymaniye 406, 407, 408, 409; Şeyhülislam Esad Efendi 67; Şehid Ali Pşa 720, 721; Veliyyüddin Efendi 1051; Atuf Efendi 754; Nurosmaniye 1421, 1422; Hacı Selim Ağa 288; MiK: A.E. Şeriyye 457, 458; Halet Efendi 113/2; A. Tekelioğlu 277; Yazma Bağışlar 7328; Murad Molla 757; Giresun Yazmalar 227; İNÜEK 6227; Almanya Milli Ktp. Ms. or. quart. 1388; GHBK 102; Bosnians' Institute Ms 68, 67, 60, 61, 62.

**Baskılar:** Bulak 1250, 1254, 1294; Kahire 1256, 1284; İstanbul (çoğu Matbaa-i Âmire olmak üzere farklı matbaalarda) 1266, 1269, 1276, 1290, 1291, 1302, 1306, 1308, 1309, 1312, 1318, 1320.

**b. Hıbrî, Ebû Mehmed Alî b. Mustafâ b. Pîr Mehmed Kütâhî (ö. 1669),  
*Zuhrü'l-Âhira (Tercüme-i Mülteka'l-Ebhûr)***

XVII. yüzyılda yaşamış olan Kütahyalı Hıbrî, incelediğimiz eserlerinde tam adını Ebû Mehmed Alî b. Mustafâ b. Pîr Mehmed Kütâhî olarak vermektedir. Telifatı olmasına karşın pek dikkat çekmeyen Hıbrî, *Mültekâ'*yı da Türkçe olarak şerh etmiştir.<sup>58</sup> "Adîd-i katarât-ı emtâr u adîl-i zerrât-ı aktâr-ı hamdhâ-yı bisyâr ve şükrhâ-yı bî-şümâr ...<sup>59</sup> cümlesi ile başlayan eserinin girişinde, ahiret azığı olmak üzere insanlar arasında oldukça rağbet gören bir kitab olan *Mülteka'l-Ebhur* isimli eseri Türkçeye tercüme edip kapalı olan yerlerini şerh ve beyan ettiğini ve bu şerhe *Zuhrü'l-Âhira* ismini verdiğini ifade eder: "... zuhr-ı ahret olmak için Mülteka'l-Ebhur nâm mergûb u makbûl kitâbı lisân-ı Türkiye tercüme idüp muğlak olan mevâzi'ini şerh ü beyân eyledüm ve bu şerhe Zuhrü'l-Âhira diyü ad virdüm..."<sup>60</sup>

Birkaç nüshasını tespit ettiğimiz bu şerhin incelediğimiz nüshaları, "Bâbü'l-Kur'ân ve't-Temettu'" başlığında sona ermektedir.

**Örnek metin:** kitâbu't-tahâre, kelâm-ı izâfîdür bunda iki vech vardur. Biri ref'dür mübtedâ'-ı mahzûfun haberi ola...<sup>61</sup>

**Nüshaları:** SK: Şazeli Tekkesi 41; Serez 945; BDK: Bayezid 7884, TSMK E. H. 790; Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Ktp. 78.

**c. Mahmûd b. Abdülvehhâb Hamîdî (ö. 1752-53'ten sonra), *Tercüme-i Mülteka'l-Ebhûr li-İbrâhîm Halebî***

Kısa bir hamdele ve salveleden sonra ismine yer veren mütercim tercümesinin sebebini ve usulünü şu şekilde açıklar:

57 A.e., 4a.

58 Bkz. OM, c. 1, s. 278-79.

59 SK Serez 945, 1b.

60 A.e., 2a.

61 A.e., 2a.

“Bu fakîr-i hakîr Mahmûd b. Abdülvehhâb el-Hamîdî eydür ki İbrâhîm Halebî'nin Mülteka'l-ebhur nâmında olan kitâbı gâyet müsta'mel olup ve nâs katında mergûb kitâb olmağla ba'zı ahıbbâdan reddi mümkün olmaz kimse Türkî lisân üzerine **tahte'l-lafz** tercümesini iltimâs eylediler. Du'âya tezkire olmak için iltimâslarını kabûl idüp tercüme eylemeğe şürû' eyledüm.”<sup>62</sup>

İsteğini geri çevirmesi mümkün olmayan bir dostunun ricası üzerine *Mültekâ*'yı tercüme ettiğini belirten mütercim bu girişten sonra kaynak metinden küçük bölümler seçip bunları tercüme etmektedir. Kendisinin de belirttiği üzere bu tercüme, tahte'l-lafz, yani kaynak metnin söz dizimine büyük oranda bağlı olup daha ziyade kelimelerin karşılıklarının verildiği bir tercümedir. Sonda verilen bilgiye göre tercüme 13 Zilhicce 1066 / 2 Ekim 1656 tarihinde tamamlanmıştır.

**Örnek metin:** pes musannif rahimehullâhu te'âlâ iktidâ'en li'l-hadîs ve teberrük ve teyemmün idüp bismillâhirrahmânirrahîm didi. Ma'nâsi ben tasnîf itmege ibtidâ eyledüm Allâh te'âlânın ismiyle...<sup>63</sup>

**Nüshaları:** SK Pertevniyâl 265; Reşif Efendi 226; Kılıç Ali Paşa 333; Ragıp Paşa 459.

### 9. *Düererü'l-hukkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*

Osmanlı dönemi âlim ve müftülerinden Mollâ Hüsrev'in Hanefî fırûunda kaleme aldığı *Gurerü'l-ahkâm* adlı Arapça eserine yine kendisinin yazdığı şerhtir. *Düererü'l-Hukkâm*, yazıldığı dönemden itibaren Osmanlı'da oldukça meşhur olmuştur. Yazma eser kütüphanelerinde yüzlerce nüshası bulunan bu şerh birçok defa tab edildiği gibi, üzerine birçok çalışma da yapılmıştır.<sup>64</sup>

#### a. Süleymân b. Velî Ankaravî (XVI. yüzyıl -III. Murâd devri-), *Tercüme-i Düererü'l-Hükkâm ve Gurerü'l-Ahkâm*

Hayatı hakkında bilgi sahibi olamadığımız Ankaralı Süleymân b. Velî tarafından yapılan bu tercüme, kısa bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra tercümesini oluşturma sebebine yer veren mütercim, divan-ı hümayunda tuğra-yı şerif hizmetinde olan Hamza Bey'in emri üzerine “bu kitâb-ı müstetâbî Tâzî dilden Türkîye tercüme” ettiğini söylemektedir. Kendisini Süleymân b. Velî Ankaravî olarak tanıtan mütercim kadılar zümresinden olduğunu da beyan etmektedir. Tercümesine III. Murâd döneminde başlayıp bitirdiğini, ancak III. Mehmed zamanında tahrîr ettiğini açıklar.

Bursalı Mehmed Tahîr 1110/1698 yılında vefat eden Gelibolu müftüsü Süleyman Efendi'nin *Düerer* mütercimi Süleyman b. Veli olmasının kuvvetle

62 SK Pertevniyâl 265, 1b.

63 A.e., 1b.

64 Bu çalışmalar ve eserin tercümelerine dair daha ayrıntılı bilgi için bu sayıda yayımlanan şu makaleye bkz. Orhan Ençakar, “Molla Hüsrev'in *Düererü'l-Hükkâm*'ı Etrafında Oluşan Literatür”.

muhtemel olduğunu söylemekteyse de mütercimim mukaddimede verdiği bilgilere göre tarih olarak bu pek mümkün değildir.<sup>65</sup>

Kâtip Çelebi'nin de ifade ettiği üzere<sup>66</sup> elimizdeki bu tercüme dil ve anlatım bakımından sade bir tercümedir.

**Örnek metin:** kitâbu't-tahâre, kitâb lügatde masdardur, cemî' ma'nâsına mübâlağa için mef'ûl tesmiye olundı yâhûd fi'âldür mef'ûl için binâ olundı cülûs ma'nâsına libâs gibi...<sup>67</sup>

**Nüshaları:** SK: Fatih 1522; Mısır Milli Ktp. 1, YY03, A. Tekelioğlu 344; TSMK H.S.

**b. Abdülcelîl b. Alî (ö. 1666), *Dürr-i Nazîm /Hoş-âb***  
(*Manzûm Tercüme-i Dürrer*)<sup>68</sup>

Şeyhülislam Yahya Efendi'den mülazım olup İstanbul'da çeşitli medreselerde ve Malkara İsmihan Sultan Medresesi'nde müderrislik, Medine'de kadılık yapmış olan Abdülcelîl b. Alî<sup>69</sup> tarafından kaleme alınan bu tercümenin ulaşılabilen nüshası Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 314 numarada kayıtlıdır. "Ahmedullâhe'ş-şekûre'l-müste'ân / Hamde 'abdin şâkirin fi külli şe'n" beytiyle ve Arapça olarak başlayan eserde, mütercim hamdele ve salveleden sonra eseri hakkında şu şekilde bilgi verir:

Silk-i nazma cem' kıldum bir kitâb	Lâyık ana dir isem dürr-i hoş-âb
K'eyledüm anı Dürrer'den tercüme	Terk-i dikkat itmedim Türkî dime
	(2a)

Mütercim bu iki beyt ile tercümesinin kaynağı hakkında bilgi verip eserinin önemli olduğunu söyledikten sonra yaklaşık 30 beyitlik bir bölümde eserinin övgüsünü yaparak onun önemine değinir. Daha sonra *Dürrer*'i manzûm olarak tercüme etmesinin sebebini "menfa'at ta'mîmi" olarak belirten nâzım, tercümesine *Dürr-i Nazîm* ismini verdiğini söylerken müfti'l-enâm Yahyâ Efendi'ye (Şeyhülislâm Zekeriyâyâde Şeyhülislâm Yahyâ Efendi) hediye ettiğini söyleyerek kaynak metnin tercümesine girer. Mesnevi nazım biçiminde ve aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılmış bu eser 119a'da sona ermektedir. Eserin sonunda aynı kişiye ait olması kuvvetle muhtemel bir manzûm ilmihal kitabı bulunmaktadır.

**Örnek metin:** Ey kılan kasd-ı tahâret dâ'im ol / Emr-i lâzımdur bu gâyet 'âlim ol (4b)

65 Bkz. OM, c. 1, s. 339.

66 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zimûn*, c. 2, s. 1200.

67 SK Fatih 1522, 2a.

68 Fettah Kuzu, *Abdülcelîl ibn Alî "Dürr-i Hoş-âb (Manzum Bir "Dürrer" Tercümesi [İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım]*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

69 Yazar hakkında bkz. Şeyhi Mehmed Efendi, *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye ve Zeyilleri: Vekayii'l-fudalâ*, c. 2, haz. Abdüladir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s. 326-27

**c. Abdürrezzâk Efendi el-Mağnisevî (ö. 1741) - Vahîd Efendi, İbrâhîm b. Abdürrezzâk (ö. 1757), *Tercüme-i Dürerü'l-Gurer***

Birkaç nüshası tespit edilen bu tercümenin Atıf Efendi Ktp. 752 ve 753 numaralarda iki cilt halinde bulunan nüshasının ilk cildinde, fihrist bölümünün başında “*tercüme-i Dürerü'l-Gurer li-Abdürrezzâk Efendi el-Mağnisavî*”; ikinci cildin başında da “*tercüme-i Dürerü'l-Gurer li-Vahîd Efendi el-müftî bi-medîneti Mağnisa sâbıkâ*” şeklinde birer not bulunmaktadır. Bu notlara bakılarak eserin birinci cildinin Abdürrezzâk adlı biri tarafından ikinci cildinin de Manisa müftüsü Vahîd adlı farklı bir kişi tarafından tercüme edildiği anlaşılmaktadır. Bursalı Mehmed Tahir’in vermiş olduğu bilgiler ışığında tercüme tamamlayan Vahîd Efendi’nin Abdürrezzak Efendi’nin oğlu olduğu sonucuna varılabilir.<sup>70</sup> Açıklama ve genişletmeye dayalı şerhe yakın olan tercümenin bazı nüshaları, Ankaralı Süleymân b. Veli’nin tercümesi ile karıştırılmıştır. Tercüme 1258/1842-43 yılında tab’ edilmiştir.

**Örnek metin:** kitâb lügat cihetinden cem’ ma’nâsında masdardur mübâlağpa için mef’ûle tesmiye olunur yâhûd fi’âl vezninde mef’ûl için mebnîdür libâs gibi...<sup>71</sup>

**Nüshaları:** SK: Süleymaniye 405, Yazma Bağışlar 3974, Atıf Efendi 752, 753; BDK: Beyazid 1915, Nurosmaniye Ktp. 1414, 1415, Hacı Selim Ağa Ktp. 290, Tekelioğlu 334 (II. cilt); Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Ktp. 47; Akseki 85.

**d. Gelibolulu Mektûbî Osmân b. Mustafâ (ö. 1723), *Tercüme-i Dürer***

Yukarıda *Mirkât* tercümesi tanıtılmış olan Gelibolulu Mektûbî Osmân Efendi hakkında bilgi veren Bursalı Mehmed Tahir onun *Dürer*’i de tercüme ettiği bilgisini vermekteyse<sup>72</sup> de bu tercümenin nüshasına erişilememiştir.

**e. Yafa Naibi Boyabatlı Kara Bekir (ö. 1898), *Tercüme-i Dürer***

Bursalı Mehmed Tahir’in bahsettiği bu tercümenin<sup>73</sup> her hangi bir nüshasına ulaşılammıştır.<sup>74</sup>

**f. *Tercüme-i Dürer*:** Meçhul müellif (1274/1858s). Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 7431, 1b-82b (71b-77a arası boş). (1274/1858) tarihli bu eserin başında Molla Hüsrev’in *Dürer* isimli eserinin Muallimhane-i Nüvvâb’da ders

<sup>70</sup> Mehmet Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, İzmir 1994, s. 60 (1171/1757 tarihinde müellef Ahkâmü'l-Arâzî müellifi Müftüzâde Abdullah b. Abdürrezzak Vahîd Efendi de Mağnisa’dan neşet eden sahib-i asâr uleamadandır).

<sup>71</sup> Hacı Selim Ağa 290, 1b.

<sup>72</sup> Bkz. *OM*, c. 1, s. 339.

<sup>73</sup> *OM*, c. 1, s. 339.

<sup>74</sup> Eserin Dersaadet 1285 tarihli matbu nüshası olduğunu gösteren bilgiyi (Ahmet Akgündüz “*Dürerü'l-hükkâm*”, *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 28) doğrulayacak bir veriye ulaşamadım.

olarak okutuldukça tercüme edildiği bilgisi bulunmaktadır. Tercüme, ibadet bölümleri atlanarak nikâh bahsiyle başlamış, alışveriş bahsiyle sona ermiştir.

### C. İlmihâl

#### 1. *Şir'atü'l-İslâm*

Ebü'l-Mehâsin Rüknü'lislâm Sedîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm eş-Şargi el-Buhârî'nin (ö. 573/1177) tam adı *Şir'atü'l-İslâm ilâ dâri's-selâm* adlı eseri Osmanlı döneminde oldukça yaygın olan bir ilmihâl ve ahlak kitabıdır. Eserde, ibadetler yanında gündelik hayata dair birçok konudaki sünnet ve âdâb hakkında bilgi verilmektedir. Diğer ilmihallerden farklı olarak ibadetlerle ilgili farz, vâcip vb. fikhî hükümlere temas edilmeyen *Şir'atü'l-İslâm* Osmanlı âlimleri arasında çok rağbet görmüş, çeşitli şerh ve tercümeleri yapılmıştır.<sup>75</sup> Osmanlı âlimlerinden Seyyid Alîzâde Ya'kûb Efendi (ö. 931/1524) tarafından yapılan şerhi, bahsi geçen ismin "şârih-i Şir'a" olarak tanınmasına vesile olacak kadar çok meşhur olmuştur; bu şerhin çok geniş bir coğrafyada yer alan yazma eser kütüphanelerinde onlarca nüshası bulunmaktadır. Bunun yanında Yahyâ b. Bahşi b. İbrahim el-Gönani es-Sufi (Fatih 2664, Kılıç Ali Paşa 594, Süleymaniye 856, Şehid Ali Paşa 1488, Nurosmaniye 2440, 1441, Mehmed Asım Bey 158) ile Kurd Efendi diye bilinen Muhammed b. Ömer Tatar Pazarcıklı'nın (ö. 996/1587) da *Şir'atü'l-İslâm*'a yazdığı bir şerhi (Hacı Selim Ağa 505) bulunmaktadır.

#### a. Mehmed b. İbrâhîm (ö. 1505'den sonra), *Manzûm Tercüme-i Şir'atü'l-İslâm*<sup>76</sup>

*Şir'atü'l-İslâm*'ın Anadolu sahasındaki ilk tercümesi, hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunamayan Mehmed b. İbrâhîm adlı biri tarafından yapılmıştır. Tam olarak mülemmâ olan 20 beyitlik bir hamdele ile tercümesine başlayan mütercim, daha sonra ulû'l-emrin övgüsüne yer verip devrin padişahı II. Bâyezîd'in ismini anar, ona dualar edip daha sonra *Şir'atü'l-İslâm* kitabına sözü getirir:

Çün anun devrinde gördüm râğbeti	Şir'atü'l-İslâma buldum fırsatı
Zire irdi sem'ime Hakdan hitâb	Şir'atü'l-İslâma eyle intisâb
...	
Lâ-cerem ol dem ana kıldım nazar	Gördüm İslâm şu'besinden pür-semer
Müttakîler seyyidi sünnetlerin	Dürr gibi cem' eylemiş sîretlerin
Hem imâmü'l-mürselînin şer'ini	Yazmış anda aslı-ile fer'ini
Hem kitâbından hidâyet ehlinin	Hem kitâbından sa'âdet ehlinün
Asl-ile bulmuş nizâmı intikâd	Nakd-ı İslâm olmuş andan müstefâd

75 Recep Cici, "İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir", *DİA*, c. 22, s. 210-211.

76 Ahmet Aydın, İstanbul Üniversitesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı'nda eser üzerinde başladığı yüksek lisans tezi çalışmasına devam etmektedir.



Bahrına tâlib olan direr dürer                      Şer'ine sâlik olan bulur gurur  
Kenz-i Hakdır la'l-ile tolmuş tamâm              Remz-i Hakdur asl-ile bulmuş makâm<sup>77</sup>

Kaynak metnin kıymetini ve değerini daha birçok beyitle öven mütercim, eseri nasıl tercüme ettiğini açıklar; bölüm başlıklarını kaydedip içeriklerini tercüme ederken metindeki ayet veya hadisleri de sürh ile kaydedip manzûm olarak tercüme eder. Okunan bölümlerden anlaşıldığı kadarıyla, mütercimin arûz veznine hâkim bir nâzım olup metnini kurarken rahat davrandığı, anlaşılır bir dil ve anlatıma başvurduğu görülmektedir. Eserin sonunda mensûr bir bölümde mütercim, ismini Muhammed b. İbrâhîm olarak kaydederken yine hâtim bölümünde manzûm bir bölümde de “Ey Muhammed eyle Hakka râğbeti / Tâ kim ide sana Allah rahmeti”<sup>78</sup> diyerek ismini anar.

**Nüşhalari:** SK: Yazma Bağışlar 4193 (sonu eksik); Hacı Mahmud 1592.

**b. Âbidî, Bahrî Efendi (ö. 1512'den sonra), *Ravzatü'l-İslâm (Manzûm Tercüme-i Şir'atü'l-İslâm)***<sup>79</sup>

*Şir'atü'l-İslâm*'ın Anadolu sahasındaki ikinci tercümesi de ilk tercümesinden kısa bir süre sonra, 1512 senesinde yine manzum olarak kaleme alınmıştır. “Çü bismillâh oldu ibtidâsı / Yine hamd-ile olsun intihâsı”<sup>80</sup> beytiyle başlayan tercümesinin girişinde yaşının altmışa yaklaştığını söyleyen mütercim, II. Bâyezîd zamanında İstanbul'da hayatını devam ettirdiği sırada bir pire intisap ettiğini, bu şeyhin kendisine *Şir'a* kitabını padişahın adıyla nazm edip ona sunmasını öğütler. Bununla da kalmayarak arayıp *Şir'atü'l-İslâm* kitabını bulur ve kendisine verir. Kitabın çok kıymetli olduğunu ancak dilinden dolayı herkesin istifade edemediğini söyleyen mütercim her ne kadar kendisinde bunu yapmaya güç bulamasa da Allah'a sığınarak kitabı Türkçeye tercümeyle başladığını ve Allah'ın izni ile bunu tamamladığını söyler. 917/1512 senesinde İstanbul'da başladığı tercümesini Demirhisâr'da bitirdiğini söyleyen mütercim tercümesine de *Ravzatü'l-İslâm* ismini verdiğini açıklar.

Tercümesini mesnevî nazım biçiminde ve aruzun fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbı ile yazan Âbidî'nin bu tercümesinin yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunduğu gibi eser üzerinde bir yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. İsa Kayaalp de çok kısa süre önce eseri bir incelemeyle birlikte neşretmiştir.

**Örnek metin:** evvelki bâb neyle sâbit olur anı beyân ider / evvelâ îmân nedür bilmek gerek / Pes ana göre amel kılmak gerek<sup>81</sup>

<sup>77</sup> SK Hacı Mahmud Efendi 1592, 3a-b.

<sup>78</sup> A.e., 360a.

<sup>79</sup> Hakan Dağ, “Âbidî, Ravzatül-İslâm (Giriş-İnceleme-Metin-Seçmeli Sözlük)”, Yüksek Lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Isparta 2002; Âbidî, *Ravzatü'l-İslâm: Hayat Kitabı*, haz. İsa Kayaalp, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2016.

<sup>80</sup> SK İbrahim Efendi 471, 1b.

<sup>81</sup> A.e., 4a.

**Nüshaları:** SK: İbrahim Efendi 471, İzmirli İ. Hakkı 1084, Süleymaniye 862, Murâd Molla 1267, Özel 656; Muammer Ülker 10, Yazma Bağışlar 4652; İNÜEK 7158, 2193; HSA: 958; AİHK 52, 931, KİHK 3672/2; Milli Ktp 487, 768, KOİHK 49/1; Üsküp İsa Bey Ktp. 31/2.

**c. Hacı Ahmed b. Seyyid Bigavî (ö. 1514'ten sonra), *Terceme-i Şir'atü'l-İslâm***

Kaynaklarda ismi zikredilmesine karşın hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan mütercim kaynak metindekinden farklı olan bir Arapça hamdele ve salvele bölümüne yer verdikten sonra, *Avârifü'l-Ma'ârif* kitabını tercüme etmesinin akabinde *Şir'atü'l-İslâm* kitabını da Arapça bilmeyenlerin istifadesine sunmak için tercüme ettiğini açıklamaktadır.<sup>82</sup>

Kaynak metindeki kelimelere karşılık verme noktasında Türkçe asıllı veya Türkçeleşmiş Arapça ve Farsça kelimelere yer verme temayülünde olduğu anlaşılan bu tercüme Türk dili açısından önemli bir metindir. Birçok nüshasının bulunduğu da dikkate alınacak olursa çok okunduğu anlaşılmaktadır; bunda sade dili ve akıcı anlatımının etkili olduğunu söylemek gerekir.

**Örnek metin:** iy azîz karındaşım bilgil ki merkez-i dâ'iretü'z-zühdi ve't-takvâ... el-İmâm Hâherzâde... Şir'atü'l-İslâmın evvelinde eydür; cemî'-i hamd idicilerün hamdı sâbitdür ve mahsûsdur Allâh te'âlâ hazretine kim ol ma'rifeti delâil-i hissiye ile ve dahi delâ'il-i akliye ile bize irşâd eyleyüp kulağuzladı ve bizüm kerâmâtumuzdan ötüri envâ'-ı ubûdiyyetle asnâf-ı ahkâm-ile biz kul idinüp kullandı ve iki cihânda bize gereklü olan nesnede İslâm yolların beyân eyledi ve dîn işinden sevdiği nesneye habîbullâh Muhammed Mustafâ hazretiyle bize hidâyet virdi.<sup>83</sup>

**Nüshaları:** SK Yazma Bağışlar 4905; AK Muallim Cevdet Yazmaları 232, Osman Ergin Yazmaları 677; MİK A.E. Şeriyeye 387;GHBK R-7607, R-5923, İNÜEK 868; Mevlânâ Müzesi Yazmaları 1650.

**d. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Şir'atü'l-İslâm***

Kütüphane kaydında Hacı Ahmed b. Seyyid Bigavî'ye (ö. 1514'ten sonra) atfedilen bu tercümeyi incelediğimizde bu nisbetin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Zira mütercim, kaynak metnin yazarının hamdele ve salvesine aynen yer verdikten sonra şu ifadelerle yer verir:

Çün server-i ihvân-ı safâ ve mihter-i hullân-ı vefâ câiz-i devlet-i ziyâret-i beytullâhi'l-harâm ve fâyiz-i sa'âdet-i bereketi'l-ahceri ve'r-rükni ve'l-makâm câmi'-i fazîlet-i ilm ü amel... sirâcü'l-mille ve'l-hakk ve'd-dîn Ebü'l-Mekârim b. Çerâğ... bu muhibb-i muhlis dîn yolında refîk-i şefîk ve mûnis-i tarîk ve siddîk-i hakîk idi. İşâret şöyle itdi kim Türk dilince bir kitâb kim küll-i nüfûsda kâmil ve cemî'-i mu'âmele-i dîne vü dünyâyâ şâmil ve ulemâ arasında müsellemlü ü

82 Bkz. SB Yazma Bağışlar 4905, 2a-b.

83 A.e., 3a.,

makbûl ve fuzalâ katında mefhûm u ma'kûl ola tercüme idem buncı-layın hisâl-i hamîde ile ma'rûf ve sıfât-ı hasene ile mevsûf Şir'atü'l-İslâm kitâbın buldum. İmdi Hak celle celâlühû rahmet itsün anı tasnîf idene ev yazana ve yazdırana ve okuyana... Çün ol mahdûm-ı müşârün ileyhe ki emrine muhâlefete vüs'at yoğ idi lâ-cerem be-vüs' u tâkat tercüme olundı garaz-ı sahîh için.<sup>84</sup>

Bu tercümede kaynak metne yer verilmeden *Şir'atü'l-İslâm*'ın tercümesi yapılmıştır. Metindeki ayet ve hadisler sürh ile kaydedilip bunlar da tercüme edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla sondan birkaç fasıl tercüme edilmemiştir. Bazı ayet ve hadisler ise metinlerine yer verilmeden tercüme edilmiştir. Tercüman 190 numarada kayıtlı nüshası 1145/1732-33 yılında istinsah edilmiştir. Seyfullah Öztürk, Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini havi olduğunu düşündüğü bu tercüme üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.<sup>85</sup>

**Nüshaları:** SK Nafiz Paşa 319; Tercüman 190; Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Y080; MK Yz A 8980; Bosnians' Institute Ms 219.

#### e. İmâm Mustafâ Dede (ö. 1609'dan sonra), *Tercüme-i Şir'atü'l-İslam*

*Şir'atü'l-İslâm*'ın tercümelerinden biri de kendisini İmâm Mustafâ Dede diye tanıtan biri tarafından yapılmıştır. Kaynak metnin cümle cümle tercüme edildiği bu tercümenin incelenen nüshası (Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddîn Efendi 1875), herhangi bir giriş olmaksızın doğrudan kaynak metnin ilk cümlesinin tercümesi ile başlar. Tercüme üslubu şöyledir: Öncelikle kaynak metnin tercüme edilecek bölümü, üzeri sürh ile çizilip belirginleştirilerek ve harekeli olarak kaydedilmiştir. Ardından bu cümlelerin Türkçe tercümesi yapılmıştır. Bu tercüme yer yer kaynak metnin söz dizimine bağlı olup mütercim ihtiyaç duyduğunda yaptığı bu tercümeyle genellikle “ya'nî” ifadesi ile genişletme ihtiyacı da duymaktadır. Tercümeden sonra ise eseri adeta bir şerhe dönüştüren gramatik açıklamalara yer verilir. Mütercim tercüme ettiği cümledeki her bir kelimeyi “Cim” rümuzu ile Cevherî sözlüğündeki anlamını verip iştikaki hakkında bilgi verir. Bu üslubu eserinin tamamında uygulayan mütercim eserinin sonunda kendisi hakkında şu bilgileri vermektedir:

Sana tercüme eyledim Şir'ayı	Du'âdan anasın gehî bendeyi
Çalış gice gündüz amel kıl müdâm	Cinânda irişe Hudâdan selâm
Melekler diyeler selâmün leküm	<i>külû veşrabûhâ henî'en leküm</i>
Sene bin sekizle on idi tamâm	Yazarken bumı Mustafâ el-İmâm (274b)

84 SK Nafiz Paşa 319, 1b-2b.

85 Seyfullah Öztürk, “Terceme-i Şir'atü'l-İslâm (Metin-Gramatikal Dizin)”, Yüksek Lisans tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE, 2012.

*DİA*'da, muhtemelen yukarıda alıntılanan son bölümdeki manzûm bölümlere binaen, bu tercümenin manzûm olduğu söylenmişse de<sup>86</sup> bu doğru değildir. Zira tercümenin asıl bölümü mensûrdur. Bir fikir vermesi için tercümenin bir bölümünü aynen alıntılama da fayda görüyoruz:

“الحمد لله الذي دلنا على معرفته بالشواهد والاعلام”

Hamd ü şükr ol Allâh için sâbitdür ki ma'rifeti üzere bizi irşâd eyledi şâhidler ile dahi alâmetler ile ya'nî delâyl-i hissiye vü delâyl-i 'akliyye ile.

“ج”: el-hamd: hânın fethi ve mîmin sükûnu ile zemmin nakîzidür

“تقول حمدت الرجل حمده حمدا من الباب الرابع”

ve hamd şükürden e'amdur zîrâ şükür mukâbele-i ni'mete mahsûsdur. eş-şükür şînün zammı ve kâfın sükûnuyla ihsân iden kimesne dahi medh itmekdür ihsânı mukâbelesinde bâb-ı evvelden. (2a)

#### **f. Morali Dervîş Mehmed Bahtî (ö. 1659'dan sonra), *Manzûm Tercüme-i Şir'atü'l-İslâm***

Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmayan Bahtî, XVII. yüzyılda yaşamış olup mensûr birkaç metni nazma çektiği eserleri ile bilinmektedir.

Ulaşılabilen tek nüshası (matbû) SK Hacı Mahmud Efendi 1685 numarada kayıtlı bulunan bu manzum tercüme dokuz beyitlik bir hamdele ve salveyle başlar. Bahtî, daha sonra Şir'a kitabının kıymetinden ve öneminden bahseder. Bu bağlamda “İmâm Sâlihın dâmâdı idi” dediği hocasından işittiği bir menkıbeyi nakleder. Bahtî bu menkıbeyi naklettikten sonra, ders meclisinde hazır olan kimi dostlarının isteği üzerine Şir'atü'l-İslâm'ı nazme çevirdiğini şöyle anlatmaktadır:

Hitâb idüp bir sâlih-i dîn	Derûndan eyleyüp bu abde tahmîn
Kitâb-ı Şir'a nazm olsa olur mı	Lisân-ı Türki'de nazma gelür mi
Kelâmından gelüp kalbe te'essür	Anı her gâhî etdikçe tezekkür
Anı nazm itmege şekva gelürdüm	Derûn-ı nazma bir himmet bulurdum
Kalil olmağ-ile lâkin bizâ'at	Te'eddüb idüp itmezdim cesâret
Velikin himmet-i üstâd-ı kâmil	Bu me'mûlûme dahi oldı şâmil
Cerâet eyledüm nazmına anun	Sıgınuş fazl u lutfına Hudânın
Anı nazm eyledüm Türki dil-ile	Ki halkın hâss u âmmı anı bile
Anı tâlib olursa hıfza ihvân	Ola anlara tâ kim zabtı âsân
Nice taksîmin etdiyse müellif	Ki ya'nî kırk sekiz fasla musannif
O minvâl üzeredir tertîbi cânâ	Ki tebdil olmadı bir şey'i kat'â <sup>87</sup>

... (4b)

86 Recep Cici, “İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir”, *DİA*, c. 22, s. 210.

87 Morali Bahtî, *Tercüme-i Şir'atü'l-İslâm*, İstanbul: Mustafa Efendi Matbaası, 1293, s. 4.

Eserin sonunda tercümenin tamamlandığı 1070 tarihi birkaç farklı beyitle verilmişti ki bunlardan biri şöyledir:

Bulıcak Bahtiyâ manzûme encâm	Murâd üzre müyesser oldu hatmin
Bu nazma bed' idüp tevfik-i Hakla	Didi (hatmini) târîh-i nazmın (1070)

Eser 1293/1876-77 yılında tab' edilmiştir.

## 2. Münyetü'l-musallî

Sedîdüddin el-Kâşgarî'nin (ö. 705/1305), tam adı *Münyetü'l-musallî ve gunyetü'l-mübtedî* olan bu eseri, namaz konusunun tafsilatlı olarak anlatıldığı ilmihâl türü metinlerdendir. Birçok şerh ve haşiyeye konu olan eser birkaç defa Türkçeye tercüme edilmiştir.<sup>88</sup>

### a. Mehmed b. Alî b. Mustafâ Erzurumî (ö. 1782'den sonra), *Tercüme-i Münyetü'l-musallî*

*Münyetü'l-musallî*'nin bu tercümesinin iki nüshasına ulaşılmış bulunmaktayız. SK Reşid Efendi 175 numarada bulunan nüshada, kısa bir hamdele ve salveleden sonra ismini Mehmed b. Alî b. Mustafâ el-Erzurumî olarak kaydeden mütercim, "Münyetü'l-musallî kitâbının tahte'l-lafz ma'nâsı Türkî lûgat-ile tercüme eyledüm ki tercümesi sebebiyle müfid ü müstefid müntefi' olalar" diyerek tercümesine başlar. Mütercim, "İlemü: bilinüz ey okuyanlar, veffakallâhu te'âlâ: Allâh te'âlâ size tevfik eyleye..." örneğinde olduğu gibi kendisinin de ifade ettiği üzere kaynak metni tahte'l-lafz bir üslupla tercüme eder. (1b)

Yazma Bağışlar 3531 no'lu nüshasında ise giriş biraz daha farklıdır. Kısa bir hamdele ve salveleden sonra ilim öğrenip öğretmenin faydaları ile cehaletin zararları üzerinde kısaca duran mütercim, ismini kaydettikten sonra ömrünün nihayete erdiğini, ne kendisine ne de başkasına bir faydasının olmadığını gördüğünü; zira ne ilim okuyup öğrenmeye ne de âsâr-ı hasene bırakmaya liyakati olmadığını ifade edip şöyle der:

1150 senesinde Bağdâd'da Şeyh Burhâneddîn Efendi'nin merkad-ı şeriflerinin hizmetinde bulunup bu halimi ve beyhude geçen ömrümü düşünürken "gönlüme hutûr itdi ki Münyetü'l-musallî ve sâ'ir fıkıh mesâ'ilinden cem' ve Türkî lisânınca tercüme itmek mülâhazasıyla merhûm şeyh-i müşârun ileyh hazretlerinin merkad-ı şerifinde istihâre idüp me'zûn olduğumuzdan sonra ba'zı ahibbâyâ dahi danışup ma'kul u münâsib gördükleri için bu risâle fıkıh kitâblarından cem' ve Türkiye tercüme itdüm ki yâdigârum kal-sun...(2b)

Tercümesi ve tercümesinin sebebi hakkında bu açıklamaları yapan mütercim, Arapça biraz ağır bir dil olduğundan insanların küçük yaşta fıkıh ilmine rağbet etmediklerini büyüdüklerinde ise utandıklarını, dolayısıyla bu konuda

88 Hüseyin Kayapınar, "Münyetü'l-Musallî", *DİA*, c. 32, s. 32-33.

cahil kaldıklarını söyler. Onun için erken yaştan itibaren fıkıh öğretmenin gerekli olduğunu söyler. Sonu eksik olan tercümenin bu nüshası diğer nüshadan oldukça farklı olup bu versiyonda kaynak metne yer verilmeyip tahte'l-lafz tercüme yoluna gidilmemiştir.

**Örnek metin:** evvelâ ma'lûm olsun ki her kişiye ve her avratta farz-ı ayndur i'tikâd-ı sahîh-ile böyle ki lisân-ile ikrâr ve kalb-ile tasdik itmekle...(3b)

**b. Mehmed b. Ahmed b. İbrâhîm Edirnevî (v. 1677'den sonra), *Zuhrü'n-necât fî tercemeti Münyetü'l-musallî***

Eserin Türkiye'de ulaşılabilen yegâne nüshası Türk Dil Kurumu (Yz. A. 67) kütüphanesinde bulunmakta olup baştan bir veya iki yaprak eksik görünmektedir. Elimize geçen sayfalarında mütercim, IV. Mehmed zamanında vezir-i azam olan Ahmed Paşa'nın arzusu üzerine eseri tercüme ettiğini söylemektedir:

Metn-i mezkûr lisân-ı Türkî ile şerh ve ibârâtını takrîr itdükden sonra mahall-i münâsib-i gülistânda bir gül ve her bostânda niçe sünbüller ahz olunup her biri makâmına tertîb olunmak ümidi ile mübâşeret olunup *Zuhrü'n-necât fî tercemeti'l-Münyetü'l-musallî* diyü tesmiye olundu. (2a)

Eserin sonunda verilen bilgiye göre tercüme 1074/1663-64 senesinde tamamlanmıştır. Bir diğer nüshası GHBK 1408 numarada bulunmaktadır.

**c. Ahmed b. Nasûh er-Rûşân, *Tercüme-i Risâletü'l-Münye***

Nüshası Saraybosna'da Tarih Arşivi'nde R-443/4 numarada kayıtlı bulunan bu tercüme 98b-140b yaprakları arasında yer almaktadır. Arapça bir girişle, "...الحمد لله الذي جعل الايمان به كشجرة والعمل فاكهتها..." cümlesi ile başlayan eserde ismini zikreden mütercim bazı dostlarının isteği üzerine *Münye* adlı risaleyi Arapçadan Türkçeye tercüme ettiğini ifade etmektedir.

**d. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Münyetü'l-Musallî***

SK Hacı Mahmud 850 numarada bulunan bu tercüme, herhangi bir giriş olmaksızın doğrudan kaynak metnin tercümesi ile başlamaktadır. Bundan dolayı da mütercim ve tercüme tarihi gibi herhangi bir bilgiyi barındırmamaktadır. 406 varaktan oluşan tercümede hatime bölümü de bulunmamaktadır.

**Baş:** Ey tâlib-i ilm olan mükellefler siz bilün Allâh te'âlâ sizi ve bizi tâ'atına tevfiik olunanlarından kıla... (1b)

**e. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Münyetü'l-musallî***

Nüshası Saraybosna'da Tarih Arşivi'nde R-510/3 numarada kayıtlı bulunan bu tercüme "الحمد لله رب العالمين والصلوة على سيدنا محمد وآله أجمعين" şeklindeki Arapça bir hamdele cümlesi ile başlar ve mütercimin şu ifadeleri ile devam eder: "Bilgil ki bu risâleyi Münyetü'l-musallî'den ve sâyir kitâb-ı salâtdan cem' idüp Türkî diline dönderdüm ki mübtedîler fâyidelene. Evvelâ bilmek gerekdür ki îmân asldur..."

**Sonu:** Peygamber hazreti s.a.v. buyurur kim târik-i cemâ'at münâfıkdur ve dört kitâbda dahi mel'ûndur dimişdür namâzın yalnız başına kılanun hâli böyledür...

Eser 151b-163b yaprakları arasında yer almaktadır.

### 3. *Şerhu Münyeti'l-musallî (Halebî-i Kebîr)*

İbrâhim el-Halebî'nin (ö. 956/1549) tam adı *Gunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-musallî ve gunyeti'l-mübtedî* olup *Halebî-i Kebîr* olarak tanınan eserdir. Nâfile namaz türleri, kazâ namazı ve cenaze gibi *Münyeti'l-musallî*'nin ele almadığı konu başlıklarını da işleyen eser Kâşgarî'nin verdiği bilgileri delillendirmekte, delil olarak getirdiği hadislerin sened ve metinlerini tartışmakta ve diğer mezheplerin, özellikle de Şâfiî mezhebinin görüşleriyle mukayese etmektedir.<sup>89</sup>

#### a. Abdülhalîm b. Abdülkerîm (XVIII. yüzyıl), *Tercüme-i Halebî-i Kebîr*

Birkaç nüshasına erişilebilen tercümenin bazı nüshalarında mütercim ismi kayıtlı değilken İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp.'deki nüshası ile TSMK'deki nüshasında mütercimin ismi kaydedilmiştir. Tercümesinin başına bir giriş koyan mütercim; Müslümanların üzerine farz-ı ayın olan mesâil-i salâtü câmi' olması hasebiyle Halebî-i Kebîr'in insanlar arasında çok meşhur olduğunu, ilim ehli kimseler tarafından rağbet gördüğünü; ancak Arapça bilmeyenlerin bu kitaptan nasipsiz kaldıklarını, bundan dolayı da bizzat Mengli Giray Hân b. el-Hâc Selim Girây Hân b. Bahadır Giray Hân'ın “nefi cümleye 'âm olsun için lisân-ı Türkîye tebdîl ve tercüme olunmak murâd-ı âlileri ...” ile eseri Türkçeye tercüme ettiğini söyler. “Her ne kadar liyakatim olmasa da padişahın emrine uymak için bahsi geçen eseri tercüme ettim” diyen mütercim tercümesine dair de şu bilgileri verir:

İşbu kitâb-ı şerîfin bazı mahallerinde dakâyık-ı ilm-i kelâm ve ilm-i nahv kavâ'idi zikr olunup ve ba'zı mahallerinde dahi zikr olunan hadîs-i şerîfin râvîlerinin kuvvet ü za'fı ve adl ü sika olması ve metnen ve seneden ıstılâhât-ı ehl-i hadis üzre muztarib olması cihetinden bazı beyânları olup bu misillü bazı tatvîlâtı terk olunup ve rü'ûs-ı mesâil usûl u ta'likâtıyla tercüme olunup ve ihvândan bazıları usûl u ta'likâta ta'arruz ve nazar itmeyüp ru'ûs-ı mesâil mutâla'asıyla iktifâ murâd iderler ise bir mes'eleden bir mes'eleye intikâl âsân olsun için metne işâret üzerlerine kemâ-hüve'l-âdet hatt çekilmişdür ve şârihun bazı kelâmında hakîr kendine nisbet hafâ zann itdüğü mahalde beyân kasdıyla bazı şey zikr idüp “ya'nî” ile ibtidâ veyahûd “Allâhu a'lem” ile hatm ü intihâ olunmuşdur...<sup>90</sup>

89 Bkz. Hüseyin Kayapınar, “Münyetü'l-Musallî”, *DİA*, c. 32, s. 32.

90 SK Mihrişâh Sultân 106; 1b.

**Örnek metin:** Sâhib-i kitâb şer' üzere sünnet vechi üzere besmeleyle hamd-ı Hudâ ile ibtidâ ve ba'de maksûda şurû' eyledi...<sup>91</sup>

**Nüshaları:** SK Mihrişâh sultan 106; Fatih 1520; İNÜEK TY 156; TSMK E.H. 874.

**b. Hâfız Sâlih b. Süleymân (ö. 1760'tan sonra), *Tercüme-i Şerh-i Münyetü'l-musallî***

Tespit edilen yegane nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi 3576 numarada kayıtlıdır. Mütercim nüshası olan bu tercüme bahsi geçen kütüphane onarımında olduğundan görülememiştir.

**4. Muhtasarı Münyetü'l-musallî (Halebî-i Sağîr)**

Eser, İbrâhîm el-Halebî'nin Sedîdüddîn Kâşgarî'nin (ö. 705/1305) *Münyetü'l-musallî* adlı eserine yazdığı *Günyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyetü'l-musallî* adlı tahâret ve namaz konularını Hanefî fikhına göre ayrıntılı biçimde ele alan ve uzun süre medreselerde ders kitabı olarak okutulan Arapça eserinin yine kendisi tarafından yapılan bir muhtasarıdır. *Halebî-i Sağîr* adıyla bilinir. Birçok baskısı gerçekleştirilen eserin Osmanlı Türkçesiyle yapılmış birkaç tercümesi bulunmakta olup Babadağî tercümesi oldukça meşhurdur.<sup>92</sup>

**a. Şeyh Seyyid Alî b. İbrâhîm b. Mestân (ö. 1725'ten sonra), *Tercüme-i İbrâhîm Halebî li-Şerh-i Münyetü'l-musallî***

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye'de ulaşılabilen tek nüshası SK Yazma Bağışlar 1969 numaradadır. Bu nüshasından hareketle tanıttığımız tercümede mütercim, tercüme metninden bağımsız ve ayrı bir giriş bölümü eklemiştir. Bu bölümde ismini kaydeden mütercim, sebep-i tercemededen evvel kısa bir terceme-i haline yer verir. Daha ziyade aldığı dersler ve okuduğu hocalara yer veren bu otobiyografiye göre, mütercim Niğbolu'nun Alane? kazasında doğmuştur. Beş yaşına eriştiğinde babası onu muallime vermiş, hadd-i bülûğa vardığında ise *Mollâ Câmî* kitabına başlamıştır; ancak bu kitap tamamlanmadan Edirne'ye göç etmiş, burada ve Anadolu'nun farklı bölgelerinde muhtelif hocalarda ve çok farklı ilimlerde senelerce ders görmüştür. Bu uğurda seyahatler yapan mütercim sonunda sıla-i rahm kasdıyla Rumeli'deki Eski Cuma'ya gelmiş, burada Ali Hoca'nın inşa ettiği medresede müderrislik yapmış, Câmî'-i Atîk'te ve Yusuf Ağa Camii'nde padişahın izni ile vâ'iz ve nâsîh olarak çalışmaya başlamıştır. Bu sırada bazı dostlarının "Münyetü'l-musallî şerhi İbrâhîm Halebî kitabının sağîrin Türkiye tercüme idiver." demeleri üzerine özellikle de İstanbullu Hacı Mustafa Çavuş Ağa bu isteği ısrarlı olarak dile getirdiğinde mütercim artık bunu geri çeviremeyip eseri tercüme etmeye karar vermiştir. Tercümesinde yaptığı eksiltme ve eklemelere dair de bilgi veren Şeyh Seyyid Alî b. İbrâhîm mükerrer

91 A.e., 1b.

92 Bkz. Hüseyin Kayapınar, "Münyetü'l-Musallî", *DİA*, c. 32, s. 32-33.



olan yerler ile zayıf kavilleri terk ettiğini, *Halebî-i Kebîr*'den de birçok mesele eklediğini ifade eder. Bundan dolayı tercümesine *Tercüme-i İbrâhîm Halebî li-Şerh-i Münyetü'l-musallî* adını verdiğini açıklar. Mütercim bu girişten sonra, kaynak metne yer vermeksizin tercümesine başlar.

**Başı:** Hamd sâbitdür ol Allâh te'âlâya ki ibâdeti sa'âdet feth itmege mekân u mahal kıldı ve sa'âdete ve ululuğa ve cennet ü dîzâra nazargâh kıldı... (4b)

**Nüshaları:** SK Yazma Bağışlar 1969; Almanya Ms.or.quart.1492, Ms.or.oct.1618 Staatsbibliothek, Berlin.

**b. İbrâhîm b. Abdullâh b. İbrâhîm Babadağî (ö. 1770), *Cinânu'l-Cenân (Tercüme-i Halebî-i Sağîr)***

*Gülistân* ve *Tarîkat-ı Muhammediye* adlı eserleri de tercüme eden Babadağî'nin<sup>93</sup> *Halebî-i Sağîr* tercümesi oldukça meşhur olup çok okunan eserlerden olmuştur. Eserinin girişinde *Münyetü'l-musallî*'nin önemi ve değeri üzerinde durup özellikle namaz konusunda bu kitabın en temel eserler arasında yer aldığını söyleyen mütercim, İbrâhîm Halebî'nin bunu çok açık ve anlaşılır bir şekilde şerh ettiğini; ancak Arapça olduğu için Arapça bilmeyenlerin bu şerhten istifade edemediklerini ifade ederek 1110/1698 yılında eseri Türkçeye tercüme ettiğini belirtir. Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunan tercüme oldukça meşhur olup birkaç Arap harfli baskısı da yapılmıştır.

**Örnek metin:** bu kitâb tevbîb olunup salâtn şerâyit u ferâyiz ve vâcibât u sünen ve mekrûhât u müfsidâtı elli bir bâb müstakil kılınmağla...<sup>94</sup>

**Nüshaları:** SK Antalya-Tekelioğlu 305, Hamidiye 451, Mihrişah Sultan 105, Pertevniyal 270, 271, 272, Pertev Paşa 161, Yazma Bağışlar 562, 1021, 3208, 5262, 7591 (mütercim hattı olduğuna dair kayıt bulunmaktadır); Tercüman Y-66; Nurosmaniye Ktp. 1411; Hacı Selim Ağa Hüdaî Efendi 853, 749; MiK A.E. Şeriyye 511; Edirne Selimiye Ktp. 2191; KİHK 3709; TİHK 279; KK Mehmed Asım Bey 63; MİHK Akhisar Zeynelzade 349; TSMK H. 167; İNÜEK 9950.

**Baskıları:** İstanbul 1255, 1260, 1264, 1286, 1287, 1290, 1291, 1301, 1302, 1306, 1307.

**c. İbrâhîm b. Alî, *Tuhfetü'r-râğîbîn (Tercüme-i Şerh-i Münyetü'l-musallî)***

Nüshası Kastamonu İl Halk Ktp. 3711 numarada bulunan bu tercümenin istinsah tarihi 1207/1792 olup görüntülerine ulaşamamıştır.

**d. (Mütercimi Belirsiz), *Şerh-i Halebî-i Sağîr***

İsmi vermeyen mütercim kısa bir hamdele ve salveleden sonra “bundan sonra ma'lûm ola ki ba'zı asdak-ı hullânumuz ve e'azz-ı ihvânumuz Münyetü'l-musallî şerhi İbrahîm el-Halebî'nin sağîrin bize Türkîce şerh idiver nef'i 'âm olup Arabîden mesâil istihrâcına kâdir olmayan dîn karındaşları müstefîd olup

93 Bkz. OM, c. 1, s. 259.

94 SK Hamidiye 451, 2a.

amel ideler diyü iltimâs olundu, bu hakîr... sü'âllerine icâbet idüp mehmâ-emken tahrîrine şürû' olundu..."<sup>95</sup> cümleleriyle tercümesinin sebebi ile kaynak metnini zikrederken kendisi hakkında herhangi bir bilgi vermez. Tercüme tahte'l-lafz tercüme usulü ile yapılmış olup önce kaynak metinden bir cümleye üstü kırmızı mürekkeple çizili olarak verilmiş, ardından da bu cümlenin kaynak metnin söz dizimine bağlı bir tercümesi verilmiştir.

**Başı:** “الحمد لله الذي جعل العبادة مفتاح السعادة”: Hamd olsun ol Allâha ki ibâdeti sa'âdetün miftahı kıldı “ومطمح السيادة وملمح الحسنی والزيادة” ve ululuğun matmahı ya'ni nazargâhı kıldı...<sup>96</sup>

**Nüshaları:** SK Ayasofya 1048 (1101 yılında istinsah edilmiş), H. Hüsnü Paşa 322: Şaban 1169'da istinsah edilmiştir.

### e. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Halebî-i Sağîr*

Herhangi bir giriş olmaksızın başlayan bu tercümenin SK Kasidecizade 242 numarada kayıtlı nüshasının başında mufassal bir fihrist yer almaktadır. “Hâzâ Kitâb-ı Tercüme-i İbrâhîm Halebî” başlıklı bir serlevhadan sonra kaynak metne yer verilmeden tercümeye başlanmaktadır:

Hamd... ol Allâh te'âlâya ki ibâdâtı sa'âdet fethitmege mekân ve mahal kıldı. ve siyâdet ü ululuğa ve cennete ve dizâra nazargâh kıldı ve namâzı cemî'-i ibâdetin a'lâsı ve direği ve temeli ve aslı kıldı ve salât ü selâm bizim resûlümüz ve seyidimiz ...ma'lûm ola ki ey istifâde-i taleb iden tâlibler Allâh sübhânehû ve te'âlâ hazretleri sizleri ve bizleri tâ'atına muvaffak kılvire. Ulûm-ı şerifenün envâ'ı çokdur... (1b)

147 yapraktan oluşan tercüme 1195/1736-37 yılında istinsah edilmiştir. Mütercim önce kaynak metinden kısa bölümleri üzeri çizili olarak vermekte daha sonra da bunu şerh etmektedir.

### f. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Halebî-i Sağîr*

SK Mihrişah Sultan 107 numarada kayıtlı bulunan bu tercüme, *Halebî-i Sağîr*'in dîbâce bölümünün (hamdele, salvele ve sebep-i telif) aynı ile alıntılanmasıyla başlar. Daha sonra besmeleye yer verilip kısa bir hamdele ve salvele cümlesinden sonra mütercim kaynak metnin dîbâcesini “sâhib-i kitâb Hak sübhânehû ve te'âlâya hamd u senâ ile ibtidâ idüp kitâbullâha iktidâen ve ibâd-ı mü'minîne ittibâ'an ve hem resûli aleyhi's-salâtü ve's-selâmun zikrini Hak sübhânehû ve te'âlânın zikrine tâbî' kılup...” şeklinde başladığı bir paragraf dâhilinde tercüme edip kaynak metnin dîbâce kısmından sonraki bölümünü cümle cümle tercüme ve şerh etmeye başlamaktadır. 209 yapraktan müteşekkil olan eserin sonunda herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

95 Ayasofya 1048, 1b.

96 A.e., 1b.

**Örnek metin:** “اعلموا وفقكم الله واياكم”: cümleye hitâbdur sâhib-i kitâb hamd-ı Hudâ ile ibtidâ ve ba’de maksûda şürû’ idüp istifâde-i taleb iden zevâta Hak sübhânehû ve te’âlânun tâ’atine muvaffak olmak için du’â buyurmuşlardır...” (2a)

### 5. Şurûtu’s-salât li’s-Semerkandî

Ebü’l-Leys es-Semerkandî’nin telifi olan Arapça eser, kaynaklarda *Şurûtu’s-salât*, *Mukaddimetü’s-salât*, *Mukaddimetü Ebi’l-Leys*, *el-Mukaddimetü fi’s-salât ve Mukaddimetün fi’l-fıkh* olarak da zikredilmektedir. Eserde namaz bahsinden sonra çeşitli akâid konularına yer verilmiştir. Birçok şerhe konu olan eser erken dönemden itibaren satıraltı tercümeleriyle Türkçeye de nakledildiği gibi Osmanlı döneminde de birkaç kez Türkçeye tercüme edilmiştir.<sup>97</sup>

#### a. Mücellî (ö. 1016/1610’dan sonra), *Nazm-ı Şurûtu’s-Salât*

Ulaşılabilen yegâne nüshası Milli Ktp. Yz. B 346/29 numarada kayıtlı olan eser, 50 civarında risaleyi hâvî bulunan bir mecmuanın 29. eseridir. Biyografik kaynaklarda hakkında bilgiye rastlayamadığımız Mücellî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan eserden önce, aynı mahlaslı şair tarafından yazılan manzûm tarihler yer almaktadır. Şair kısa bir hamdele ve salveleden sonra tercümesi hakkında şu bilgileri vermektedir:

Bu kitâbın nazmına kıldım şürû’	Tâ ki ezber ide ümmî müslimîn
Arabîden Türkîye döndermişem	Mübtediye feth-i bâb olsun karîn
On sekiz bâb üzere yazdım ser-be-ser	Bin on altı târîhinde her birin

...

Muhtasar kıldı Mücellî nazm idüp Hıfz âsân olsun için bil yakîn (98b)

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere, ezberlemeyi kolaylaştırmak için Arapçadan manzûm olarak tercüme edilen bu eserin kaynağına dair bir bilgi verilmiyorsa da, muhteva ve başlıklardan Semerkandî’ye atfedilen *Şurûtu’s-salât*’ın tercümesi olduğu anlaşılmaktadır. Bulunduğu mecmuanın 98b-101b yaprakları arasında yer alan bu manzûm tercüme, “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbı ile yazılmıştır. Giriş kısmı kaside nazım biçiminde kaleme alınmışsa da asıl tercüme bölümü mesnevi nazım biçimi ile yazılmıştır.

**Baş:** Kitâb-ı Şurûtu’s-salât Te’lif-i Mücellî

Hamdu lillâh ferd-i rabbü’l-âlemîn	kudretiyle zindedür varlık hemîn
	(98b)

#### b. Mustafâ b. Ömer b. Mehmed el-Üsküdarî (ö. 1641’dan sonra), *Tercüme-i Risâle-i Şurût-ı Salât*

*Şurûtu’s-salât*’ın bu tercümesinin sonunda mütercim olduğunu düşündüğümüz Mustafâ b. Ömer b. Mehmed el-Üsküdarî ismi geçmektedir. Tercümenin sonundaki kayıtta, “kad temme... alâ yedi müsevvidihi’l-müftakir... Mustafâ b.

<sup>97</sup> Bkz. İshak Yazıcı, “Semerkandî, Ebü’l-Leys”, *DİA*, c. 36, s. 473-75.

Ömer b. Muhammed el-Üsküdarî...” bağlamında geçen isim tercümenin tespit edebildiğimiz iki nüshasının sonunda da aynen yer almaktadır. Hâl böyle olunca bahsi geçen kayıttaki yer alan ismin mütercime işaret ediyor olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Kısa bir hamdele ve salvele ile eserine başlayan mütercim,

“malum ola ki abd-ı mümin-i mükellef üzerine farz olan ulûmun ehemmi ü elzemi mesâil-i salât oldıysa ulemâ'-ı dîn... buna müte'allık niçe kitâblar te'lif ü tasnîf buyurup lâkin Şurûtu's-salât nâm risâle bu bâbda mübtedî olanlara cümleden hıfzı âsân ve tertîbi evlâ ve talebe beyinde meşhûr olup ve lâkin Arabî olmağın ümmî olanlara kırâati müşkil olmağın ecille-i kirâm ve e'izze-i ihtirâmdan ba'zılar bu hakîr-i pür-taksîre risâle-i merkûmeyi lisân-ı Türkiye tercüme eylemegi ilhâh itmegin ... me'mûlleri üzre tercüme olunup ve mahalli düşüdüğe niçe mesâ'il-i mühime dahi ilhâk olunup ve kankı kitâbdan nakl olunduysa gâliben işâret ve tenbîh olunmuşdur”

diyerek Semerkandî'nin *Şurûtu's-salât* isimli Arapça risalesini kaynak aldığını ancak yeri geldikçe başka eserlerden de istifade ettiğini belirtmektedir. Sondaki ferâğ kaydından anlaşıldığına göre, tercüme evâsıt-ı Şevvâl 1051 / Ocak 1642 tarihinde tercüme edilmiştir.

**Nüshaları:** SK Tercüman 347; KİHK. 87.

**c. Sâdık Alî b. Hasan el-Gazzâz el-Beşiktaşî (1766'dan sonra), *Felâhu'l-musallîn* (Tercüme-i Şurûtu's-salât)**

*Şurûtu's-salât*'ın tercümelerinden biri de XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığını öğrendiğimiz Sâdık Alî b. Hasan el-Beşiktaşî tarafından yapılmıştır. Eserine uzunca bir hamdele ve salvele ile başlayan mütercim ismini kaydettikten sonra tercümesini neden kaleme aldığını şu ifadelerle açıklar:

Bazı kimseler lisân-ı Arabîden mesâil-i salavâtı ihrâca kudreti yitmeyüp ve esâs-ı dîn olan namâzı şart-ı şurûtuyla edâ itmeyüp yevm-i arasâtda mahzûn olmak havfıyla beyne'l-ulemâ makbûl *Şurûtu's-salât* ismi ile müsemmâ olan risâlenün ... Türkî lisâna tercüme itmeye şürû' eyledüm ve mu'teber kitâblardan namâza müte'allık çok mesele ilhâk eyledüm ki nef'i e'âmm olup... ve mesâil-i salâtda ihtilâf çokdur lâkin nâsa erfak kıyâsa evfak fukahâ katunda mu'teber olan mesâil-i salât bu *Felâhu'l-musallîn* ismiyle müsemmâ eyledüğüm tercümede cem' eyledüm...<sup>98</sup>

Mütercim bu girişten sonra Semerkandî'nin risâlesinden tercüme edeceği cümleleri sürh mürekkeple yazmakta daha sonra da bu cümleleri oldukça geniş olarak, yer yer başka kaynaklara da müracaat ederek şerh ve tercüme etmektedir.

98 SK Esad Efendi 844, 2b-3a

Eserin sonunda yer alan bilgilerden öğrendiğimize göre tercüme 1180 / 1766 yılında tamamlanmıştır.

**Baş:** Hamd-ı bî-had ve senâ-yı bî-add ol Hâlık-ı mevcûdât ve râzık-ı mahlûkât ve mükevvin-i kâ'inât ve 'âlimü's-sırrı ve'l-hafıyyât Hak te'âlâ hazretine olsun kim bizi yokdan var eyledi...<sup>99</sup>

**Nüshaları:** SK Esad Efendi 844; BDK Veliyyüddin Efendi 1049.

**d. Seyyid Hâkim Mehmed (ö. 1771), *Manzûme-i Mukaddimetü's-salât***

Saraybosna Şark Enstitüsü R 50-2 numarada, 27-35 sayfaları arasında kayıtlı bulunan bu eserin nüshası tarafımızdan görülememiştir. Katalogta verilen bilgiye göre eserin bir tercüme mi yoksa telif mi olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Eser şu iki beyitle başlamaktadır:

Evvel ismullâh ile der ibtidâ	Pes dahi hamd u senâ bî-intihâ
Ol kerîme kim bize virdi vücûd	Bize bildürdi ibâdât u sücûd

**e. (Mütercimi Belirsiz), *Mensûr Tercüme-i Şurûtu's-salât***

SK Nurosmaniye 4936 numarada bulunan yazmanın 1b-95b sayfaları arasında yer alan bu tercüme de *Şurûtu's-salât*'ın başka bir tercümesidir. Mütercimi belirsiz olan bu tercümede kaynak metin “tahte'l-lafz” bir strateji ile tercüme edilmiştir. Önce kaynak metinden bir bölüm üstü çizili veya tamamı sürh mürekkeple yazılmış olarak verilmekte daha sonra da bu kaynak metnin söz dizimine bağlı olarak tercüme edilmektedir.

**Örnek metin:** Bismillâh: ben başladım Allah teâlânın ismi berekâtıyla... hâzâ kitâbu's-şurûtu: bâb deyü namâzın taşrasında olan farzlara dirler bu bâb namazın şartları beyânına mahsusdur ve hiye: namazın şartları semâniyetün: sekizdir.<sup>100</sup>

**Nüshaları:** Nurosmaniye 4936; Atuf efendi 2795/15.

**f. İbrâhîm el-Kurrâ, *Münyetü'l-muktedî fi halli elfâzi'l-fakîh es-Semerkandî***

XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başında yaşamış olan ve başka sahalarda da eseri olmasına rağmen klâsik biyografi kaynaklarında kendisi hakkında bilgi bulunmayan İbrâhîm el-Kurrâ, SK Özel 177 numarada kayıtlı bulunan ve Semerkandî'nin *Şurûtu's-salât* adlı risalesini Türkçeye tercüme ettiği eserine Arapça bir girişle başlar. Semerkandî'nin fıkıh ilmindeki bu nefis ve faydalı mukaddimesini görünce faydasını yaygınlaştırmak için bunu Türkçe şerh edip adına *Münyetü'l-muktedî fi halli elfâzi'l-fakîh es-Semerkandî* verdiğini kaydeder. 1200/1786 yılında tamamlanan şerh 248 yapraktan oluşmakta olup bu haseple oldukça geniş bir şerhtir.

<sup>99</sup> A.e., 1b.

<sup>100</sup> Nurosmaniye 4936, 1b.

**İlk cümlelerin tercüme ve şerhi:** Ya'nî hamd ü senâ olsun ol Bârî zü'l-celâle ki 'âlemleri besleyicidir ve sa'âdetün encâmı olan cennet-i a'lâ dahi Tanrı te'âlâdan havf u haşyet idüp kemâl-i mertebe takvâ sâhibi olanlar içündür..." (2a)

**g. Şeyh Osmân b. Ahmed Suğlî el-Visokî, Tercüme-i Şurûtu's-Salât**

Saraybosna Tarih Arşivi R-456/1 numarada, 1b-51b yaprakları arasında yer alan bu tercüme, katalogda verilen bilgilere göre, 1715 yılında Saraybosna'da yazılmıştır. Tercüme, Gaziler tekkesi şeyhi, Gazi Hüsrev Bey Mesresesi'nde mu'îd ve Ali Paşa Camii'nde imam ve hatip olan Şeyh Osmân b. Ahmed Suğlî el-Visokî yapmıştır.

**Baş:** "...الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله وما توفيق... الایمان في اللغة" ve ba'd "الصدق" ya'nî îmân lügatde tasdik ve inanmağa dirler...

**h. (Mütercimi Belirsiz), Mensûr Tercüme-i Şurûtu's-Salât**

SK Fatih 5379/4 numarada bulunan bu tercüme de *Şurûtu's-salât*'ın tahte'l-lafz usûl ile yapılan bir tercümesidir. İsmi belirsiz mütercim, önce kaynak metinden bir veya birkaç kelimeden oluşan kaynak metne yer vermekte daha sonra da bunu çoğunlukla kaynak metnin söz dizimine bağlı kalarak tercüme etmektedir. Tercüme tarihi belirsizdir.

**Örnek:** bâb: bu bâb, şurûtu's-salât: namâzun şartlarını bildirür ve hiye: ol semâniyetün: sekizdür...

**i. (Mütercimi Belirsiz), Tercüme-i Şurûtu's-salât**

Matbû olan bu tercümenin de *Şurûtu's-salât*'ın farklı bir tercümesi olduğu anlaşılmaktadır. Besmeleden sonra "Namâzın taşrasında olan farzlar ki anlara şart dirler sekizdür. Evvelki pâk su-y-ile âbdest almak su bulunmazsa yâ haste olup âbdest almağa kâdir olmazsa toprağ-ile yâ toprak cinsinden olan nesne ile teyemmüm itmek..." cümlesiyle devam eden bu tercümenin mütercimi ve tercüme tarihine dair bilgi bulunmamaktadır.

**Nüshaları:** Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdayi Efendi 714 matbudur; Berlin Kraliyet Ktp. Petermann 122.

**j. (Mütercimi Belirsiz), Tercüme-i Şurûtu's-salât**

Kısa bir hamdele ve salvele cümlesinden sonra "ve bu bâb salâtun şartlarının beyânındadır salâtun şartları sekizdür evvelkisi mâ-i mutlak ile âbdest almaktır veyâhûd su bulunmazsa toprağ-ıla teyemmüm itmekdür..." cümleleriyle devam eden bu tercümenin kim tarafından ve ne zaman yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır.

**Nüshası:** SK M.Arif- M. Murad 173/6.

**k. (Mütercimi Belirsiz), Manzûm Tercüme-i Şurûtu's-salât**

Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshasına erişilebilen bu tercüme manzûmdur. *Her kişi kim isteye itmek namâza ibtidâ / Evvelâ lâzım durur ana*

*sekiz nesne ebedâ* (77b) beyti ile başlayan elimizdeki tercümenin mütercimi belirsiz olup içinde bulunduğu mecmuanun 77b-81a yaprakları arasında yer almaktadır.

**Nüshaları:** KBYEK Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İHK 244/4, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 1553/3; KBYEK Antalya Elmalı İHK 56/2; MK Eskişehir İHK 432/5, Yz A 4438/2, Yz A 877/2.

### I. (Mütercimi Belirsiz), *Mensûr Tercüme-i Şurûtu's-salât*

Almanya Milli Ktp. Ms. or. oct. 1211 numarada 96b-118b yaprakları arasında yer alan bu *Şurûtu's-salât* tahte'l-lafz bir üslupla tercüme edilmiş olup mütercimi veya tercüme tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

**Başı:** bismillâh: ben başladum Allâh te'âlânın ismi berekâtıyla; er-rahmân: ancılayın Allâh ki rahmândur ya'ni kâfiri ve müslümânı rızıklandırıcı dünyâda... bu bâb namâzun şartları beyânına mahsûsdur şart diyü namâzun taşrasında olan farzlara dirler; ve hiye: namâzun şartları; semâniyetün: sekizdür; el-evvelü: evvelkisi...

**Sonu:** ve vâhidun minhâ: ol birden birisi dahi; müstehabbun: müstehabdur; ve hüve: ol; guslü'l-kâfiri: kâfirun güsl itmesidür; izâ esleme tâhiren: kaçan pâk iken İslâma gelse...

Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin namaza dair bu risalesi Osmanlılar döneminde oldukça fazla rağbet görmüş olup yukarıda kaydettiğimiz tercümeleleri dışında, yazma eser kütüphanelerinde bu risalenin tercümesi olduğunu düşündüğümüz birçok eser kayıtlıdır. Bunların yukarıda kısaca tanıttığımız tercümelelerin farklı nüshaları olmaları da mümkündür. Biz bunların nüshalarını yazmakla iktifa edeceğiz:

**Nüshaları:** MK Yz A 2477, Yz A 5020/23; KİHK 320/2; GHBK 1416/2, GHBK 4233/2; Berlin Kraliyet Ktp. Peterman 493/2; Fransa Milli Ktp. S. 477., A.F. 221, 231, S. 39, 321, 457, 479, 1263.

*Şurûtu's-salât*'ın yukarıdaki tercümeleleri yanında, satırlı tercümeleleri de bulunmaktadır. Araştırmamız sırasında fark edilebilen bu türden satırlı tercüme nüshaları aşağıda kaydedilmiştir; ancak bahsi geçen risalenin tüm nüshalarının tespit edilip incelenmesine dayanacak ayrı bir araştırma ile bu türden satırlı tercümelelerinin tespit ettiklerimizden çok daha fazla olduğu ortaya çıkacaktır.

Mihrişah Sultan 443, Yazma Bağışlar 5451, Pertevniyal 321 (matbu); Ayasofya 1451, Macaristan Bilimler Akademisi Ktp. TÖRÖK, Qu. 45 / II.

Yazma Bağışlar 5451 numarada yer alan bir yazma eser ise, *Şurûtu's-salât*'a yazılmış olan *Safvetü'l-menkülât fi şerhi Şurûti's-salât* adlı eserin satırlı tercümesidir.

Bahsi geçen risale o kadar meşhur olmuştur ki Hasan Şânî adlı biri tarafından Yunancaya da tercüme edilmiştir. Bu tercümenin Arap harfli nüshası Yazma Bağışlar 3954 numarada bulunmaktadır.<sup>101</sup>

101 Nüsha 16 Cemâziyelâhîr 1135 / 24 Mart 1723 tarihinde Hüseyin Garîb b. Süleyman Moravî (Yenişehir-i Fener'de sâkin) tarafından istinsah edilmiştir.

### 6. *Umdetü'n-nisâ*

Ebü'l-Leys'in kadın hallerine dair Arapça eseri olup 4 bâbdan oluşmaktadır.

**Abdülmeçîd Sivasî, Muharrem Efendi b. Mehmed b. Ârif ez-Zilî es-Sivasî (ö. 1639), *Hubbü'l-mesâil (Tercüme-i Umdetü'n-nisâ)***

*Umdetü'n-nisâ*'nın tespit edilebilen tek tercümesi, XVII. yüzyılın önemli âlim, şâir ve mutasavvıflarından olan Sivaslı Abdülmeçîd Efendi'ye aittir.<sup>102</sup> Mütercim eserinin girişinde, ilm-i itikâd ve ibâdât bâbında Türkçe birçok eser telif edildiğini, ancak hayız ve nifâs gibi kadın hâlleri hakkında fazla eser bulunmadığını söyleyerek bu eseri oluşturduğunu ifade etmektedir. Eser dört bâb üzere tertip edilmiştir:

bâb-ı evvel: hayız beyânındadır

bâb-ı sâni: nifâs beyânındadır

bâb-ı sâlis: istihâze beyânındadır

bâb-ı râbi': er ile avrat arasında olan hukûk ve hayâ beyânındadır<sup>103</sup>

**Örnek metin:** evvelâ ma'lûmunuz ola ki savm u salât ve hacc u zekât ahvâlin bilmek ve amel itmek mü'min ve mü'minâta nice farz lâzım ise nisâ tâyifesinin ahyânen göregeldikleri demin ya'ni kanın ahvâlin ve ahkâmın bilüp bildikleri ile amel üzerine farz-ı ayndur...<sup>104</sup>

**Nüshalar:** SK Yazma Bağışlar 1261/7, 2577/4; Hacı Mahmud 562/5, 1038; Veliyyüddin 1355, Avusturya Milli Ktp. Mixt 1310.

### 7. *Fıkh-i Keydânî*

Lutfullâh en-Neseî el-Fazl el-Keydanî'nin (ö. 750/1359) namazı konu alan Arapça eseridir.

**a. Muslihuddîn Mustafâ b. Nûreddîn Ahmed Filipevî -Nûreddînzâde- (ö. 1573), *Tercüme-i Fıkh-i Keydânî***

Başında "hâzâ tercüme-i fıkh-ı Keydânî li-Şeyh Nûreddînzâde" yazılı olan bu tercüme "Hamd Allah içündür ki âlemlerün tanrısıdır..." diye başlar. Yaklaşık 2,5 sayfadan oluşan tercümenin sonunda da tercümenin Şeyh Nureddînzâde tarafından yapıldığı kaydedilmiştir.

**Örnek metin:** Bilgil kim Hak sübhânehû ve te'âlâ kullarını imtihân itmişdür mutî' olup müsâb olmağla... bilgil ki envâ'-ı meşrû'ât beşdür evveli farzdur ikinci vâcibdür...<sup>105</sup>

**Nüshalar:** SK Halet Efendi 827/17; AK Osman Ergin Yazmaları 0625/14.

<sup>102</sup> OM, c. 1, s. 120.

<sup>103</sup> SK Yazma Bağışlar 1261/7, 116b

<sup>104</sup> A.e., 117a.

<sup>105</sup> SK Halet Efendi 827/17, 100b.



**b. Mehmed b. İbn Ebî Ahmed (ö. 1655'ten sonra), *Tercüme-i Fıkh-ı Keydânî***

SK Ayasofya 1045 numarada kayıtlı nüshasının başında “Bu kitâb Risâle-i Keydânî üzerine Türkîye tercüme olunmuş bir risâledür şârihi Ebû Ahmedzâdedür...” yazılı olan tercüme “Hamd ol Hâlık-ı kevneyne olsun ki cins-i insânî ‘ademden vücûda getirip ba’dehu tedric ile terbiye iderek akl u kemâl ve rüşd ü ihsân eyleyüp...”<sup>106</sup> cümlesi ile başlamaktadır. Allah’a hamd, Hz. Peygamber, dört halife ve ashabına salât getirdikten sonra fukahâ-ı dîne de Allah’tan rıza dileyen şârih, sözü kaynak metne getirir. Önce kaynak metnin yazarına dair ihtilafa değinen mütercim, bu risalede namazın farzları, vacipleri, sünnetleri, müstehapları gibi konuların açıklandığını söyler. Her müminin ezberlemesi gereken bir kitap olduğunu söyleyen mütercim bu risalenin Şemseddin Muhammed Kûhistânî ve Taşköprüzâde gibi âlimlerin de arasında yer aldığı birçok âlim tarafından Arapça veya Farsça olarak şerh edildiğini, ancak Türkçe bilen herkesin bundan istifade edememesi sebebiyle eseri Türkçe olarak şerh ve tercüme ettiğini ifade etmektedir. Ardından kaynak metni ibare ibare açımlayarak Türkçeye tercüme etmektedir.

**Örnek metin:** bismillâh: ya’nî ben bu kitâba Allâh te’âlânın ism-i şerîfi ile başladım, er-rahmânî’r-rahîm: ancılayın Allâh te’âlâ ki rahmândur dahi rahîmdür rahmeti ve in’âmı çokdur İbn Mübârek hazretleri buyururlar ki rahmânun ma’nâsı kendüden kaçan bir şey taleb olunmasa ğazab ider... i’lem: ya’nî ey tâlib-i Hak olan bil sen...”<sup>107</sup>

**Nüshaları:** SK Ayasofya 1045; Mihrişah Sultan 108 (İsmail Müfid Efendi’ye atfedilmiştir), Serez 1052, Hacı Mahmud 983; İNÜEK 2027; MK Yz A 7491/3; ÇHPİHK 4320.

**c. Rızâî, Tokatlı İshak b. Ahmed (ö. 1688), *Manzûm Tercüme-i Fıkh-ı Keydânî (Manzûme-i Fazliyye, Manzûme-i Salâtiyye, Manzûme-i Keydânî)***<sup>108</sup>

Müellif tarafından oğlu Fazlullâh ve kızı Ebû Hemmâm için yazılan bu tercüme, 1082/1671 yılında tamamlanmış olup Bayram Özfırat’ın kurduğu metne göre 224 beyittir. Mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün kalıbıyla yazılan eserde, namazın farzları, vacibleri, sünnetleri, mekruhları, haramları ve müstehapları ayrı ayrı bölümler halinde işlenmiştir.<sup>109</sup>

**Başı:** Melekler tesbihin eyler semâda

İderler sirkini kuşlar semâda<sup>110</sup>

**Örnek metin:**

Sipâs u tasliye ardınca evvel

Namazun şartını öğren mufassal

Sekizdür şartı Keydânîde mestûr

Sekizden artuk eksük gayr-ı meşhûr<sup>111</sup>

106 SK Ayasofya 1045, 1b.

107 A.e., 3a.

108 Bayram Özfırat, “Tokatlı İshak Efendi’nin Nazmu’l-Ulûm, Nazmu’l-Le’âli ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri [Inceleme-Metin]”, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.

109 Özfırat, a.g.t., s. 228-232.

110 A.g.t., s. 252.

111 A.g.t., s. 255.

**Nüshaları:** MK: Yz 5500, 3094, 1643; Mehmet Akkuş Özel Ktp.; KBYEK 183; ABİHK 954, ÇHPİHK 23983, Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Ktp. 114; Kayseri Raşid Efendi Ktp. 70/6.

**d. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Fıkh-ı Keydânî***

SK A. Tekelioğlu 914/6 numarada kayıtlı bir nüshasına erişilebilen bu tercüme, tahte'l-lafz tercüme usulü ile yapılan bir tercüme olup mütercimi veya tercüme tarihine dair bilgi bulunmamaktadır.

**Örnek metin:** elhamdü cümle hamd idicilerin hamdi, lillâhi: Allâh te'âlâya mahsûsdur, rabbi'l-âlemîn: eyle Allâh ki cemî'i 'âlemleri terbiye idicidir ya'nî cemî'inün cemî-i mesâlihîn yazıcıdır...(51b)

**e. el-Hâc Mustafâ, *Tercüme-i Fıkh-ı Keydânî***

Ulaşılabilen nüshası SK Esad Efendi 1865 numarada kayıtlı bulunan bu tercümede mütercim, kısa bir hamdele ve salvele cümlesinden sonra “bu fıkh-ı Keydânî risâlesinin tercümesinde bu ez'afü'l-ibâd el-Hâc Mustafâ el-hakîr, sulehâdan ba'zı kimesnelerün ikdâmıyla... vâki' olan sakatâtını ıslâha i'timâd idüp...” cümlesiyle ismini kaydedip kaynak metni ıslah ederek tercüme ettiğini açıklar. Mütercim önce kaynak metinden bir cümleyi üzeri çizilmiş olarak verip ardından da bu cümleyi tercüme etmektedir. Yaklaşık 6 yapraktan oluşan tercümenin Esad Efendi 1865 nüshası 27 Safer 1183 / 2 Temmuz 1769 tarihinde istinsah edilmiştir.

**Örnek metin:** Sen bilgil ki mübtelâdur Hak te'âlâya mutî' olup niçe sevâba girmekle ve 'âsi olup niçe azâblara giriftâr olmak mâ-beyninde....” (2a)

**f. Mustafâ, *Tercüme-i Fıkh-ı Keydânî***

SK Yazma Bağışlar 3265 numarada, 213b-224a yaprakları arasında yer alan tercümenin başında “hâzâ Kitâbu Miftâhi'l-cenne fi şerhi Fıkhî Keydânî tercüme-i Türkî” yazılı olan bu tercümede, uzunca bir girişten sonra mütercim şu ifadelere yer verir: “imdi efkar-i ibâdullâh... Mustafâ el-hakîr ... usûl u fûrû'un kütüb-i muteberlerinden intihâb eyleyüp bu risâlenün tercümesine cirâ'et eyleyüp...”(215b-216a).

Yaklaşık 13 yapraktan oluşan bu tercümenin elimizdeki nüshası 1152/1739-40 yılında istinsah edilmiştir.

**Örnek metin:** Meşrû'ât dört nev'dür biri farz ve biri vâcib ve biri sünnet ve biri müstehab ...” (216a)

**g. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Fıkh-ı Keydânî***

SK Mihrişah Sultan 190 numarada kayıtlı olan bu eser, kütüphane kaydında İsmâil Hakkı Burselî'ye atfedilmiştir. Arapça bir hamdele ve salvele bölümünden sonra tercümesinin yazılış sebebine dair bilgi veren mütercim, Lutfullâh Nesefî'nin risalesinin öneminden bahsedip faydasının herkese ayan olduğunu söyledikten sonra herkesin faydalanabilmesi için Türkçeye tercüme edip torununa hediye ettiğini beyan eder. Tercüme üzerinde yaptığımız incelemede, tercüme yapıp

dair bilgi bulunamamıştır. 20 yapraktan oluşan eserin elimizdeki nüshası, 1233/1817-18 yılında istinsah edilmiştir.

**Örnek metin:** bismillâhirrahmânirrahim: müstecmi'-i sıfât-ı kemâl olan ma'bûd-ı vâcibü'l-vücûd... (2a)

#### **h. Tûrâbî, Nazm-ı Keydânî**

Hangi Tûrâbî mahlaslı şair tarafından nazm edildiği belli olmayan bu tercümenin erişilebilen tek nüshası SK Hacı Mahmud Efendi 1150 numarada kayıtlıdır. “Ey kemâl-i kudretinden bizi insân eyleyen / Sana lâyük hamd-ı mutlak vir ibâdet lezzeti” beytiyle başlar. Serlevhasında “hâzâ Manzûme-i Fıkh-ı Keydânî” yazılı olan tercüme kıt'a nazım biçimiyle nazm edilmiştir. “Hâtimetü'l-Kitâb” başlığı altında “Hamdülillâh nazm-ı Keydân olı kâil avn-ile / Ey Tûrâbî ko fenâyı bul cenâb-ı izzeti” beyti ile mahlasını açık eden nâzım manzûmenin ne zaman yazıldığına dair bilgi vermez; ancak manzûme 1098/ 1686-87 yılında istinsah edilmiştir.

#### **i. (Mütercimi belirsiz), Nazm-ı Fıkh-ı Keydânî**

MK Yz A 6393/4 numarada, 91b-100a yaprakları arasında yer alan bu manzûm tercümenin nâzım/mütercimi belirsizdir. “Manzûme-i Fıkh-ı Keydânî” başlığından sonra “Hamd evvel it Hudâya sâniyen eyle salât / Böyledir cümle ibâda emr-i fahr-ı kâ'inât” beyti ile başlayan tercümede herhangi bir giriş olmaksızın doğrudan kaynak metinden seçilen bölümlerin tercümesine geçilmiştir. Tercüme edilen ilk bölüm “faslun fi cevâbı münkereyn fi'l-kabr” başlığını taşımaktadır.

#### **Örnek metin:**

Rabbim ol Hâlık durur kim bî-şebîh ü bî-nazîr

Nebim ol Ahmed durur kim hem beşîr ü hem nezîr (92a)

#### **j. (Mütercimi Belirsiz), Tercüme-i Fıkh-ı Keydânî**

MK AÖİHK 4071/1 numarada, 1b-54b yaprakları arasında yer alan bu tercüme herhangi bir giriş olmaksızın doğrudan kaynak metnin cümle cümle yapılan tercümesi ile başlamaktadır. Sonu eksik olan tercümede, önce kaynak metinden bir cümle kırmızı mürekkeple yazılı olduğu halde verilmiş, ardından bu cümlelerin tercümesi yapılmıştır.

**Baş:** “اعلم أن العبد مبتلى بين أن يطيع الله تعالى...”: imdi ma'lûm ola ki Allâh sübhânehû ve te'âlâ insâmı halk eyledükde iki nesne arasında mübtelâ kıldı ki biri itâ'at ve biri isyân itâ'atda sevâb u mağfîret ve isyânda azâb u ukûbet buyurdu...” (1b)

#### **k. (Mütercimi Belirsiz), Tercüme-i Fıkh-ı Keydânî**

“Şükr ol Hâlık'a kim bizi yokdan var eyledi dahi birliğini bize bildirdi...” cümlesi ile başlayıp “Ol kim dil-ile ikrârdur ol kavlden gelür pes ikrâr yaradılmışdur ol kim tanrıdan hidâyetdür ol yaradılmamışdur.” cümlesi ile son bulan bu tercümenin mütercimine dair bilgi bulunmamaktadır.

**Nüshaları:** KİHK 2666/2; MK Yz A 5514/3.

### 8. *Mukaddimetü's-salât / Şurûtu's-salât*

Tercümelerde verilen bilgilere göre, erken dönem Osmanlı âlimlerinden Mollâ Fenârî'nin (ö. 834/1431), namaz ibadetini torunu için ayrıntılı olarak ele aldığı eseridir.

#### a. Alî b. Sirâcî (ö. 1568'den sonra), *Tercüme-i Mukaddimetü's-Salât*

Fenârî'nin risâlesine yapılan manzûm bir tercüme olan bu eser, Alî b. Sirâcî adlı biri tarafından kaleme alınmıştır. İçinde bulunduğu mecmuada, XVI. yüzyılın meşhur âlimlerinden Taşköprüzâde'nin aynı metne yazdığı şerhten hemen sonra gelen bu tercüme kısa bir girişten son şu cümlelerle devam eder:

Mevlânâ Şemseddîn el-Fenârî'nin... cem' itdüğü Mukaddime-i Salâtı  
bu fakîr... Alî b. es-Sirâcî... Türkî dile tercüme idüp ihtisâr üzre nazm  
eyledi tâ ki hıfzı ve zabtı âsân olup her insân fâyidelene...<sup>112</sup>

Mütercimimin ifadelerinden anlaşılacağı üzere, tercüme kaynak metnin özetlenerek yapılan tercümesi olup bazı bölümler atlanmıştır.

**Başı:** Bâbu'l-ferâiz ve hüve hamsete aşere; semâniyetun minhâ hâriciyyetun ve seb'atun dâhiliyyetün; beyânü'l-hâriciyye.

Biri vakt ü biri niyyet üçü dahi tahâretdür

Yönelmek kibleye tekbîr-i evvel setr-i 'avretdür<sup>113</sup>

Başlıkların kaynak metinden aynen alıntılandığı tercüme, mesnevi nazım biçimi ve aruzun “fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün” kalıbı ile namz edilmiştir.

**Nüshaları:** SK Esad Efendi 3665/17; 3590/3; ABİHK 901/3.

#### b. Hıbrî, Ebû Mehmed Alî el-Hayrî el-Kütahî el-Kızılhisarî (ö. 1669), *Münyetü'l-âbidîn (Şerh-i Şurutu's-salât li-Fenârî)*

Eserine “Hamd u sipâs ve şükr-i bî-kıyâs ol vâhibü'l-atâyâ ve hâlıkü'l-berâyâ hazretlerine mahsûs u müsellemdir ki..”<sup>114</sup> cümlesiyle başlayan kısa bir hamdele ve salveleden sonra fıkıh ilminin öneminden bahsederek giriş yapan şârih, daha sonra ibadet çeşitleri hakkında bilgi verdikten sonra sözü beden ile yapılan ibadetlere ve namaza getirir. Daha sonra bu konuda Molla Fenârî'nin, torunu için telif ettiği bir risale bulunduğunu söyleyen yazar, insanlar arasında oldukça rağbet gören bu risalenin mürûr-ı eyyâmla eski nüshalarının zayı olduğunu veya mevcutlarda istinsah hataları bulunduğunu dile getirir ve ardından şöyle der:

“Bu abd-ı za'if... Alî el-Hıbrî el-Kütahî el-Germiyânî bu risâleye nazar  
idüp tağyîrât u türûkın müşâhede itdükde ıslâh ve mahalline ilhâk

112 SK Esad Efendi 3590/3, 39b.

113 A.e., 39b.

114 SK Hacı Mahmud Efendi 949, 1b.

idüp lisân-ı Türki üzerine şerh eyledüm tâ ki fâyidesi ‘âmm ve nef’i  
tâm ola ve bu şerhe Münyetü’l-âbidîn diyü ad virdüm...”<sup>115</sup>

Eserini kaleme alma öyküsünü bu şekilde anlatan Hıbrî daha sonra birkaç sayfa içerisinde Mollâ Fenârî’nin hayatı, menâkıbı ve eserlerinden bahsettikten sonra şerhine başlar. Kaynak metni oldukça geniş bir şekilde, gayet açık ve sade bir dil ve anlatımla şerh eden bu metin elimizdeki nüshasına göre 231 yapraktan oluşmaktadır.

**Örnek metin:** Bâbu şurûti’s-salât: Bu bâb namazın şartları beyânındadır. Bâb nev’ ma’nâsınadır... hadîs-i şerîfinde nev’ ma’nâsına olduğu gibi şart lügatde alâmet ma’nâsınadır...”<sup>116</sup>

**Nüshası:** SK Hacı Mahmud Efendi 949; İNÜEK 1410.

**c. Fütûhî, Mehmed b. Abdülfettâh b. Ahmed Divriği (ö. 1720’den sonra),  
Tercüme-i Şurûtu’s-salât li-Fenârî (manzûm)**

Nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü 111/2 numarada bulunan bu tercüme, kataloğu hazırlayanın verdiği bilgiye göre mütercim tarafından istinsah edilmiştir.<sup>117</sup>

**d. (Mütercimi belirsiz), Manzûm Tercüme-i Mukaddimetii’s-salât**<sup>118</sup>

Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunan bu manzûm tercüme, 6 beyitlik bir hamdele ve salvele bölümünden sonra “sebeb-i nazm-ı kitâb” başlığıyla devam eder. Nâzım bu bölümde Şemseddîn Fenârî’nin mahdûmzâdesi için erkân-ı salâtı güzel bir şekilde yazdığını, âlimlerden birinin bunu tercüme ettiğini; ancak kendisine bu risâleyi tekrar tercüme etme noktasında bir îşâret gelmesi üzerine Fenârî’nin risalesini nazmen tercüme ettiğini ifade etmektedir.

Tercümenin kimi nüshalarında “Hâtrun şem’ini pür-nûr eylesün ol lâ-yezâl”<sup>119</sup> mısrandan hareketle nâzımın adı Şem’î olarak kaydedilmişse de bunun hatalı bir tespit olduğu anlaşılmaktadır. 10 civarında yapraktan oluşan tercümede, mütercim ve tercüme tarihine dair bilgi bulunmamaktadır.

**Baş:** Hamd lâykıdır sana iy padişah-ı ins ü cân      Kim vücûdun pertevinden-  
dür bu kevn-ile mekân<sup>120</sup>

**Nüshaları:** SK Yazma Bağışlar 3430, 7440/3, 6580/3, Nuri Arlasez 54/9, Kemankeş 679, 129, Es’ad efendi 3459/10; Nurosmaniye 4897/4 (kenarda), 4921/11, Reşid Efendi

115 A.e., 4a.

116 A.e., 6a.

117 Fehmi Ethem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu: Din, Tarih, Bilimler*, c. 2, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1961, s. 343.

118 Halet Efendi ek 128 numarada da bir şurutu’s-salât manzûmesi bulunmakta ise de bunun tercüme olup olmadığı karşılaştırmalı bir okumaya muhtaçtır.

119 SK Yazma Bağışlar 3430, 12b

120 A.e., 1b.

1025/11, Hafid Efendi 481/8, Fatih 5379; AK Muallim Cevdet Yazmaları 278/02; SHMKHKY 315/4; ÇHPİHK 2089/2, 4337/3; BİHK 440/2; MK: Yz A 8655/9, Yz A 7171/5, Yz A 5383/2, Yz A 3950, Yz A 3874/1, Yz A 3642/3, Yz A 9351/3, AÖİHK 4206/2, TZİHK 146/6, Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İHK 164/11; BİBYEK Orhan Camii Koleksiyonu 472/1; KBYEK BİHK 161/10; Köprülü Ktp Türkçe Yazmaları 76/6; GHBK 826/2, R-4864, R-4649/2, R-1280/3,; Almanya Ms. or. quart. 1988.

**e. (Mütercimi belirsiz), *Mensûr Tercüme-i Mukaddimetü's-salât***

SK Esad Efendi 3764/7 numarada kayıtlı olan tercüme herhangi bir giriş olmaksızın “Namazın taşrasında olan şartlar altıdır, hadesden tahâret...” cümlesiyle başlar. Tercümenin kim tarafından ve ne zaman yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır.

**f. (Mütercimi belirsiz), *Şerh-i Mukaddimetü's-salât***

AK Belediye Yazmaları 826/08 numarada kayıtlı bulunan ve başında herhangi bir giriş olmayan bu şerhte, önce kaynak metinden kelime veya kelime grupları verilmiş daha sonra bu kelime ve kelime grupları Türkçeye tercüme edilmiştir.

**Baş:** Elhamdü lillâh: Allâh için sâbitdür; zi'l-cûd: ancılayın Allâh ki kullarına sehâvet sâhibi idi; ve'l-in'âm: dahi ihsân sâhibi idi...

Kâle eş-şeyh el-Fenârî: Şeyh Fenârî hazretleri didi; aleyhi: ol şeyhin üzerine olsun; rahmetü'l-Bârî: âlemleri yokdan halk ide Allâhın rahmeti; bâbu şurûti's-salât evvelki bâb: namâzın şartları beyânındadır didi

**9. Kaynağı Belirsiz Şurûtu's-salât Manzûmeleri**

**(Mütercimi belirsiz), *Manzûme-i Şurûtu's-salât***

Başında “Şurûtu's-salât manzûm” şeklinde bir kayıt bulunan bu manzûme, SK Kemankeş 317/6 numarada bulunmakta olup aşağıdaki beyitle başlar:

Çü bismillâh pes elhamdülillâh Diyelüm tevekkelnâ alellâh

“Getürdüm bu şurûtu nazma ey cân / kim ola mübtediye bu âsân” beyitleri ile eserini neden yazdığını açıklayan ismi belirsiz nâzım, manzûmesini ne zaman bitirdiğine dair bilgi vermez; ancak eserin sonunda, istinsah mı yoksa telif/tercüme tarihi mi olduğu belli olmayan 1175/1761-62 yılı kayıtlıdır.

**10. *Umdetü'l-İslâm***

Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Mollâ Abdülazîz el-Fârisî'ye ait olan bu eser Farsça olup temel ilmihal konularını içeren bir eserdir. *Keşfü'z-zünûn*'da verilen bilgiye göre birçok zayıf hadisi havi bir eserdir.<sup>121</sup>

121 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. 2, s. 1165.

**a. Abdurrahman b. Yûsuf Aksarayî (ö. 1543'ten sonra), *İmâdî'l-İslâm fi tercemeti Umdetü'l-İslâm***<sup>122</sup>

Aksaraylı Abdurrahman b. Yûsuf hayatı hakkında çok bilgi bulunmayan Osmanlı âlimlerindedir.<sup>123</sup> Uzunca bir hamdele ve salvele bölümü ile eserine başlayan Abdurrahman b. Yûsuf, İslâm'ın temel şartlarının öneminden bahsedip buna dair bir hadise yer verdikten sonra tercümesinin sebebini açıklar. Uzun süreden beri Hz. Peygamber'in İslâm'ın temel ibadetlerini havi olan bu hadisin tertibi üzerine, Ebülleys'in *Mukaddime*'si gibi "mübtedîler" arasında rağbet edilecek bir risâle yazmayı düşündüğünü söyler. Ancak bir müddet sonra Mevlânâ Abdülazîz Fârisî'nin Farsça olarak kaleme aldığı *Umdetü'l-İslâm* adlı eseri aradığı kıstaslara çok uygun bir kitap olarak bulan mütercim bir süre kitabı inceledikten sonra, tüm Rûm'daki halkın Farsçayı bilmediklerini ileri sürerek eseri Türkçeye tercüme etmeye karar verir. Bununla birlikte yeri geldiğinde "mesâil-i şer'iyyeden ve ehâdis-i nebeviyyeden ve dîn-i İslâm'da gâyet mühim olan müşkiller"i şerh ettiğini de belirtmektedir. Umdetü'l-İslâm'ın tercümesini tamamladıktan sonra da "her bir kişiye lâzım olan hukûkdan ve âdâbdan ve ahvâl-ı haşirden birer mikdâr yazup altmış pâre mu'teber kitâblardan nakl" eylediğini söyleyen mütercim "dîn-i İslâmın cemî'-i vâcibâtun câmi' olup cümleyi müştemil olduğün" eserine *İmâdî'l-İslâm* adını verdiğini kaydeder.

Tercümesinin sebebini bu şekilde açıklayan Abdurrahman b. Yûsuf Aksarayî, gerek kaynak metinde adı geçen gerekse tercümeyle eklenen bölümde başvuru kaynakların eserin sonunda geniş bir şekilde açıklandığı bilgisini de verdikten sonra tercümesine başlar. Fârisî'nin yaklaşık 70 varaktan oluşan *Umdetü'l-İslâm*'ının Abdurrahman b. Yûsuf Aksarayî tarafından yapılan tercümesi yapılan eklemeler ve şerhlerle 300 yaprağı aşmaktadır. Yazma eser kütüphanelerinde oldukça fazla nüshası bulunan tercümenin Arap harfli baskıları da yapılmıştır.

**Örnek metin:** Hakikatü'l-îmân: îmân lügatda mutlakâ inanmağa dirler, her kağrı habere olursa olsun şer'atde Resûlullâha inanmağa dirler Hak te'âlâ cânibinden getürdüğü haberlere...<sup>124</sup>

**Nüshaları:** SK Ayasofya 1330, Çelebi Abdullah 124, Fatih 2739, 2740, Hacı Mahmud 1638, 6404, Hüsrev Paşa 173, İbrahim Efendi 381, 413, İzmir 212, 226, Laleli 1102, Ragıp Paşa 458, 1463/1, Serez 691, 1042, 4011, Tahir Ağa Tekke 335/4, Nurosmaniye 1770, Hacı Selim Ağa 288M, Kemankeş 288, Dr. Ali Sevil Akay 421/1, Hz. Halid 153M, Halet Efendi ek 130/2, Arslan Kaynaradağ 75/2, Yazma Bağışlar 895, 1361, 1385, 2298, 2804, 3147, 3149, 3811, 3839/1, 3970, 3989, 4134, 4225, 4371, 4447, 7177, 7327, 7401, 7586,

<sup>122</sup> Güler Açıkgöz, "İmâdî'l-İslâm, İnceleme-Metin-Dizin", Yüksek Lisans tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, 1996.

<sup>123</sup> OM, c. 1, s. 265. Akhisarî hakkında bkz. Yahya Michot, "Akhisarî, Ahmed-i Rûmî", *DİA* Ek-1, s. 60-62.

<sup>124</sup> SK Ayasofya 1330, 4a.

7704, ; BDK Bayezid 2885, 3203; MiK A.E. Şer 293, 294, 295, Marmara Ün. Y92, Y109; İNÜEK 266, 2103, 138;TSMK K 1049;GHBK R-8941, R-7070, R-7366, R-8444, R-7376, R-7004, R-9689, R-8456, R-6640; Koç Ün. BP161.I6320; Marmara Ün. YZ0092; TDK B 49; AÜDTCFK Üniversite B 47; AK Belediye Yazmaları 303, 429/3; Fransa Milli Ktp. A.F. 4, S. 27, 798, 966; Bosnians' Institute Ms 296; Saraybosna Tarih Arşivi R-501/5, R-76, R-806, R-807; Bosna-Hersek Ulusal-Üniversite Ktp. Rs 540, 828; Avusturya Milli Ktp. Mixt. 1527; Berlin Kraliyet Ktp. Diez fol. 34; Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları 1377.

### 11. *Risâle-i Rûmî Efendi*

Gerek Türkiye gerekse Türkiye dışındaki yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan bu Türkçe eserin müellifi hakkında kesin bilgiler yoktur. Eser kısa bir hamdele ve salvele cümlesinden hemen sonra, herhangi bir sebab-i telif bölümü olmaksızın başladığı için müellife dair bilgiler eserde mevcut değildir; buna eserin hatime bölümü de dahildir; ancak eserin birçok nüshasında, besmeleden evvel “Risâle-i Rûmî”, Risâle-i İlmî Ahmed Efendi” veya “Risâle-i Ahmed Rûmî” ifadesinin yazıldığı görülmektedir. Bu bilgi, eserin bazı kataloglarda sadece -hayatı hakkında bilgi bulunmayan- Rûmî Efendi diye birine nispet edilirken birçok katalogda da *Osmanlı Müellifleri*<sup>125</sup>’nde madde başı olarak yer alan ve 1631’de vefat ettiği söylenen Akhisarlı Ahmed Rûmî’ye nispet edilmiştir. Öte taraftan *Osmanlı Müellifleri*<sup>125</sup>’nde müellifin böyle bir eserinden bahsedilmemektedir.<sup>125</sup> Eserin nüshaları üzerinde yapılan yüzeysel bir araştırma neticesinde, istinsah tarihlerinin bahsi geçen Akhisarlı Ahmed Rûmî’nin yaşadığı dönemden öncesine gitmediği görülmüştür. Bu sonuç, elimizdeki eserin bu zata nispet edilmesini teyit etmekle birlikte, kesin sonuç almak için eser üzerinde yapılacak bir çalışmaya ihtiyaç vardır. İhtiyat payı bırakarak eserin yazarı burada da Akhisarlı Ahmed Rûmî olarak gösterilmiştir. Birgivî’nin *Vasiyyetnâme*’sine benzer bir içeriğe sahip olan eserde Allah’ın sübûtî ve selbî sıfatları teker teker açıklanmaktadır.

#### a. Şeyh Hulûsî, Mustafâ b. Mehmed (ö. 1800), *Feyzül-bahreyn* (*Şerh-i İlmihâl-i İlmî Ahmed Efendi*)

Biyografik kaynaklarda hakkında bilgi bulamadığımız Şeyh Hulûsî Efendi’nin<sup>126</sup> eserlerinin yazılış tarihleri dikkate alındığında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Şârih eserinin girişinde “mezîdü’l-akrân vahîdü’l-ihvân mu’allimü’r-ricâl ve’n-nisvân” sıfatları ile nitelediği İlmî Ahmed Efendi’nin ilmihâl kitabından seçilmiş bazı bölümleri, 17 Zilhicce 1189/ 8 Şubat 1776 tarihinde şerh etmeye başlayıp eserine *Feyzül-bahreyn* ismini verdiğini söylerken aşağıdaki not ile genellikle yazma eser kütüphanelerinde bir mecmua içerisinde peşisıra yer alan üç meşhur ilmihâl kitabını, Birgivî, İlmî Ahmed Efendi ve Kadızâde’nin ilmihâllerini de şerh ettiğini açıklamaktadır:

<sup>125</sup> OM, c. 1, s. 26.

<sup>126</sup> Bkz. *İzâhu’l-meknûn*, c. 1, s. 610.



İ'tikâda müte'allık bahisinde tafsîl isteyen Birgivi şerhimiz *Hakîku'l-hakâyık* nâm kitâba mürâca'at eyleye. A'mâle müte'allık bahisinde tafsîl isteyen Kadızâde şerhimiz *Zuhretü's-sâlikîn* nâm kitâba nazar eyleye...<sup>127</sup>

**Başı:** Musannif-i merhûm zikri vâcib olan besmele hamdele ve salvele edâ ve Kurân-ı Kerîm'e iktidâ ve emr-i resûle imtisâlen ve ulemânın ittifâkıyla dir ki bismillâh: Hudânın ism-i celîli ile teberrük idüp başlarım...<sup>128</sup>

**Nüshaları:** SK Hacı Mahmud 1780, İbrahim Efendi 243, Kasidecizade 152; MiK A.E. Şeriyeye 284, 285 BDK Bayezid 9181; MK Yz A 2096.

**b. Teşrifâtçızâde Ebûbekir b. Mehmed, *Zübdetü'l-akvâl* (Şerh-i İlmihâl-i İlmî Ahmed Efendi)**

Nüshasına ulaşlamayan bu eserin varlığından aynı yazara ait *Şerh-i Risâle-i Birgivi* adlı eserin girişinde bahsedilmektedir.

**c. (Nâzımı Belirsiz), *Sübhatün li'l-mü'minîn* (Nazm-ı Risâle-i Rûmî Efendi)**

Yegâne nüshası SK Fatih 5379/9 numarada kayıtlı bulunan bu manzûme, "Senâ vü hamd o sultân-ı cihâna / Ki mâlikdir zemîn ü âsümâna" beytiyle başlayan 5 beyitlik bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra eserin sebab-i te'lif bölümüne yer verir:

Ki bundan sonra bil Rûmî Efendi	İlim erbâbımın oldı pesendi
Cihânda ilm ü irfân-ile ma'rûf	Kemâl-i zühd ü takvâ ile me'lûf
Dimiş Türkî nesr bir hoş risâle	İdüp ilm-i akâ'idde makâle
Ahibbâda birisi bu fakîre	Kusûrın mu'terif abd-ı hakîre
Bu dürr-i fâhir mensûr kelâmı	Zerresin rişte-i nazma tamâmı
Arada kâfiyeler ola mercân	Muhabbet iden ana her gören cân
Olursa avn-ı Hakla işbu ihsân	Anı ezberlemek de ola âsân
...	
İdüp teysîrini Hak bana takdîr	Getürdüm nazma itdüm cümle tahrîr
Yâft in yâdigâr çün tamâm	Sübhatün li'l-mü'minîn güftem
	nâm (190b-191a).

Bir arkadaşının tavsiyesi üzerine, bahsi geçen risalenin daha rahat ezberlenmesi maksadıyla eserini kaleme alan nâzım, eserine *Sübhatün li'l-mü'minîn* adını verdiği bilgisini de verdikten sonra mensûr olan eseri nazma çekmeye başlar.

**Örnek metin:** Bilüp iy tâlib-i Hâk olgıl âgâh                      Kitâbında buyurmuşdur bunu  
Allâh

127 SK Kasidecizade 152, 2a.

128 A.e., 2a.

## 12. *Risâle-i Kadızâde*

Yazma eser kütüphanelerinde onlarca nüshası bulunan bu Türkçe eserin, müellifine dair eldeki yegâne bilgi bazı nüshalarının başında “Risâle-i Kadızâde” yazmasıdır. Bu bilgiden hareketle kataloglarda, Kâdîzâde-i Rûmî Salahaddin Musâ b. Mehmed (ö. 840/1437), Kadızâde Ahmed Şemseddin Edirnevî (ö. 988 H./1580), Kadızâde Mehmed b. Mustafa el-Balıkesirî (ö. 1045/1635-36) ve Kadızâde Rûmî Ahmed b. Abdullah (ö. 1197/1738) gibi isimlerin bu risâlenin müellifi olarak kaydedildikleri görülmektedir. Risâlede önce îmân ve İslâm’ın tarifi yapılmış ardından da farz, vâcib, sünnet gibi her bir Müslümanın mükellef olduğu şartların tanımını yapıp bunlar hakkında bilgi verilmiştir.

### Şeyh Hulûsî, Mustafâ b. Mehmed (ö. 1800), *Zuhretü’s-sâlikîn* (*Şerh-i Risâle-i Kadızâde*)

Eserine Arapça bir hamdele ve salvele ile başlayan şârih, uhrevî annesi Âişe’nin salih bir kadın olup kendisinden namaza dair sorular sorduğunu, buna benzer soruları bazı dostlarının da sorması üzerine “bu bâbda bir kitâb te’lif etmeyi” va’d ettiğini söyler. Bu sözüne binaen “Kadızâde Mehmed Efendinin tasnif itdüğü risâle-i şerîfesi namâzın envâ’ını câmi’ ve efrâdını hâvî olduğundan” ona bir şerh yazmayı uygun görüp Receb 1190 / Ağustos-Eylül 1776 tarihinde başladığı şerhini *Zuhretü’s-sâlikîn* diye isimlendirir. Daha sonra okuyuculara uzunca iki vasiyette bulunan Hulûsî Efendi diğer şerhlerindeki giriş ifadelerini aynen kullanarak kaynak metni şerh etmeye başlar:

**Baş:** Musannif-i merhûm teberrûken ve teyemmünen besmele ve hamdele ve salveleyi zikr idüp bismillâh: ya’nî Hak te’âlânın ism-i şerîfi ile başlarım...”

**Nüshaları:** MK Yz A 3415, KBYEK Konya İHK 3007.

## 13. *Vasiyyetnâme-i Birgivi*

XVI. yüzyıl Osmanlı âlimi Birgivi’nin kaleme aldığı bu Türkçe eserde îmân, ölüm, oruç, âbdest, namazla ilgili hususlar, duâlar, hayız ve nifâs gibi konular işlenmiştir. Eserin tenkitli metni Musa Duman tarafından bir dil incelemesiyle birlikte neşredilmiştir.<sup>129</sup>

### a. Bahtî (XVII. yüzyıl), *Nazm-ı Vasiyyetnâme-i Birgivi*<sup>130</sup>

Manzûmesine 10 beyitlik bir girişle başlayan Bahtî, hamd ve salavattan sonra Birgivi’nin risalesini nazma çektiğini açıklar, manzûmesinin sonunda ise eserini kaleme alma öyküsünü anlatır. Buna göre derslerine katıldığı bir

<sup>129</sup> Duman, *Vasiyyetnâme*, bkz. Kaynakça.

<sup>130</sup> Sezer Özyaşamış Şakar, “Birgivi Muhammed Efendi’nin Manzûm Vasiyyet-nâmesi (Eleştirili Metin-Dil İncelemesi-Sözlük)”, Doktora tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, 2005. Eser ayrıca Mehmet Mustafa Karaca tarafından da farklı bir başlık ile çalışılmıştır. Bkz. Mehmet Mustafa Karaca, “Yahya Efendi’nin Vasiyyet-nâme-i Birgili Manzûmesi (metin-inceleme-indeks)”, Yüksek Lisans tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi SBE, 2008.

hocasının Birgivi'nin bu risalesini okutup öğrencilerine ezberlemelerini salık verdiğini gören Bahtî, risaleyi nazma çekmeyi düşünür. Ancak kaynak metni nazma çekerken herhangi bir eksiklik veya ziyade olmamasına özellikle dikkat ettiğini söyleyen nâzım, mensûr olan lafzı nazma çektiğini ancak Birgivi'nin tabirini de bozmamaya çalıştığını şöyle açıklar:

Hem ol şart-ile nazm oldu risâle	O dikkatle yazıldı bu makâle
Ola mensûr olan elfâz manzûm	Ve-lî bozulmaya ta'bir-i merhûm
Anun-çün itmedüm tebdil ü tağyîr	İbârât-ile itdüm yine ta'bir <sup>131</sup>

Bu hususa dikkat ettiğini vurgulayan Bahtî eserini 1052/1642-43 yılında tamamladığını belirtmektedir.

#### Örnek metin:

Beyânu's-sıfâtı's-selbiyye

Vasiyyet mü'minin mü'minâta	Nasihat müslimîn müslimâta
Şehâdet iderin arz u semâda	Bileler farz olan budur ibâda
İbâdet olmağa her ân u her gâh	Ki yokdur müstehakk illâ ki Allâh <sup>132</sup>

**Nüshalar:** SK İbn Mirza 47, Dügümlü Baba 150/2, Hacı Mahmud 1287/2, Fatih 5379/8, Halet Efendi 399, Yazma Bağışlar 4655; İNÜEK 5906; MiK A.E. Manzûm 872; MK Yz A 3158/3, 8668/1, 4438/3, 4384, 2805, 6479, 2298; ÇHPİHK 1022; Erzurum İHK 23878/3; Amasya Bayezid İHK 1515; Manisa İHK 1009/3.

#### b. Mehmed Emîn Beypazarî (ö. 1714), *Nasihatü'l-müslimîn* (*Şerh-i Vasiyyetnâme-i Birgivi*)

“الحمد لله فضل بني آدم على سائر الحيوان وميزهم بالعلم والعقل والल्प والاحسان...” cümlesi ile başlayan eser Arapça bir hamdele ve salveleden sonra şârihin sebep-i telif bölümü ile devam eder:

“...vaktâ kim Birgivi Mehmed Efendinin ...risâle-i Türkiyyesini beyne'l-havâss ve'l-avâm mütedâvile görüp müşkilâtını hall ve mesâilinin me'hazın beyân ider şerhe muhtâc bildim... ba'de'l-istihâre şerhine şurû' eyledim ki müslimîne nasihat ola ve Nasihatü'l-müslimîn ile tesmiye eyledim ki ismi müsemmâya mutâbık ola...”<sup>133</sup>

Bu kısa açıklamadan hemen sonra başlayan şerh metni 200 yaprak civarında olup yazma eser kütüphanelerinde 10'u aşkın nüshası bulunmaktadır.

**Örnek metin:** Bismillâhirrahmânirrahîm, elhamdülillâh: kitâbını besmele ve hamdele ile başladı Kurân-ı kerîme iktidâ ve risâlesini itmâm için, zîrâ şerîf olan şeyin evvelinde besmele ve hamdele dinilmese ebter olur diyü hadîs-i şerîf vârid olmuştur...”<sup>134</sup>

131 SK İbni Mirza 47, 1b.

132 A.e., 1b.

133 SK Fatih 3122, 1b-2a.

134 A.e., 2a.

**Nüshaları:** SK Fatih 3122, Hamidiye 750, İbrahim Efendi 496/2, İzmir 233, Kılıç Ali Paşa 542, Laleli 2402, Serez 3982, 3996/1, Servili 167, Yazma Bağışlar 6669, 7089, 7241; BDK Bayezid 2961, Veliyyüddin 2065, Mehmed Asım Bey 154, Tercüman 259; Mevlana Müzesi Yazmaları 7552; Bosnians' Institute Ms 245.

**c. Mustafâ b. Muhammed el-Hanefî (ö. 1800), *Zübdetü'l-hakâ'ik (Şerh-i Vasiyyetnâme-i Birgivî)***

Kısa bir hamdele ve salveleden sonra eserinin yazılış sebebini açıklamaya başlayan şârih, “zârûrât-ı dîniyye ve ahlâk-ı ünsiyye ve dekâ'ik-i şer'iyye ve ilzâm-ı ilâhiyye icmâlen şâmil” olduğu için Birgivî'nin Vasiyyetnâme'sinin insanlar arasında çok rağbet gördüğünü, özellikle de öğrencilerin bu eserden istifade ettiklerini söyler. Öneminde binaen daha evvel bu esere bir şerh yazıp *Envârü's-sâlikin* diye isimlendirdiğini söyleyen şârih, bu şerhi görüp istifade eden bazı arkadaşlarının bunu anlamada zorluk çektiklerini görünce 1168 senesinin Ramazan'ının ilk günü (11 Haziran 1755) Vasiyyetnâme-i Birgivî'ye bu sefer muhtasar bir şerh yazdığını ve bunu *Zübdetü'l-hakâ'ik* diye isimlendirdiğini açıklar. Eser 200 yaprak civarındadır.

**Örnek metin:** Beyânu sıfâtı's-selbiyye ya'nî bu makâm sıfât-ı selbiyye beyânındadır. Tedkîk: Vâcib şol sıfatdur ki akılda anun yokluğu tasavvur olunmaz, muhâl şol sıfatdur ki akılda anun varlığı tasavvur olunmaz ve câ'iz şol sıfatdur ki akılda anun varlığı ve yokluğu berâber olur.<sup>135</sup>

**Nüshaları:** SK Fatih 3125, Hacı Mahmud 1282, 1284, 1286, İbn Mirza 6, İbrahim Efendi 496/3, Nuri Arlasez 169, Serez 4036, Yazma Bağışlar 3338, 4939; Kastamonu İHK 2701, GHBK R-7778, R-9434, R-4407/1; Bosnians' Institute Ms 114; AÜDTCFK Mustafa Con A 238, 472, 518, 609; Saraybosna Tarih Arşivi R-671, R-482, Bosna-Hersek Ulusal Üniversite Ktp. Rs 583, Avusturya Milli Ktp. Mixt 984, 683.

**d. Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emîn el-İslambulî (ö. 1782), *Cevhere-i Behiyye Ahmedîyye fi şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye***

“Cemî'-i hamd ü senâ vâcibü'l-vücûd ve kâmilü'l-ihsân olan Allâh te'âlâya mahsûsdur...” cümlesi ile başlayan bir hamdele ve salve bölümünden sonra eserinin yazılış sebebini açıklayan şârih, Birgivî'nin *Vasiyyetnâme*'sinin zâtında “bir güzîde-i risâle-i şerîfe olup usûl-ı dîniyyeden ekser akâid-i Ehl-i sünneti müştemil ve ilm-i ahlâktan ümmehât-ı mehâsin-i ahlâki hâvî ve fûrû'-ı şer'iden bilmesi ehemmi mühimmât olan mesâil-i nefiseyi câmi”<sup>136</sup> olduğundan din kardeşleri için doğru yolu gösterici olup ilim erbabı arasında makbul ve muteber bir kitab olduğunu söyler. Böyle olmasına karşın şerhe muhtaç yerleri olduğundan bazı dostlarının bu meyandan kendisinden istekte bulunmaları üzerine eldeki bu şerhi yazdığını beyan eder. Şerhin İstanbul (1219, 1223, 1232, 1240, 1242, 1246, 1251, 1255, 1262, 1289) ve Bulak (1251) baskıları mevcuttur.

135 SK Fatih 3125, 6b.

136 SK Kılıç Ali Paşa 538, 2a.

**Örnek metin:** Evvelâ ma'lûm olsun ki ehl-i tasnîf beyninde vâcibdir ki kitâblarının evvelinde besmele-i şerîfeyi zikr idüp te'liflerinin tâ'at-ı makbûle olması hakkında ism-i celilî'ş-şân vesîlesiyle Hak te'âlâdan nusret talep iderler..."<sup>137</sup>

**Nüshaları:** SK Kılıç Ali Paşa 538, Mihrişah Sultan 244/1, GHBK R-7008; Bosna-Hersek Millî-Üniversite Ktp. Rs 579.

**e. Şeyh Hulûsî, Mustafâ b. Mehmed (ö. 1800), *Hakîku'l-hakâ'ik fi şerhi Risâle-i İlmihâl-i Birgivî***

Şeyh Hulûsî Efendi'nin yukarıda bahsettiği gibi Birgivî'nin *Vasiyyetnâme'si*'ne yaptığı mufassal ve muhtasar iki şerhi bulunmaktadır. Ancak bunların dışında Balkan coğrafyasında üç nüshası kayıtlı bulunan bir şerh daha vardır ki *Hakîku'l-hakâ'ik* diye isimlendirilmiştir. Nitekim Şeyh Hulûsî kendisi de *Feyzü'l-bahreyn (Şerh-i İlmihâl-i İlmî Ahmed Efendi)* adlı eserinin girişinde bu eserini zikretmektedir. Nüshasını görme fırsatı bulamadığımız bu eser, katalogda verilen bilgiye göre "الحمد... الجميل... ve ba'd: bilgil bu Şeyh Hulûsî el-Hâc Mustafâ b. Muhammed... ilmihâl kitâbı Birgivî kitâbından muhrec u müntehab olup..." cümlesi ile başlamaktadır.

**Nüshaları:** GHBK R-8167, R- 8537, R-8621/1, Saraybosna Tarih Arşivi R-653, R-782.

**f. Bedreddîn Ali es-Sadrî el-Konevî (ö. 1802), *Şerh-i Vasiyyetnâme-i Birgivî***<sup>138</sup>

Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Şeyh Ali Sadrî'nin bu Türkçe şerhi, *Vasiyyetnâme* şerhleri arasında en çok okunanı ve beğenileni olup yazma eser kütüphanelerinde 400 civarında nüshası bulunmaktadır. Osmanpazarı müftüsü Şumnulu İsmâil Niyâzî b. Abdullâh (ö. 1275/1859) bu şerh üzerine başka bir şerh, Abdurrahman b. Abdullâh Ermenekî de bir haşiye yazmıştır. Abdurrahman Kaya'nın iki nüshadan hareketle metnini bir yüksek lisans tezi dahilinde hazırladığı bu eserin Arap harfli üç baskısı (1262 /1845-46, 1268/1852, 1308/1890) da yapılmıştır.

*i. Osmanpazarı müftüsü Şumnulu İsmâil Niyâzî b. Abdullâh (ö. 1859), Hâşiye-i Şerh-i Vasiyyetnâme-i Birgivî*

Kısa bir hamdele ve salveleden sonra eserinin yazılış sebebini açıklayan şârih, Birgivî Mehmed Efendi'nin "zamânında olan insânların akıllarına göre Türkîce bir vasiyyetnâme te'lîf" ettiğini, insanların "niçe zamân" ondan faydalandığını söyler. Ancak bir müddet sonra insanların "akılları nâkıs olup" eserin "murâdını anlamadan âciz" olduklarından "şerh ü beyâna muhtâc oldu." Konevî Ali Efendi "kendi vaktindeki nâsın hâllerince şerh ü beyân" etti. İnsanlar bir müddet de bu şerhten istifade ettiler. "Ancak üzerinden uzun yıllar geçince insanlar akıl, ilim ve amelde gerilemeye başlayıp bu şerhin de kimi yerlerini anlamaktan aciz kaldı" diyen şârih yaşadığı yüzyıldaki insanların anlayacağı şekilde bu şerhi şerh ettiğini

137 A.e., 3a.

138 Abdurrahman Kaya, "Şeyh Aliyyü's-Sadrî el-Konevî, Birgivî'nin *Vasiyyet-nâme'sinin* Şerhi (1b-49b), [Giriş-Tenkitli Metin- Dizin]", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, SBE, 2005.

ifade eder. 430 sayfa tutan bu hâşiye Mehmed Sa'îd Efendi'nin nezaretinde 1264 senesi Muharreminde Dârü't-Tıbbâ'ati'l-Âmire'de basılmıştır.

**Örnek metin:** Birgivînin bu kitabın yâd idüp ol bülbülü ya'nî bu kitabın meselelerini fikr ile dahi câna sürûr u safâ virmede bülbül gibi olan musannifi zikr eyle..."

**g. Teşrifâtçızâde Ebûbekir b. Mehmed, *Gülşen-i Esrâr* (*Şerh-i Risâle-i Birgivî*)**

Ulaşılabilen nüshası SK Hacı Mahmud Efendi 1332 numarada kayıtlı olan bu şerh "Hamd-ı bî-hadd ve şükür-i lâ-yu'ad Hak celle ve 'alâya..." (1b) cümlesi ile başlar. Hamdele ve salvele bölümünden sonra ismini zikretmeden kendisinden bahseden şârih, her ne kadar bir şeyler yazıp çizmek haddi değilse de "...besmele-i şerife şerhi Rûchân ve galatât-ı avâmı mübeyyen Mi'yâr-ı Sühan ve İmâm-ı Gazzâlî .... Hazretlerinin tasfiye-i kulûba dâ'ir Eyyühe'l-Veled ismiyle müsemmâ risâleleri şerhi Eyyühe'l-Ebrâr ve İlmî merhûmun ilmihâl şerhi Zübdetü'l-Akvâl ve Derendevînin rub'-ı risâlesi şerhi Rızâ'iyye fî Evkâtî'l-Marziyye misillü birkaç kütüb ve resâ'il..." (2a) kaleme aldığını belirtir. Bu eserinde de Birgivî'nin risâlesini şerh etmeye başladığını söyleyen şârih eserine Gülşen-i Esrâr ismini verdiğini ifade edip kaynak metni şerh etmeye başlar. Besmeleden itibaren başlayan şerh oldukça mufassal bir şerh olup 218 yapraktan oluşmaktadır. Eserde, klâsik şerh geleneğinde karşılaşılan bir yöntem olan soru-cevap usulünü de kullanan Teşrifâtçızâde yer yer şerh edilen konuyla ilgili sorulabilecek muhtemel sorular sorar ve bu sorulara yine kendisi cevap verir.

**Örnek metin:** sü'âl musannif niçün el-hamdü lillâh didi eş-şükru lillâh dimedi. Ma'a hâzâ Allâh te'âlâ Kur'ân-ı kerimde le'in şekertum le-ezidennekum buyurdi... (5a)

**14. Mu'addilü's-salât**

Birgivî, namazın ta'dîl-i erkânı hakkında yazdığı eserini mukaddime, matlab, tenbîh ve hâtıme olarak düzenlemiştir. Kaynaklarda 975'te (1567-68) tamamlandığı bilgisine yer verilmiştir.<sup>139</sup>

**a. Seyyid İbrâhîm b. Mehmed (ö. 1652'den sonra), *Hadîkatü'n-necât*  
*Tercüme-i Mu'addilü's-salât***

Tercümenin girişinde verilen bilgiye göre mütercim, IV. Mehmed zamanında Rumeli'nde kasaba-i Burgos'(?)'da bulunduğu günlerde, Birgivî Mehmed Efendi'nin eserini görüp istinsah ettiğinde, halk bu eserden istifade etmeyi isteyip Türkçeye tercüme edilmesini arzu etmiştir. Mütercim de "metn-i mezkûrî lisân-ı Türkî ile tercüme vü tahrîr ve ibârâtını takrîben ile'l-hıfz nesr-i hafif ile tasvîr ve bast-ı kelâmla tertîbini muhâfaza ve edâ-yı merâmla ağrâzını ve elfâzınun lügât ircâ' ve îrâd eyledüğü ehâdis-i şerîfenün ma'ânî-i şerîfesini izâh ve tasvîrini mülâhaza idüp te'eddüben tağyîr-i ibâret-i metin itmeyüp evvelâ kelâm-ı dürer-bârını makta'm bulduğı mahalle degin tahrîr ve ba'dehu şerh u tercümesine şürû"<sup>140</sup>

<sup>139</sup> Emrullah Yüksel, "Birgivi", *DIA*, c. 6, s. 193.

<sup>140</sup> SK Fatih 1528, 3b.

etmiştir. Kullandığı dil ve anlatımın yalın ve sade olmasına dikkat edip kaynak metne herhangi bir müdahalede bulunmadığını özellikle vurgulayan mütercim, tercümeyle 1063'te (1652-53) başlayıp 27 Ramazan 1071/ 26 Mayıs 1661 tarihinde tamamlamıştır. Mütercim başına gelen olaylardan dolayı tercümesine ara vermek zorunda kaldığını hatime bölümünde ifade etmektedir.

**Örnek metin:** Fâzıl-ı mûmâ ileyh... ibtidâda tesmiye ile hamd beynini cem' eyledi... hadîs-i şerîfine iktidâdan ötüri; zirâ bir kimesne bir tasnife ve bir bahse şurû' eylese anlara tesmiye ve tahmîd ve tenzîh ve tasliye ve isti'âne mukârin olmayınca tamâm olup kemâlin bulmaz...<sup>141</sup>

**Nüshaları:** SK Fatih 1528 (mütercim nüshasıdır); Kasidecizade 239; Beyazid 3206; Nurosmaniye 1419 (mütercim nüshasından kopya edilmiştir), Mihrişah Sultan 109; TSMK E.H. 796; GHBK 3414; MK Yz A. 1482; BDK Bayezid 3206.

**b. İbrâhîm el-Bağdâdî el-Osmânî (ö. 1751'den sonra), *Kenzü'l-musallî* (Tercüme-i Mu'addilü's-salât li-Birgivî)**

Uzunca bir hamdele ve salvele bölümünden sonra tercümesinin sebebini açıklayan mütercim, Birgivî'nin bu risalesini okurken dibacesinde geçen bir ifadeyi çok beğenip ona gıpta ederken aklına bu eseri "lisân-ı Arabiye intisâbı ve ülfeti olmayan ba'zı ihvân-ı dîn" için tercüme etmek geldiğini söyler. Bunun üzerine tercüme ederken "Kelâm-ı fesâhat ü belâgatdan min-küllü'l-vücûh ihtirâz itdüm. Tâ ki ol makûle kimesnelere fehmi âsân u eshel olup müntefi' olalar" der. Mütercim uyguladığı tercüme usulü hakkında "ve ma'nâ-yı latîfesin dahi ibtidâen ancak ibâreye göre ma'nâ ve sâniyen makâmına göre bir mikdâr tafsil ve tasrih kıldum."<sup>142</sup> (3a-b) ifadelerini kullanır.

Tercümesine *Kenzü'l-musallî* ismini verdiği açıklayan mütercim, 1165/1751 senesinde tercümesini tamamlayabildiğini belirtir.

**Örnek metin:** Bismillâh: Ben Allâh-ı azîmü'ş-şânın ism-i şerîfiyle başlarım; er-rahmânirrahîm: öyle Allâh te'âlâ ki dökeli ni'metleri cemî'-i mahlûkâtına ihsân ve kerem idici ancak ol durur dünyâda ve âhiretde andan gayrı bir kimseye ni'met icâd idüp virmege kâdir degüldür...<sup>143</sup>

**Nüshaları:** Serez 1082; Reşid Efendi 1008/2; Hamidiye 196; Bayezid 3824; ÇHPİHK 1502; Kahire Üniversitesi 4761.

**c. Seyyid Ârif Mehmed, *Tercüme-i Mu'addilü's-salât***

Mütercim kısa bir hamdele ve salveleden sonra Birgivî'nin eserini kaleme alma sebebini kısaca anlattıktan sonra bu risaleyi çok sevdiğini ve faydasını ta'mîm için Türkçeye tercüme ettiğini, ancak kaynak metne müdahale etmediğini de söylemektedir: "... risâle-i mezkûreye im'ân-ı nazar itdügümde derc-i ibâretin ...

141 A.e., 3b-4a.

142 SK Serez 1082, 3a.

143 A.e., 4a.

nef'ini ta'mîm için zebân-ı Tâzîden lisân-ı Türkiye tercüme ...bi-hasebi'l-inkân ziyâde vü noksândan ihtirâz itdüm..."<sup>144</sup> (222a). Yaklaşık 30 yapraktan oluşan tercümede herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

**Örnek metin:** Hamd-ı nâ-mahdûd ve senâ-yı [nâ]-ma'dûd ol vâcibü'l-vücûd ve mebd-i kerem ü cûda ki ta'dil-i erkân üzre edâ-yı namâza emr idüp... el-mukaddime: ta'dil-i erkânun tefsîrinde efrâdına ziyâde şâmil ve murâdı izhârda ziyâde kâmil olan İmâm Mutarrizî'nin *Mu'rib* nâm kitâbda zikr itdüğü tefsîrdür..."<sup>145</sup>

**Nüshaları:** SK Serez 3996, KBYEK Gaziantep İHK 123/1.

**d. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Mu'addilü's-salât***

Yazma eser kütüphanelerinden birkaç nüshası bulunan *Mu'addilü's-salât*'ın bir diğer tercümesi Herhangi bir giriş olmaksızın doğrudan kaynak metnin tercümesi ile başlar. Bu tercümede mütercime ve tercüme tarihine dair bilgi bulunmamaktadır.

**Baş:** Hamd salâtı ikâmet ve ta'dili emr iden Allaha mahsûsdur ve dahi dîn cüsse-sinün başı ve İslâm ibrikînün kolı ve a'mâlün efdali..."<sup>146</sup>

**Nüshaları:** SK Hacı Mahmud 1118; AK Osman Ergin Yazmaları 625/15; KİHK 540/4, Almanya Milli Ktp. Ms. or. oct. 1979.

**e. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Mu'addilü's-salât***

Nüshası Almanya Milli Ktp. Ms. or. oct. 1961 numarada 85b-126b yaprakları arasında yer alan mütercimi belirsiz bu tercüme doğrudan kaynak metnin tercümesi ile başlamaktadır.

**Baş:** el-hamdülillâh: ya'nî mine'l-ezel ile'l-ebed cemî'-i mehâmid cemî'-i hamd Allâh-ı azîmu'ş-şâna mahsûsdur...

**Sonu:** mine's-saffi'l-evvel elm-mukaddem ve muhtâr olan kavle göre ol kimsye saff-ı evvelden yanına âdem çekmek lâzım olmaz.

**f. Mehmed Emîn b. Hasan el-Ofî (XIX. yüzyıl), *Tercüme-i Mu'addilü's-salât***

Ulaşılabilen nüshası SK Hacı Mahmud Efendi 1700 numarada kayıtlı olan bu tercüme, "Hamd ile şükürler senâ ile medihler ta'zîm ile tahiyeler şol bir zât-ı vâcibü'l-vücûda olsun..." cümlesi ile başlar. Bu tercümede mütercim, kaynak metinden bahsedip "âmm-i ibâdullâha hediyem ve nasihat olsun için açık Türkî lisân ile..." bahsi geçen risaleyi Türkçeye tercüme ettiğini beyan etmektedir. Bu ifadelerden sonra mütercim önce kaynak metinden bir cümleye yer vermekte daha sonra da bu cümleyi Türkçeye tercüme etmektedir. Eserin Arap hafli baskısı yapılmıştır.

<sup>144</sup> SK Serez, 3996, 222a.

<sup>145</sup> A.e., 221b.

<sup>146</sup> SK Hacı Mahmud 1118, 1b.



**Baş:** Cins-i hakikat hamd u senâ şükr ü ta'zîm ü tahiyât vâcibü'l-vücûd olan zât-ı ecel-i a'lâya mahsûsdur ki kullarına namaz kılmak ve erkânlarını itmâm ile emir buyurdu...

### 15. *Zuhrü'l-müteehhilîn*

Tam adı *Zuhrü'l-müteehhilîn ve'n-nisâ' fî ta'rîfî'l-athâr ve'd-dimâ'* olan bu Arapça eser, Birgivi'nin kadınların ay halleriyle ilgili bir risâlesi olup 979'da (1571-72) yazılmıştır. Eser üzerinde bizzat müellifin *Zâdü'l-mütezevvicîn* adlı şerhi bulunurken, eser birkaç defa Türkçeye tercüme edilmiştir.<sup>147</sup>

#### a. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Zuhrü'l-müteehhilîn*

SK Serez 3900/2 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi ve tercüme tarihine dair bilgi bulunmamaktadır. Kaynak metnin açılanarak ve şerh metoduyla yapılan bir tercümesidir. Mütercim önce kaynak metinden kısa metinleri kırmızı mürekkeple kaydetmiş daha sonra da bunları Türkçeye aktarmıştır.

**Örnek metin:** Elhamdü: cemî'-i hâmidînin hamdi, lillâhi rabbi'l-'âlemîn: Rab te'âlâ için mahsûsdur.

### 16. *Elli Dört Farz*

Hasan Basrî'ye dayandırılan bir rivâyetle her Müslüman erkek ve kadının riayet etmesi gereken 54 farza dair bir eserdir.

#### a. *Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî (ö. 1782), Elli Dört Farz Şerhi*<sup>148</sup>

Şerhin metninde, yazara dair bir bilgi bulunmamasına karşın başında “Salâhî Efendi k.s. hazretlerinin elli dört farz şerhi” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıttan hareketle Salâhî'ye atfedilen şerhte öncelikle Hasan Basrî'den elli dört farza dair bir rivâyete yer verilmiş, daha sonra bu farzların her biri şerh edilmiştir. Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunan eserin matbu nüshaları da bulunmaktadır (1259, 1260, 1276).

**Örnek metin:** el-ferîzatü'l-ülâ elli dört farzun evveli zikrullâhdur li-kavlihî te'âlâ... pes zikrullâh iki vechiledür biri zikrun bi'l-lisân ve biri zikrun bi'l-cenândur...”

**Nüshaları:** SK Dügümlü Baba 205/2, Tahir Ağa Tekke 405; AK Hasan Cafer Ergin 902/02; GHBK R-6221; MK Yz A 464/2.

#### b. *Şeyh Ali el-Üsküdarî (ö. 1787'den sonra), Tuhfetü'l-muhibbîn (Şerh-i Elli Dört Farz)*

Ulaşılabilen yegâne nüshası SK Lala İsmail 77M numarada kayıtlı bulunan bu şerhin şârihi eserini kaleme alma sebebini şu şekilde açıklamaktadır:

Bu efkar-i ibâdullâh... Şeyh Ali el-Üsküdarî... vaktâ kim merhûm u mağfûr Hasan el-Basrî... hazretlerinin elli dört farzı beyne'l-enâm

<sup>147</sup> Emrullah Yüksel, “Birgivi”, *DİA*, c. 6, s. 193.

<sup>148</sup> Abdullah Salâhî Efendi, *Ellidört Farz Şerhi*, (hzl. Ahmet Mahmut Ünlü), İstanbul: Arifan Yayınları, 2010.

şuyû' bulup ve ekser nâsun isti'mâli kesir ve muhabbetleri vâfir olmağın lâkin merhûm Arabî ibârât ile tertîb idüp lisân-ı Arabiyye kudreti olmayan... dahi bazı ahibbâmuz bu hakîre lisân-ı Türkîce bir tercüme olunmasını iltimâs itmegin bu fakîr-i pür-taksîr dahi alâ kadri'l-imbân şerhine şürû' eyledüm ki müminîne hediye ve muhibbîne tuhfe ola ve *Tuhfetü'l-Muhibbîn* tesmiyesiyle tesmiye eyledüm ismi müsemâsına mutâbık ola... (1b-2a)

**Örnek metin:** Ferâiz-i mezkûreden dokuzuncu farz cemî'-i umûrunda Hak te'âlâ hazretine tevekkül ve i'timâddur. Mü'mine lâyük olan "ve tevekkel 'ale'l-hayvillezî lâ-yemûtü" emri ile amel idüp tereddüd husûsunda ancak Allâh te'âlâya tevekkül itmekdür. (11b)

**c. (Nâzımı Belirsiz), *Manzûme-i Elli Dört Farz***

ÇHPİHK 23290/2 numarada, 140b-142b yaprakları arasında yer alan nüshasından hareketle yaptığımız incelemeye göre bu manzûmenin kim tarafından nazma çekildiği belirsizdir. Eserin başındaki ifadedden manzûmenin kaynağını Hasan Basrî'nin rivayeti oluşturmuştur. Kaside nazım biçimi ve aruzun mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

**Baş:** Rivâyet oldı Basrîden aleyhi rahmet-i rahmân  
Olupdur elli dört şey farz ki her mümine iy cân

**Sonu:** Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün  
Bularla kıl amel rahmet ide ol Âlim-i mennân

**Nüshaları:** SK Serez, 4021/2, Esad Efendi 3523/7, 3569/1, Fatih 5379/7, Hacı Mah-mud 3561/2, Laleli 2415/4, Yazma Bağışlar 1269/10, 2209/3.; MİHK 2980/3, 1198/5; GHBK 4331.

**d. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Elli Dört Farz***

Yazma eser kütüphanelerinde kayıtlı bulunan birçok elli dört farz adlı risa-lelerden birisi elimizdeki bu tercümedir. SK Hacı Beşir Ağa Ktp. 398 numarada, 120b-123b yaprakları arasında kayıtlı nüshasından hareketle yaptığımız incelemeye göre mütercim veya tercüme tarihine dair herhangi bir bilginin tespit edilememiştir. Tercümenin başı "evvelkisi Allâh te'âlâyı bilüp birleyüp zikr itmek ikincisi helâlinden pâk libâs geymek üçüncü âbdest almak dördüncü beş vakit namazı kılmak..." şeklinde olup sonu "elli ikinci zinâdan sakınmakdur, elli üçüncü şarâb içmekden sakınmakdur, elli dördüncü Allâh te'âlâya kasem itmekden sakınmakdur" cümlesi ile bitmektedir.

**Nüshaları:** SK Yazma Bağışlar 2582/2, 2448/2, 5341/5, Denizli 403/10, H. Hüsnü Paşa 677, Mihrişah sultan 319/3; MK Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İHK 85/5, AÖİHK 4854/4, Yz A 285/2, Yz A 3616/2, Eskişehir İHK 860/7, AÖİHK 3977/1, Samsun İHK 925/10,: GHBK 2627/6, R-7678/1, R-6949/1, R-8216/2, R- 8434, R-8435, R-7284/1, R-4505/1, R-6918/1, R-8341/1, R-8338/1, R-9538; MK Yz A 6447/7.

### e. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Elli Dört Farz*

Yazma eser kütüphanelerinde çokça nüshası bulunan tercümelelerinden biri de SK Hacı Mahmud Efendi 1147/1 numarada kayıtlı bulunan nüshasından hareketle tanıttığımız tercümedir. Tahte'l-lafz tercüme usulüyle yapılmış bu tercümede kaynak metin de yer almaktadır. Tercüme tarihi veya mütercime dair bilgi mevcut değildir.

**Baş:** “باب فيما يفرض على المكلف” ya'nî her 'âkil u bâliğ olan kimse gerek er olsun ve gerek avrat olsun üzerine farz-ı ayn olan şeyün beyânındadır... ve dahi Hasan el-Basrî'den hikâyet olunur ki ya'nî hazret-i Allâh te'âlâ onun üzerine rahmet eylesün... Hasan Basrî didi ki bir gün ve bir gece yoktur illâ her mü'min üzerine elli dört farıza vâcib olur... ol elli dört farzın evvelkisi Allâh te'âlâ hazretini gece gündüz dil ile zikir itmektir...

**Sonu:** Elli dördüncü... yalan yire and içmekdür... ya'nî anlar kizb üzerine yemin iderler hâlbuki yalan olduğın bilirler.”

**Nüshaları:** SK Hacı Mahmud 1147; MK Yz A 7678/3, AÖİHK 4855/3, MK Yz A 4274/2; GHBK 2889, 2936, R-7398/2.

Yazma eser kütüphanelerinde, mütercimi belirsiz birçok elli dört farz tercümesi bulunmaktadır. Bunların bir kısmı yukarıdaki tercümelelerin farklı nüshaları olabileceği gibi bazıları da farklı tercümele olabilir. Hepsini teker teker görme fırsatı bulamadığımız için bunların nüshalarını kaydetmekle iktifa edeceğiz.

GHBK 4550/1, GHBK R-8322/3, GHBK R-1180/11, R-9310/2, R-9278/2, Saraybosna Tarih Arşivi R-313/2; SHMHKY 319/11, 12; MÜNEK Y085; ÇHPİHK 4025/3; KBYEK Isparta Uluborlu İHK 308/5; MK Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK 17982/1, Yz A 9361/4; Manisa İHK 1233/13; KİHK 539/14; MK AÖİHK 3822; MK Yz A 3162/3; SK Hacı Mahmud 2187; İMK 751/6, 751/7, 751/9, 796/4.

### 17. *Miftâhu'l-cinân*

Farklı isimlere nispet edilen eserin SK Reşid Efendi 569/4, Hacı Selim Ağa 568 ve Fatih 2854 numaralarda olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. Eser Farsça olup 25 bölümden oluşmaktadır.

#### a. (Mütercimi Belirsiz -1654-), *Tercüme-i Miftâhu'l-cinân*

*Miftâhu'l-cinân*'ın Anadolu sahası Türk edebiyatındaki -tespit edebildiğimiz- tek tercümesi bulunmaktadır. MiK A.E. Şeriyeye 777 numarada kayıtlı bulunan bu tercüme, kısa bir hamdele ve salveleden sonra sebeb-i tercümenin açıklandığı şu ifadelerle devam eder:

Pes andan sonra ey yârân-ı mükerrrem... ma'lûm-ı şerifiniz ola ki bu Miftâhu'l-cinân ismi ile müsemmâ olan kitâb-ı şerîf lisân-ı Fârisiden Türkiye tercüme eylemesine bâ'is ü muhrık olan siddîku'l-ulûm ve'l-ma'ârife... kapu ağası Ahmed Ağa olmuştur... (1b)

Tercümesine sebep olan hâmiyi bu şekilde açıklayan mütercimim verdiği bilgiye göre, kaynak metnin yazarı Muhammed b. Abdullâh isimli bir müelliftir. Kaynak metnin yazarı, Arapça bilmeyenler için telif ettiği *Miftâhu'l-cinân*'ın 25

babdan oluştuğunu, namaz, oruç, zekât, sadaka ve kelime-i tehlîlin faziletini işlediğini söylemektedir. Gerek yazarın bu ifadesinden gerekse eserin oldukça ayrıntılı fihristinden anlaşıldığı kadarıyla *Miftâhu'l-cinân* ilmihal türü eserler arasında değerlendirilebilir. Mütercim 202 yapraktan oluşan tercümesinin sonunda yer verdiği aşağıdaki manzûme ile tercümenin 1065/1654-55 senesinde tamamlandığını da belirtmektedir:

Hamdülillâh bu kitâb oldu tamâm	Fazl-ı Hakk-ile alâ vefki'l-merâm
Fârisî dilden lisân-ı Türkîye	Hoş mütercem oldu ahsen-i vech-ile
Kalmadı hiç bir kelâmında hafâ	Hak bu kim oldu be-gâyet rûšenâ
Cümle münhal oldu muğlak yirleri	Müftah oldu kamu müşkiller
Hem bin altmış beş senesi târihi	Vâki' oldu böylece bil ey ahi (202b)

### 18. *Risâle-i Mühimme*

**Ahmed b. Nûh Rûşenî (XVI. yüzyıl), *Tercüme-i Risâle-i Mühimme***

SK Kemankeş 410/2 numarada kayıtlı bulunan eserine Arapça bir girişle başlayan mütercim, kısa bir hamdele ve salveleden sonra yine Arapça olarak, bazı dostlarının isteği üzerine kendisine ait *el-Mühimme* adlı risaleyi tercüme ettiğini söylemektedir. Dolayısıyla kaynak metnin yazarı da tercümenin mütercimi de aynı kişidir. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde iman etmiş her kişi üzerine imanla ilgili gerekli hususlardan bahsederken, ikinci bölümde iman etmiş her kişi üzerine yapması gerekenleri konu almaktadır. Dolayısıyla eser bir ilmihâl kitabıdır:

**Örnek:** Rivâyet itdi İbn Abbâs... bir kişi uykusından uyandığı vaktin bir kerre lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî küntü mine'z-zâlimîn dise günâhlarından çıkar...(70b)

**Sonu:** Duâ kılup eydür ey Bârî Hudâ yâ uçmağı atâ kıl; her kim tamudan sığınup üç kerre eyitse ey Bârî Hudâ beni tamudan sakla tamu dahi eydür ey Bârî Hudâ ol kuluna benden necât. (119a)

### 19. *Salât-ı Mes'ûdî*

**Kâmî, Mehmed b. Dervîş İbrâhîm el-Gülşenî b. Şeyh Mehmed Efendi Edirnevî (ö. 1723), *Nefisetü'l-Uhreviyye (Tercüme-i Salât-ı Mes'ûdî)***

Eserin girişinde verilen bilgiye göre mütercim, çocukluk yaşından itibaren fıkıh ilmiyle meşgul olup “gâh mehâkimde kitâbet ve niyâbet ve gâh hidmet-i fetvâda müvezzî’ ve mübeyyiz ü müsevvid olarak emânet-i fetvâ ile müsta’idd”<sup>149</sup> olduğundan birçok fıkıh eserini inceleme fırsatı bulduğunu söylemektedir. Fetva işlerinin daha ziyade dünya işleriyle ilgili muâmelâtta olduğunu; ancak uhrevî ibadetler noktasındaki bilgilerin çabukça unutulduğu için bu konuda bir soru geldiği zaman konuyla ilgili kitaplara müraccat etmeden cevap veremediğini, bu bağlamda pratik bir eser arayışı içinde iken bir azizin elinde Salât-ı Mes'ûdî

149 SK Hacı Mahmud 979, 1b.

ismindeki Farsça eseri görüp Farsça bilmeyen kadın ve erkeklerin istifadesi için Türkçeye tercüme ettiğini anlatmaktadır.

**Nüshaları:** SK Hacı Mahmûd 979; MK Yz A 8392, Mısır Milli Ktp. Fıkhı Hanefî Türkî Talat 78, Fıkhı Türkî Talat 29; Ms. or. oct. , 2258, 3702. GHBK R-1550, R-2938.

## 20. *Mesâil-i Garîbe*

### **Seyyid Mustafâ b. Seyyid Abdullâh (ö. 1710'dan sonra), *Tercümetü Mesâil-i-Garîbe***

Ulaşılabilen tek nüshası Hacı Selim Ağa 642 numarada bulunan tercümenin girişinde kısa bir hamdele ve salveleden sonra ismine yer veren mütercim Azebler Câmîi'nde Cuma vaazı ve Sultân Mehmed Câmîi'nde tedris-i 'âm ettiği sırada 1122/1710-11 senesinde, Bafra müftüsü Abdurrahîm Efendi'nin namaza dair *Mesâilu garîbe* adlı bir Arapça risale telif ve cem ettiğini söyler. Kendisi de "nefi 'âm olsun için ol risâleyi Türkî lisân-ile tercüme..." (37b) eyleyip adına *Tercümetü'l-mesâil-i-garîbe* dediğini belirtir. Kaynak metni tahte'l-lafz suretiyle tercüme eden mütercim önce kaynak metinde bir bölümü üstü çizili olarak kaydetmiş, ardından da bunu tercüme etmiştir. Tercüme 22 Şaban 1122 / 16 Ekim 1710 tarihinde tamamlanmıştır.

**Örnek metin:** el-hamdü cemî'-i hamder lillâhi Allâh te'âlâya müstehakdır bi-nî'metihî zîrâ ancak Allâh te'âlânın ni'meti sebebiyle... (38a)

## 21. *Esâsü'l-İslâm*

### **(Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Esâsü'l-İslâm***

Ulaşılabilen yegâne nüshası, Atuf Efendi Ktp. 1029/1 numarada kayıtlı bulunan bu tercümenin başında sürh ile yazılmış bir fihrist bulunmaktadır:

Bâb-ı evvel: mutlakâ farz ve vâcib ve sünnet ve müstehab ve muharrem ve mekrûh ve müfsid beyânındadır.

Bâb-ı Sâni: tahâret ve guslün farzları ve sünnetleri beyânındadır.

Bâb-ı sâlis: vuzûnun farzları ve müstehabları beyânındadır

Bâb-ı râbi': namâzun farzları ve vâcibleri ve sünnetleri ve müstehabları ve muhrimleri ve mekrûhları ve müfsidleri beyânındadır. (1b)

Bu fihristten sonra kısa bir hamdele ve salve ile başlayan eser, daha sonra sebeb-i tercüme ile devam eder. İsmi vermeyen mütercim divân-ı hümâyûn ağası Feridun Ağa'nın *Esâsü'l-İslâm* adlı bir eseri Türkçeye tercüme etmesini emr etmesi üzerine acele ile bu tercümesini gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Kendisi hakkında herhangi bir bilgi vermeyen mütercim tercümesine kaynaklık eden metin konusunda da ketum davranmaktadır. Yaptığımız taramalar neticesinde, Ayasofya Ktp. 1017 numarada kayıtlı *Esâsü'l-İslâm* isimli Farsça bir eserle karşılaşmıştır. Yazarı belirsiz bu eserin de konusu temel ilmihâl konularıdır; ancak elimizdeki tercümenin bu eserin tercümesi olup olmadığından emin olabilmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

**Örnek metin:** ey tâlib ü râgıb her abd-ı sâlike müteveccih olan vâcib mevlâsını bilüp buyruklarını dutmağa himmet ve nehy itdüklerinden ictinâba azîmet andan sonra alâ hasebi'l-evkât savm u salât ü hacc u zekâtdur...(1b)

## 22. *Mesâbîhu'l-Îmân*

(**Mütercimi Belirsiz, 1617**), *Envâru'l-kulûb (Terceme-i Mesâbîhu'l-imân)*

Nurosmaniye Ktp. 2329 ve 2330 numarada bulunan nüshaları Azmî mahlaslı Pîr Muhammed b. Ahmed b. Halîl'e, Hamidiye 628 numarada kayıtlı nüshası ise Yahyâ b. Mustafâ el-Bursevî'ye atfedilen bu tercüme üzerine yaptığımız okumalarda, mütercim olarak herhangi bir isimle karşılaşmamıştır. Nüshaları oldukça müzehheb olan tercüme uzunca bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra sebep-i tercüme bölümü gelmektedir. Burada verilen bilgilere göre mütercim, mevâ'iz kitapları arasında benzeri bulunmayıp oldukça nadir olan *Mesâbîhu'l-imân* adlı Farsça eseri Rûm diyarındaki ahalinin anlayamadığını ve yeterince istifade edemediğini ileri sürüp eseri Türkçeye tercüme etmeye karar verir; ancak bunun için uzun süre vakit veya hamî bulamaz. I. Ahmed'in kendisine şefkat edip has odasındaki hizmetçiler arasına katması üzerine padişah bu eseri kendisinden tercüme etmesini ister. Böylece daha evvel tasarladığı düşüncesini yerine getirme fırsatı bulan mütercim eseri olduğu gibi tercüme etmediğini de şöyle açıklar:

lâkin kitâb-ı mezkûrun niçe mevâzi'i kütüb-i mu'tebereye muhâlîf olmağ-ıla ayniyle tercüme münâsib olmayup mesâil-i kesîresi tağyîr ve ulemâ-i nehârîrûn musennefâtından ahz itdüğüm üzre tahrîr olunup ekser fusûlünde niçe mesâil-i mühimme ziyâde vü ilhâk olunmuşdur...<sup>150</sup>

Mütercim, dini meselelere müteallık olup kalb ve zihinleri aydınlattığı için eserine *Envâru'l-kulûb* verdiğini söyler. Elli bâb üzerine tertip edilen tercüme, yaklaşık 200 yapraktan oluşmakta olup temel ilmihâl konularını ele almaktadır. Eserin bazı bölümleri şöyledir:

Evvelki fasl: tevhîd ü ma'rîfet beyânındadır

İkinci fasl: îmânın evsâfı beyânındadır.

...

Altıncı fasl: sünnet ve cemâ'atin şerâyiti beyânındadır.

...

Dokuzuncu fasl: namâzı cemâ'atle kılmanın fazîleti beyânındadır.

Onuncu fasl: ezânın fazîleti beyânındadır.

Onbirinci fasl: Abdestin ahkâmı beyânındadır.

Onikinci fasl: Abdesti bozan nesnelere beyânındadır.<sup>151</sup>

150 SK Nurosmaniye 2329, 2b-3a.

151 A.e., 4a-5a.

Eserin mütercimine dair metinde bilgiler bulunmamaktadır. Girişteki bir ifadeden hareketle bazı nüshalarda mütercim Azmî olarak tespit edilmişse de bu doğru değildir. Yazma Bağışlar 4916 no'daki nüshasında ise İbn Bahşî, Yahyâ b. Bahşî olarak kaydedilmiştir; ancak metinde buna dair de bilgi bulunmamaktadır.

**Nüshaları:** SK Kemankeş 291; Yazma bağışlar 4916; Nurosmaniye 2329, 2330; Hamidiye 628; İNÜEK 2225.

### **23. Hediyetü'l-ihvân ve atiyetü's-sıbyân**

Kastamonulu Mûsâ Efendi'nin 10 makale üzerine tertip edip temel ilmi hâl bilgilerini muhtelif kitaplardan derlemek suretiyle yazdığı Türkçe eseridir. Bölümleri şu şekildedir: 1) İmân ve İslâm ve akâyid-i ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at, 2) tahâret ve istincâ ve vuzû ve gusul ve envâ'ları, 3) salâtın şartları, rükünleri ve vacibleri, sünnetleri ve envâ'ı, 4) savmun farzları, zekât ve sadaka ve fitre meseleleri, 5) udhiyye ve nezr-i kurbân ve ahvâl-i zebâyih meseleleri, 6) haccın farzları ve vacibleri, 7) bey' ve şira ve ahvâl-i riba, 8) helâl kesb ve mudâربه, 9) küfr ü şirk ve envâ'-ı kebâ'ir ü sagâyir, 10) kerâhiyye ve istihsân.

Eserin yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunmaktadır. Bkz. SK İbn Mirza 3.

### **Tarikatçı Emîr, Mustafâ b. Abdullah Osmancıkî (ö. 1731), Islâhu'l-Hediyye (Şerh-i Hediyetü'l-ihvân ve atiyetü's-sıbyân)**

On sekizinci yüzyılda yaşamış olan Tarikatçı Emîr, Çorum'a bağlı Osmancık beldesindedir. Elimizdeki eseri dışında birkaç Türkçe ve Arapça eseri daha bulunan yazar<sup>152</sup>, eserinin başında hicrî 1028 / 1618-19 yılında, Fatih Câmii'nde dersiâm olduğunu ve Kastamonulu Mûsâ Efendi'nin Hediyetü'l-İhvân adlı büyük eserini, bazı dostlarının isteği üzerine ıslah ve tashih ettiği söyler.

**Başı:** Elhamdülillâh ve selâmun alâ ibâdihi'llezîne ıstafâ. Bundan sonra ma'lûm olsun ki işbu bin yüz yirmi sekiz senesinde Fâtih Sultân Mehmed Camii'nde dersiâm Emîr Efendi demek ile meşhur Seyyid Şeyh Mustafa'dır ki Mûsâ Efendi merhumun *Hediyetü'l-ihvân* nâm risâle-i kebîresinin ıslâh ve tashîhini ba'zı ihvân recâ vü niyâz eylediği ecilden müminlere nasihat ve dîn-i mübîne hizmet olunmak için... kasd u himmet olunup itmâmı müyesser olundukda *Islâhu'l-Hediyye* ismiyle müsemmâ olmak münâsib görüldi...<sup>153</sup>

**Nüshaları:** SK A-Tekelioğlu 209, Yazma Bağışlar 7524, 7507; Hüdai Efendi 772; İNÜEK 30; Bosnians' Institute Ms 2, Avusturya Milli Ktp. Mixt 1223, 1061. Eser 1287'de basılmıştır.

152 Bkz. OM, c. 1, s. 349.

153 SK Yazma Bağışlar 7524, 1b

#### 24. *Şükürnâme*

Eserinin başında adını Mahmûd b. Şeyh Fahreddîn olarak veren mütercim, erkek çocukları için oruca dair bir risale kaleme aldığını; ancak daha sonra çocukları büyüyünce, bu eseri Türkçeye tercüme etmek istediğini dile getirir. Eserine *Şükürnâme* adını veren mütercim klâsik ilmihâl konularını işlemektedir. Eserin dil özellikleri ve söz varlığına bakılırsa Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazıldığı anlaşılmaktadır.

**Örnek metin:** Bilgil ki ey gözüm nûrı Hak te'âlâ âdem oğlanın kendüye ibâdet itmek için gönderdi ve peygamberleri Allâh te'âlâ kendü hazretini bildirmek-çün gönderdi.<sup>154</sup>

**Nüshaları:** MK Yz. FB 147/2, 363/4; KBYEK Konya İHK2895/2; Burdur İHK 80/1, 1032; SK Yazma Bağışlar 3737, Denizli 194/3; İNÜEK 477.

#### 25. *Tercüme-i Risâle-i Fazîlet-i Yevmü'l-Cum'a*

XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan meşhur Osmanlı şeyhülislâmı Hocazâde Mehmed Es'ad Efendi (ö. 1624) tarafından gerçekleştirilen bu tercümeyle konu olan eser, Cuma gününün fazileti hakkında yazılmıştır. Saray için hazırlandığı anlaşılan ve oldukça müzehheb olan SK Hamidiye 539 nüshasını esas alarak yaptığımız incelemeye göre, tercüme oldukça sanatlı bir dil ve üslupla kaleme alınan uzunca bir girişle başlar. Mütercim, hamdele ve salveyle birlikte devrin padişahı I. Ahmed'in övgüsüne yer verdikten sonra tercümesi hakkında şu bilgileri verir: Padişah, ilim ehlinde birinin Cuma gününe dair olan bir hadis-i şerif üzerine yazıp kendisine ithaf ettiği Arapça bir risaleyi kendisine gönderip tercüme etmesini ister. Padişahın bu emrini yerine getirerek söz konusu risaleyi tercüme eden Hocâzâde, fetva işleri ile meşgul olduğu sırada tercümesine başlar; ancak kaynak metni tahkik edip elde ettiği yeni nüshadan hareketle tercümesini yapmıştır. Eserde *Meşâriku'l-envâr* ile bunun şerhi *Mebâriku'l-ehzâr*'ın üçüncü babında zikri geçen “لا تخصوا ليلة الجمعة بالقيام” “Geceler arasından özellikle Cuma gecesini kıyama tahsis etmeyin” hadis-i şerifi üzerine kaleme alınan bir ta'likin tercümesi yapılmıştır.

**Örnek metin:** ...bir ehl-i ilmin ta'lik itdüğü risâleyi ki nâm-ı nâmî ve ism-i kirâmîlerine muharrer olup hizâne-i âmirelerinde mahfûze ve ayn-ı inâyetleri ile melhûza imiş, irsâl buyurup hatt-ı hümayûn-ı sa'âdet-nümâyûnları ile tercüme olunup Arabî-dân olmayanlara tefhîm ve nef'ini ta'mîm bâbında fermân-ı lâzımı't-ta'zîmleri vârid olmağla emr-i 'âfîlerine imtisâl idüp... (13b-14b).

154 SK Yazma Bağışlar 3737, 2a.



### 26. *Tercüme-i Ahkâm-ı Cenâ'iz*

Silistireli Salâhî, AK Belediye Yazmaları 846 numarada bulunan bu eseri, “mevtânın ahkâmı”na dair muhtelif Arapça ve Farsça eserlerden derleyerek oluşturmuştur. Meyyitin yıkanması, kefenlenmesi gibi konuların işlendiği eserin yazıldığı tarihe dair bilgi bulunmamaktadır.

**Örnek metin:** Ma'lûm ola ki mevtânın ahkâmına müte'allık niçe Arabî kitâblar te'lif olunup lâkin avâm-ı nâsdan anlamağa iktidârı olmayanlar bu bâbda niçe bid'atler işleyüp sevâb umarlar iken ma'siyete giriftâr oldukları ecilden Silistireli Salâhî fakir... kütüb-i mu'tebereden nakl olunan ahkâm-ı cenâ'izden bu risâleyi tercüme idüp on bâb üzerine tertîb itmişdür... (1b-2a)

### 27. *Mekâsıdu'l-mumahhasa fî beyâni keyyî'l-himmasa*

Sufî, fakih, edib ve şair kimlikleri ile tanınmış Abdülganî b. İsmâîl b. Abdilganî b. İsmâîl en-Nâblusî'nin (ö. 1143/1731), müzmin ağrı ve sıızların giderilmesi, sert çıban ve yaraların açılması ve bu yaraların işletilerek tedavi edilmesinde kullanılan nohut yakısına (keyyü'l-mumahhasa) dair kaleme aldığı Arapça kısa risaledir. Müellif bu eserinde, nohut yakısının abdesti bozup bozmadığı, bu yakıyı yaptıranın mazur olup olmayacağı üzerinde durmaktadır.

### (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Makâsıdu'l-mumahhasa fî beyâni keyyî'l-himmasa*

Nüshası Manisa İl Halk Ktp. 8467 numarada bulunan bu tercümenin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı belirsizdir. Tercümenin girişinde mütercim, hasta olduğundan dolayı doktorun ayağından nohut yakısı açtığını, bunun üzerine uzun süre “ma'zûr” hükmünde dolaştığını, ancak fıkıh kitaplarını okuyup inceleyince aslında mazur olmayıp sahih hükmünde olduğunu anladığını ifade eder. Buna dair meseleleri bulup zaruret vakitlerinde onunla hükmederken *Dürrer*'in muhaşşisi Şürünbülâlî ve Abdülganî en-Nâblûsî'nin nohut yakısı konusunda müstakil risaleler telif ettiklerini görür. Bu iki risaleyi incelediğinde, her ne kadar bu adamların risaleleriyle fetva verilemeyeceğini ve meşhur kitapların beyanlarının terk edilemeyeceğini anlasa da “zaruret halinde amel olunmasında bir beis yoktur” diyerek bu konuda soru soran dostlarına da bu iki risaleye bakarak cevap verir. Nihayet bir dostunun isteği üzerine risaleyi Türkçeye tercüme eder. Ancak “Ey birâder bu risâleyi i'timâd idüp bütün bütün fetâvâları terk itmek âkil kârı degüldür. Lâkin nâçâr vakitlerde ashâb-ı yakuya mücevher-i azîmdür...” uyarısında da bulunmayı ihmal etmemektedir. Kaynak metnin de yer aldığı tercümenin sonunda herhangi bir tarih yoktur.

**Başı:** beyân-ı himmasa Türkîde nohuda dirler keyy Türkîde ateşle dağlamağa dirler zîrâ ibtidâ icâd-ı âteşle yakup...

### 28. *Ahkâmu'l-mülâhhasa fî hükmi mâ'l-himmasa*

Hanefî fakihî Ebü'l-İhlâs Hasan b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâî el-Vefâî el-Mısrî'nin (ö. 1069/1659) yukarıda izahı yapılan nohut yakısı konusunda telif ettiği Arapça risalesidir.

#### (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Ahkâmu'l-mülâhhasa fî hükmi mâ'l-himmasa*

Nüshası SK Fatih 5310/2 numarada bulunan bu tercüme 2 yapraktan ibarettir, mütercimi ve tercüme tarihi belirsizdir.

### 29. *İstihrâc Türü Tercüme*

Bu başlık altında tanıtmaya çalışacağımız eserler, belli bir kaynaktan ziyade, genel ilmihâl konularıyla ilgili olarak farklı birkaç eserden intihâb edilen metinlerin tercüme edilmesiyle oluşturulmuştur.

#### a. *Sinâneddînoğlu, el-Hâc Mehmed b. Sinâneddîn Sofyavî (ö. 877/1472-73'ten sonra), Delilü'l-İbâd*

Ulaşılabilen tek nüshası SK M. Murad –M. Arif 170 numarada kayıtlı bulunan elimizdeki bu eser, mütercimnin ifadesiyle birtakım ilmihâl konuları ile ilgili derlenen ayet ve hadislerin tercüme edilmesi yolu ile oluşturulmuştur. 17 babdan müteşekkil olan eser, bir mev'ize kitabı olarak da değerlendirilebilir. Ta'avvüz, fezâyilü't-tesmiye, fezâyil-i kelimetü'ş-şehâde, vuzû ve'l-iğtisâl, fezâyil-i salât ve'l-mesâcid, fezâyil-i savm-ı Ramazân ve Receb ve Şa'bân gibi konuları havi olan eser, tam olarak manzûm-mensûr bir yapıdadır. Mütercim manzûm olarak başladığı her bölümü yine manzûm olarak sonlandırmaktadır. 177 yapraktan oluşan eser, aşağıdaki beyitlerle ifade edildiği gibi 887/1482 senesinde Sofya'da tamamlanmıştır:

#### Örnek metin:

Mâcerâ bu oldı âhir muktezâ kıldı makâm  
 Kim idevüz bu kitâbun târîhine ihtimâm  
 Ahyerü'd-dâl oldı bi'l-yâ târîhi ey merd-i dîn  
 Heşt sad heştâd heft olur hisâbı iy hümâm  
 Ya'nî hicretten sekiz yüz seksen altudan bir ay  
 Geçmiş-iken ibtidâ oldı yedinci yıl tamâm  
 Nakdi bu manzûm u mensûrun olup durur ayân  
 Hâmisi 'işrîn içinde ez-Receb budur beyân  
 Rûz-ı 'îdi o şehrûn evveli vü evsatı  
 âhiri de ya'nî Cum'a vâki' olmuşdı çünân  
 Şehr-i Sofya içre irdi bu kitâb itmâmına  
 Hıfz ide halkın anun ez-hatâ ol Müste'ân (176b-177a).

**b. Mahmûd b. İskender b. Abdülhak er-Rûmî ez-Zağravî (ö. 1578'den sonra),  
Mahmûdiyye**

Genel ilmihal konularının ele alındığı bu eser, aynı mütercime ait bir diğer tercümenin de bulunduğu bir mecmuada (SK Fatih 2592) yer almaktadır. Mütercim, bu tercümelerin başına koyduğu müstakil bir giriş bölümünde kendisi hakkında nispeten uzunca bilgiler vermektedir. Buna göre Zağralı olan mütercim 956/1549-50 yılından itibaren “ulûm-ı Arabiyye ve fûnûn-ı edebiye” ile uğraşmış, Kânûnî döneminde Üsküdar’daki Fatih Sultân Mehmed Medresesi’nde yaklaşık bir buçuk yıl müderrislik yapmıştır. Ancak çoluk çocuk artınca maişet derdine düşmüş ve kadılığa geçmek isteyince beklemesi gerektiğini anlamış; fakat bu bekleme sırasında da bazı eserleri Türkçeye tercüme etmiştir. Bunlardan biri *Tercümân-ı Kelime-i İmân*, biri elimizdeki *Mahmûdiyye* bir diğeri de 986/1578-79 yılında serasker olarak tayin edilen Mustafa Paşa’nın doğu seferine hareketi esnasında kendisine sunulmak üzere fezâil-i gazâya dair yapılan bir tercümedir.

*Mahmûdiyye*’de kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra, bazı dostlarının “mukaddime-i salâtu tahrir edip rûşen ibârât ile takrîr” etmesini istemeleri üzerine bu eseri kaleme alıp namazın terkine dair Arapça ve Farsça kitaplardaki bazı bölümleri de tercüme edip eklediğini beyan etmekte; fakat tercümesine kaynaklık eden metin hakkında bilgi vermemektedir.

**Baş:** Minnet kerîmullâh ki ni’met-i İslâm’ı mü’minlere in’âm ve eşref-i enbiyâya ümmet kılmağla cümlemüze ikrâm itdi... Mukaddime: Evvelâ ibâdetün fâidesini ve îmânın ma’nâsını bildirelüm ki ibâdete mûris-i rağbet ve îmâna sebab-i ma’rifet olmağla tâlibine sûd u menfa’at ola...

**c. Hâcibzâde Mehmed b. Mustafâ İstanbulî (ö. 1689), Hediyyetü’l-mü’minîne’l-kirâm fî beyâni şerâ’iti’l-İslâm**

Mütercim, Diyarbekir kadılığından azlolunduktan sonra ilimle meşgul olduğu sırada, erkek ve kadın her Müslümanın bilmesi farz-ı ayn olan ilmihâl bilgilerini birkaç farklı kaynaktan derleyip tercüme ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“...Ricâl ü nisâya ilm ü hıfzı farz-ı ayn olan ilm-i hâl mesâilinin esahh u enfa’ı *Fıkh-ı Ekber* ve *Fıkh-ı Keydânî*’den ve *Vasiyyet-i İmâm-ı A’zam*’dan ve *Akâid-i Ömer Neseff*’den ve *Dürer-i Gurer* ve *Nûru’l-ayn* nâm kütüb-i mu’teberâtdan ve sâ’ir kütüb-i fetâvâdan cem’ ü ahz olunup nef’i ‘âm olmak mülâhazasıyla Türkî lisâna tercüme olunsâ...”<sup>155</sup>

Eserin kaynaklarını ve telif sebebini bu şekilde açıklayan mütercim, tumturaklı ifadeleri terk edip kolay anlaşılır bir üslup takip ettiğini, eseri bir mukaddime, beş bâb ve bir hâtıme üzerine tertip ettiğini açıklar.

**Nüshaları:** SK. Lala İsmail 709/2; MK 6785/3; İNÜEK 6671.

155 SK Lala İsmail 709/2, 10b.

**d. Hasan b. Nasûh el-Bosnevî (XVII. yüzyıl), *Mecma'u'l-cevâhir***

Tercümesinin başına koyduğu girişte eserinin yazılış sebebine de yer veren Hasan b. Nasûh el-Bosnevî, Hz. Peygamber'in İslam'ın şartlarına dair meşhur hadisi müzâkere ettiği sırada, “yârândan biri”nin burada zikredilen şartlarla ilgili meseleleri muteber kitaplardan tercüme etmesi yolunda bir teklif yaptığını, diğer insanların da bu teklife katıldığını, bu teklifi bir fırsat bilip, umûm halka ve öğrencilere faydalı olabilecek bir eser yazmaya karar verdiğini söylemektedir. Soru-cevap üslubuyla kaleme aldığı eserini beş kitâb ile birkaç fasl üzerine tertip eden Bosnevî, altıncı kitâbda da “ferâize müte'allık mesâil” e yer vererek eserini sonlandırdığını belirtirken eserini sadece Allah rızası için kaleme aldığını da şu samimi ifadelerle dile getirir:

...ashâb-ı te'lîfün 'âdetleri... budur ki tertîb itdükleri musennefâtı...  
bir pâdişâhun ismine veyâ bir ehl-i câhun resmine mu'aven iderler.  
Çünkü bu fakîr havâss u 'avâmdan her kimsenün ikrâmından iğmâz  
ve müzahrafât-ı dünyâdan i'râz itdüm, pes bu kitâbı Allâh rızâsı-y-  
çün ve seyyidü'l-mürselinün şefâ'at-i uzmâsına mazhar olmağ-ıçün  
te'lîf itdüm ve bu kitâbı *Mecma'u'l-cevâhir* nâmıyla müsemmâ  
itdüm<sup>156</sup>

Klâsik bir ilmihâl kitabı olarak değerlendirilebilecek eserde, “kitâbü'l-i'tikâd” başlıklı bölümde itikada dair konular ele alındıktan sonra, “kitâbü's-salât” başlıklı bölümde temizlik, abdest, gusül, teyemmüm ve mesh gibi konularla birlikte namaz konusu ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Eserin elimizdeki nüshası mütercimim tasarladığı gibi altı bölüm olarak değil de namaz konusunun ele alındığı ikinci bölüm ile sona ermektedir.

**Örnek metin:** Kitâbü'l-i'tikâd eger sorsalar i'tikâd nedür? cevâb vir ki Allâh te'âlânun vahdâniyyetini dahi sıfât-ı zâtîyesini dahi Resûl-i Ekremün s.a.v. kâffe-i ins ü cine risâlet ile meb'ûs olmasını... dil ile ikrâr ve kalb-ile tasdik itmekdür...<sup>157</sup>

**Nüshaları:** SK Hacı Mahmud 4493; İzmir Milli Ktp. 278; GHBK 2049.

**e. Hacı Sinân Efendi, *Şurûtu's-salât***

Birkaç nüshasına ulaşılabilen bu istihrâc türü manzûm tercüme, ismini Hacı Sinân olarak veren nâzımın kızı için kaleme aldığı bir ilmihâldir. Bir dönem mevâlî hizmetini ettiğini belirten nâzım, Ankara şehrinde karar kıldığı sırada Allah'ın kendisine bir kız bağışladığını, kızı büyüyünce ona temel dinî bilgileri öğretmek için bu eseri kaleme aldığını ifade etmektedir.

**Baş:** Hamd-ı bî-had ol Hudâ-yı zü'l-celâle her zamân  
K'eyledi mü'minlere dîn yolını vâzih ayân

**Nüshaları:** SK Halet Efendi ek 128, Nurosmaniye Ktp. 59/4.

156 SK Hacı Mahmud Efendi 4493, 116b

157 A.e., 117a.

### f. Mudurnulu Hüseyin el-Vâ'izî, *Sebîliü'n-necât mîzânîi's-salât*

Eserinin girişinde bilgi veren mütercim otuz seneyi aşkın bir süre boyunca sıla-i rahim etmediğini, otuz sene sonra Mudurnu'ya uğrayınca insanları namaz konusundaki meselelerden gafil bulduğunu, onları ikaz etmek için muteber kitapları inceleyip bunlardan seçtiği Ehl-i sünnet akaidi ve namazla ilgili konuları bir araya getirip *Sebîliü'n-necât mîzânîi's-salât* diye isimlendirdiğini açıklar. Eserin ulaşılabilen nüshalarında telif veya istinsah tarihi bulunmamaktadır.

**Başı:** Hamd ol bâîf-i bî-hemtâya ki kalbimiz nûr-ı îmân-ile münevver ve hazîne-i irfân itdi. Ve salât ü selâm o mefhar-ı süflâ vü ulyâ ve hulâsa-i asfiyâ peygamberimiz Muhammed Mustafâ ... üzerine olsun ki bizi zulûmât u dalâl u cehilden tahlîs ve ta'lîm-i dîn itdi...<sup>158</sup>

**Nüshaları:** SK İbrahim Efendi 871/5; 485/4; Şehid Ali Paşa 2748/8; Ayasofya 1388/6.

### g. Dervîş Mehmed b. Mustafâ, *Sadru's-salâh*

Hangi yüzyılda yaşadığı tespit edilemeyen mütercim, bazı dostlarının isteği üzerine eseri "i'tikâdiyyât u ibâdâtından ba'zı mesâl-i mühmimeyi nisvân ve sıbyândan ve gayırlardan muhtâc olanlar tefhîm ü ta'lîm için Türkî dil ile"<sup>159</sup> kaleme aldığı ifade etmektedir. Mütercim her meselenin evvelinde hangi muteber kitaptan yararlandığı bilgisini de verirken bu kitaplar için verdiği rûmuz bilgileri üzerinde de durmaktadır.

**Örnek metin:** ve her mes'elenin evvelinde kangı kitâbdan ahz olundu ise ana işâret olunmuşdur eger ba'zı yirlerde şüphe 'ârız olursa aslına mürâca'at olunup islâh oluna...<sup>160</sup>

**Nüshalar:** SK İbrahim Efendi 345/1, 487; Kütahya Vahid Paşa İHK 2056/1; GHBK 3665, 6607; Fransa Milli Ktp. Mazarin/Regius, 1240.

### h. Selîm, *Mukaddimetü's-salât versiyonları (Manzûm ve mensûr)*

SK Laleli 1152 numarada kayıtlı olan bu manzûm tercümenin sonunda mütercim ismini şu şekilde kaydetmektedir:

Bunlara hasr eylemek degül murâdum ey Selîm

Eksügin islâh ideler fevka zî ilmin 'alîm

Aruz vezninin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbı ile ve mesnevi nazım biçiminde kaleme alınan manzûmenin sonunda şu beyitte verilen bilgi bizi manzûmenin kaynağına götürmektedir:

Dahi tafsilin diler-isen bunların sen ey imâm

Yazmışam mensûrın evvel kıl taleb bul ihtirâm

158 SK Ayasofya 1388/6, 73b.

159 SK İbrahim Efendi 345/1, 1b.

160 A.e., 1b.

Nâzım, manzûmesinde ele aldığı konular hakkında daha tafsilatlı bilgi için yine kendisinin yazdığı mensûr esere gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda bir araştırma yaptığımızda, nâzımın bahsettiği bu mensûr versiyonun SK Hacı Mahmud 2178 numarada kayıtlı olduğunu gördük. 97 yapraktan müteşekkil olan bu eseri incelediğimizde yazarın Kâdihân'ın fetva mecmuasında zikrettiği üç meseleyi Türkçeye tercüme ettiği anlaşılmaktadır. Ancak eserin sonunda yer alan “Bu risâlede zikr olunan mesâil-i şerifenün menkûlun anı bunlardır” şeklindeki cümle ile birlikte sunulan eser listesine bakıldığında, eserde yer verilen bilgilerin tek kaynaktan değil de birçok kaynaktan derlenip Türkçeye tercüme edilerek bir araya toplandığı anlaşılmaktadır. Sunulan listede yer alan bazı eserler şöyledir:

*Şerh-i Mesâbih li-İbni Melek, Hulâsatu'l-fetâvâ, Tâtârhâniyye, Duhterü'l-fetâvâ, Kâdihân, Bezzâziye, Münyetü'l-musallî, Hidâye, Şerh-i Mecma, Uyûnu'l-mezâhib, Şerh-i Menâr li-İbn Melek, İzâhu'l-islâh li-Kemâl Paşazâde, Dürer ü Gurer, Muhtasar-ı Şeyh, Mukaddime-i Kutbüddîn, İhyâu 'ulûm, Mukaddime-i fıkhiyye-i Ebü'l-Leys.*

**Örnek metin:** Eger su'âl olunursa îmân-ı icmâlî kifâyet edince tafsîlinin fâ'idesi ve fazîleti nedir. Cevâb virilür ki ammâ fâ'idesi budur ki îmân-ı icmâlînin kâfi olduğuna nitekim... beyân olundu. Mutlak degüldür belki şol mü'min hakkında kâfidür ki...<sup>161</sup>

**Nüshaları:** SK Hacı Mahmud 2178, Laleli 1152; AK Osman Ergin 625/20.

#### **i. (Mütercimi Belirsiz), *Risâletü'l-İslâm*<sup>162</sup>**

Eserin yazarı ve yazılış tarihine yönelik olarak bir bilgi bulunamamıştır. Eser, “hudâvend-i a'zam ve mahdûmzâde-i mu'azzam zeynû'l-ümerâi sülâletü'l-İslâm” şeklindeki ifadelerle nitelenen Ya'kûb Bey b. Yahşî Bey adlı bir devlet adamının isteği üzerine kaleme alınmıştır. Giriş bölümünde verilen bilgilere göre, bahsi geçen devlet adamı mütercimden İslam ve imanın ne olduğundan bahsedip temel ibadetler ile dinî yasaklar hakkında bilgi vermesini ve bir mümini imandan çıkararak küfür lafızlarını derlemesini ister. Mütercim de bu emre uyup muhtelif hikâye ve rivayetler eşliğinde, bahsi geçen konulara dair bilgi verilen bu eseri Arapçadan tercüme ederek oluştururken esere *Risâletü'l-İslâm* ismini verir. Ancak mütercimin müstakil bir Arapça metni mi yoksa bahsi geçen konular hakkındaki bilgi ve hikâyeleri muhtelif eserlerden derleyerek mi tercümesini meydana getirdiğine dair bilgi verilmediği gibi eldeki metinden de bu konu anlaşılamamaktadır. Dil özellikleri ve söz varlığı dolayısıyla Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinden olduğu anlaşılan eserin beş nüshası tespit edilmiştir.

**Nüshaları:** MiK A.E. Tarih 945; TSMK. H. 201; AÜDTCF Ktp. Mustafa Con A 262/III; Koç Üniv. BL42.5.R520; MK Yz A 8040.

<sup>161</sup> SK Hacı Mahmud Efendi 2178, 22a.

<sup>162</sup> Şinasi Tekin, “XIV. Yüzyılda Yazılmış Risaletü'l-İslam”, *International Journal of Turkish Studies: IJTS / University of Wisconsin*, sy. 33, 1989, s. 139-204.

### j. İlyâs oğlu Yûsuf Cemşîd, *Risâle-i Fazîlet-i Ramazan*

İlk eserini Mehmed b. Bâli'nin (XV. yüzyıl) *Kitâb-ı Güzîde* adlı tercümesinin oluşturduğu Milli Ktp. Yz. B. 700 numaralı bir mecmuanın ikinci eseri olan elimizdeki tercümenin yazılış tarihi tespit edilememiştir. Bununla birlikte tercümenin söz varlığı ve dil özellikleri dikkate alınrsa XV. yüzyıl gibi erken bir dönemde yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Mütercim kısa bir hamdele ve salveleden sonra tercümesini gerçekleştirmeye sebepini şu şekilde açıklar:

Bundan sonra bilgil ki mâh-ı Ramazânun evvelinden âhîrine dek okuyup ma'nâsını cemâ'ate rûşen kılduk. Bunları dahi Ramazânun âhîrine degin 'amel ü heves birle itdiler ve ba'dehu bunu yazanların ba'zısı heves birle taleb idüp bu mübârek kitâbı 'Arabîden Türkiye döndere diyü ilhâh itdiler bir kimseye bu za'if adumuz Yûsuf ve lakabumuz Cemşîd... İlyâs oğlu Hakkun 'inâyetine sığınup hazret-i risâletün şefâ'atine ümid dutup bu mübârek kitâbı lisân-ı Arabîden Türkî diline dönderdüm tâ ki bu kitâbdan haberdâr olanlar fâyidelere hâsıl ideler... (150a).

Eserini tercüme yoluyla oluşturduğunu net ifadelerle belirten mütercim tercümesine kaynaklık eden metinler hakkında fazla bilgi vermemektedir; ancak verilen bilgilerden kaynak metinlerin Arapça olduğu anlaşılmaktadır. Tercüme, bulunduğu mecmuanın 149b-188a yaprakları arasında yer almaktadır.

**Baş:** Çok şükürler ol pâdişâhlar pâdişâhına kim bizi ve cemî'-i mahlûkâtı 'ademden vücûda getürüp..." (149b-150a).

### D. Ferâiz

#### 1. *el-Ferâizü's-Sirâciyye*

Ebû Tâhir Sirâcüddîn Muhammed b. Muhammed Abdîrreşîd es-Secâvendî'nin (ö. 596/1200'den sonra) İslam hukukunda ferâiz konusunda en çok başvurulan kaynaklardan biridir. Birçok şerh, hâşiye ve tercümeyle kaynaklık etmiştir.<sup>163</sup>

#### a. Ahmed b. Şeyh İsmâîl el-Hayberî (XV. yüzyıl), *Şerh-i Fer'âiz*

Arapça bir mukaddime ile eserine başlayan şârih, ismine yer verdikten sonra bazı kimselerin kendisinden istemesi üzerine Secâvendî'nin metnini şerh ettiğini söyler. Eserini "imâm, el-emîrül-kebîr el-'âlimül-âmil el-mücâhid... el-hâmi sugûni'l-müslimîn el-emîr b. el-emîr" sıfatları ile medhettiği Akkoyunlu hükümdarlarından Alâeddîn Ali b. Osmân b. Kutlu Bey'e hediye ettiğini kaydeder.

163 Bkz. Ferhat Koca, "el-Ferâ'izü's-Sirâciyye", *DİA*, c. 12, s. 367-68. Bu eser konusunda ayrıca Abdurrahman Yazıcı'nın *TALİD*'in Fıkıh konulu 22. sayısında yer alan "Üç Ferâiz Metni Çerçevesinde Gelişen Mütעהahhîrîn Dönemi Ferâiz Literatürü" adlı makalesine bakınız.

**Başı:** Bilgil ki fuzalâ için ibtidâ'-i te'lifde yedi tarîk vardır. Üç vâcibetü'l-isti'mâl dörd câizetü'l-isti'mâldür. Ol vâcibetü'l-isti'mâldür besmele hamdele salavât resûle du'â-yı 'âm âline...<sup>164</sup>

**Nüshaları:** Nurosmaniye 5081, İbn Mirza 221 (mukaddime bölümü eksik), Amasya Bâyezîd İHK 854.

**b. Abdülatîf b. Hacı Ahmed Akçamî (ö. 1469), Tercüme ve Şerh-i Ferâiz-i Sirâciyye**

*el-Ferâizü's-Sirâciyye*'nin Anadolu sahasındaki erken dönem tercümelerinden biri de, hayatı hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız, ancak Katip Çelebi'nin ölüm tarihini 874/1469 olarak kaydettiği Abdülatîf b. Hacı Ahmed Akçamî'ye aittir. Yaptığımız taramalarda *Tercüme-i Şurûtu's-salât* adlı bir eseri de tespit edilen Akçamî'nin *Ferâiz* tercümesinin birkaç nüshası günümüze ulaşabilmiştir. SK Fatih 2497 numarada bulunan nüshasını esas alarak yaptığımız incelemeye göre; eserine manzûm bir hamdele ve salvele ile başlayan Akçamî, “ey ilm-i Arabîden haberdâr olmayıp kitâb-ı ferâizi bilmege kasd eden tâlib karındaş...” diye hitap ettiği okuyucusuna, bu eserinde “Türkî ibâretle ferâizi bildür”meyi amaçladığını söyler. Bunu yaparken de “ferâizi Arabî metniyle ve Türkî ma'nasıyla ve cemî'-i tashîhiyle ve fehvâsiyle ve bazı mühim olan delîli ile musavver ü müşekkel bu evrâkda musavver kıldum” der.

Bu ifadelerden sonra kaynak metnin tercüme ve şerhine başlayan Akçamî, şerhini oldukça uzun tutmuştur. Şerhinde soru-cevap yollu açıklamalara da yer veren Abdülatîf Efendi, önce şerh edeceği metnin üzerini sürh ile çizip kaydettikten sonra bu ibareyi “ya'ni” ifadesiyle Türkçe tercüme etmekte ardından da bu tercümeyle önemli oranda açmaktadır.

**Örnek metin:** bilgil de'b-i tasnîf-i kâ'ide-i musannif oldur kim şeyh kitâbının evvelinde yedi nesneyi zikr ide ol yedinin üçü vâcibetü'l-isti'mâldür...<sup>165</sup>

**Nüshaları:** MK Eskişehir İHK 304, MK Nevşehir Damad İbrahim Paşa İHK 809, KBYEK Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İHK 240; İzmir MK 1765/1; MK 2971, 4391; SK Fatih 2497.

**c. (Mütercimi Belirsiz), Manzûme-i Ferâiz**

Ferâiz-i Sirâciyye'nin nazmen tercümesi olan bu manzûme, bir tevhid, mûnaâcat ve na't bölümü ile başlayıp devrin padişahının medhiyesi ile devam eder.

Şâh-ı Rûmun devletinde iy enâm Ehl-i 'ilm olan müreffehdür tamâm

Gâziler sultânı oldu şâh-ı Rûm Düşmeni dârını dâr idine bûm

<sup>164</sup> SK Nurosmaniye 5081, 1b.

<sup>165</sup> SK Fatih 2497, 2a.



Medhettiği padişahını ismini vermek noktasında ketum davranan nâzım kendisinin Paşa Câmîi'nde hatip olduğunu ve miras ilmini nazm eylediğini şu beyitlerle açıklamaktadır:

Câmi'inde paşanın olan hatîb	Hem du'âcın hem fakîrin hem garîb
Bu ferâiz ilmini gördüm meger	'Âlimi az sâyili çok ey beşer
Türkice nazm eyledüm yazdum anı	Bî-edeblik itdi lîkin bu denî... <sup>166</sup>

Tercümesini tamamladıktan sonra ebced hesabıyla eserini 881 yılının Rebûilevvel ayında (1476) bitirdiğini aşağıdaki beyitle ortaya koyan nâzım padişahı övdüğü üç beyitle eserini sonlandırır.

Fâza târîhi içinde ey enâm	Hem rebî'ülevvel ayında tamâm... <sup>167</sup>
----------------------------	---

**Nüshaları:** SK Ayasofya 1620, Hacı Beşir Ağa 304/8.

**d. Sinân Memlûk İsâ Bey (ö. 1483'ten sonra), *Manzûm Tercüme-i Ferâiz-i Sirâciyye***<sup>168</sup>

**e. Ahîzâde Yûsuf b. Cüneyd el-Kütahyevî (ö. 902/1492), *Muzhir (Tercüme-i Ferâiz-i Sirâciyye)***

*el-Ferâizü's-Sirâciyye*'nin XV. yüzyılın sonlarında yapılan bir tercümesi de Kütahyalı Yûsuf b. Cüneyd'e aittir. Tokat doğumlu olan Yûsuf b. Cüneyd, Mevlânâ Seydî Ahmed Kırmî, II. Bâyezîd'in hocası Mevlânâ Salahaddin ve Mollâ Hüsrev gibi çağının önde gelen âlimlerinden ders aldıktan sonra Bursa, Edirne ve İstanbul'da müderrislik yaptı. İstanbul'da Sahn-ı Semân medresesinde görevli bulunduğu sırada 902 yılında vefat etti. İstanbul'da yaşadığı evin yanında bir mescid bina edip kitaplarını buraya koyan Yûsuf b. Cüneyd'in kitaplarını âlimlere vakfettiği Şakâyık mütercimi Mecdî tarafından aktarılmaktadır. Ferâiz tercümesi dışında *Hidâyetü'l-mühedîn*, *Zahîretü'l-ukbâ*, *Hâşiyetü Sadrişşerî'a* ve *Kavs-ı Kuzah* isimli eserleri bulunmaktadır.<sup>169</sup>

Yazma eser kütüphanelerinde onlarca nüshası bulunan bu tercümenin girişinde verilen bilgilere bakılacak olursa bir ihtiyaç üzerine bu tercümenin kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Yûsuf b. Cüneyd, "...bu vilâyetde ba'zı kuzâtın ve nüvvâbın ilm-i ferâize 'adem-i 'ilimleri olup ve ba'zının dahi Arabî kitâbdan istihrâcında 'usri olduğu sebebden hukûk-ı müslimîn muhtell olup..." şeklindeki ifadeleriyle, bir kısım kâdılarının ve kâdı naiblerinin miras ilmini bilmemeleri sebebiyle Müslümanların haklarının zayı olduğunu, bu durumun dönemin yüce padişahınının saltanatına yakışmadığını söylemekte ve eserine *Muzhir* ismini verdiğini de eklemektedir. Birkaç araştırmada bu tercümeyle değinilmişse de tercüme müstakil

<sup>166</sup> SK Ayasofya 1620, 3b

<sup>167</sup> A.e., 37a.

<sup>168</sup> Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Feraiz Türkî 1.

<sup>169</sup> Bkz. Mehmed Mecdî, *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye ve Zeyilleri: Hadaikü's-Şekaiik*, c. 1, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s. 292-93; *OM*, c. 2, s. 53.

olarak bir araştırmaya konu olmamıştır. Yazma eser kütüphanelerinde oldukça fazla nüshası bulunan tercümenin müterciminden elinden çıkan nüshası Ayasofya Ktp. 1607 numarada bulunmaktadır.

**Örnek metin:** evvelâ bilgil ki,m meyyitün terekesine dört hak müte'allıkdur ya'nî dört hak yapışur...<sup>170</sup>

**Nüshaları:** SK Hacı Mahmud 1159, Kadızâde Mehmed 257; Nurosmaniye 2087; TSMK III. Ahmed 3124; Kastamonu İHK 366/2, 1401, 1673, 1757/46, 2040/3; Balıkesir İHK 539/1; Manisa İHK 2911/5, 6333, 6334/2; Kıbrıs Selimiye Camii 135; MK 2672; KıblîYK 14 (S 135).

**f. Hüseyin b. Mehmed el-Fer'âizî (ö. 1512), *Mu'înü'l-kassâmîn (Şerh-i Ferâiz)***

Klasik biyografi kaynaklarında hayatı hakkında bilgi bulunamayan Hüseyin b. Mehmed el-Fer'âizî tarafından kaleme alınan bu tercüme ve şerhin sebep-i telif bölümünde Sultân Bâyezîd b. Sultân Mehmed'e (II. Bâyezîd) hizmet için, mütalaa kılanların istifade edip istediklerini kolaylıkla elde etmeleri amacıyla ferâizî Türkçe olarak şerh ettiğini belirtmektedir. Şârih önce kaynak metinden şerh edeceği bölümü üzeri sürh mürekkeple çizgili olarak belirginleştirip daha sonra şerh etmektedir. 145 yapraktan oluşan eser muhatap okuyucu kesimine hitâb eden bir isimle *Mu'înü'l-kassâmîn* (Kassâmların Yardımcısı)<sup>171</sup> olarak isimlendirilmiştir.

**Baş:** Hamd-ı bî-hadd u senâ-yı bî-add ol Hâlık-ı Ahad ol râzık-ı Samed pâdişâh-ı lem-yelid ü ve lem-yüled hazretine lâyük ...<sup>172</sup>

**Örnek metin:** kâle el-hamdülillâh: ya'nî musannif besmeleyle ibtidâdan sonra hamd Allâh içündür didi. Kur'ân üslûbına iktidâ ve hadîse imtisâl eyledi. Ammâ besmeleyle ibtidâ hamdeyleyle ibtidâya münâfi dinilmeye zirâ ibtidâdan murâd ibtidâ'-ı 'örfidür ki kitâb evvelinden maksûda şürû' idince mümted olur...<sup>173</sup>

**Nüshaları:** TSMK H. 168; MK Yz. A. 117.

**g. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Ferâiz-i Sirâciyye***

Ulaşılabilen tek nüshası SK Yazma Bağışlar 3512 numarada kayıtlı bulunan bu tercüme, herhangi bir giriş olmaksızın doğrudan kaynak metnin tercümesi ile başlar. 148 yapraktan oluşan eser evâsıt-ı Receb 992 / Temmuz-Ağustos 1584 tarihinde Sefer b. Mustafâ tarafından istinsah edilmiştir. Tercümenin sonunda "benim vasiyyetüm budur her kim ki bu kitâbum yaza lâzımdur ana kim kelimelerini dahi harflerini dahi noktalarını rı'âyet eyleye andan sonra bir musahhah kitâbdan tashîh eyleye andan sonra hâtırın cem' eyleye dahi bir mes'elede niçe kerre te'emmül ü tefekkür eyleye andan sonra hükm eyleye her

170 SK Ayasofya 1607, 2a.

171 Kassâm, vârisler arasında mirası taksim eden ve küçüklerin hakkını koruyan şer'î memurdur.

172 MK Yz A 117, 1b

173 A.e., 2a.

ki bu vasiyyetimde tekâsül ederse kitâbıma yakın olmaya ve illâ ben ana kıyâmet gününde hasm olurun” diyerek eseri istinsah edecek olanlara tahrif ve yanlışlığa düşmemeleri, dikkatli olmaları yolunda vasiyette bulunmaktadır. Mütercim önce kaynak metni sûrh ile yazmış, daha sonra bu metni genellikle söz dizimine de bağlı kalarak tercüme ettikten sonra izah yoluna gitmiştir. Bu itibarla elimizdeki metni, Sirâciyye'nin Türkçe bir şerhi olarak değerlendirmek daha uygundur. Nitekim ismini vermeyen mütercim/şârih de bunu ifade etmektedir. Eser XVI. yüzyılın sonuna doğru istinsah edilmişse de dil özellikleri onun Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış olabileceğini göstermektedir.

**Örnek metin:** elhamdü lillâh: cemî'-i hamd idicilerin Hamdı sâbitdür Allâh için, rabbi'l-âlemîn kim ol 'âlemlerin perverdigârındur...(1b)

#### **h. Lütî b. Nasûh b. Mehmed (ö. 1547'den sonra), *Tercüme-i Ferâiz***

Klasik biyografi kaynaklarında hayatı hakkında bilgi bulamadığımız Lütî b. Nasûh b. Mehmed tarafından kaleme alınan bu tercümenin mütercimi, öncelikle âyet ve hadisler ışığında ilmin fazileti ve önemine değinir. Bu genel girişten sonra konuyu ferâiz ilmine getirip bu ilmi öğrenmenin ne kadar önemli olduğunu anlatır. Hz. Peygamber'in “Ferâizi öğrenin ve onu insanlara öğretin; zira o ilmin yarısıdır” şeklindeki hadisini hatırlatan mütercim daha sonra kendi ismini, eserini kaleme alma sebebini ve yöntemini açıklar. Lütî b. Nasûh b. Mehmed'in tercümesinde Secâvendî'nin metni kaynak alınmıştır; ancak o bu kaynak metni, muhtemeldir ki başka kaynaklara da mürâcaat ederek oldukça genişletmiş ve açılmıştır.

**Örnek metin:** Faslon fi'l-mürtedd: Bu fasl mürtedün ya'nî ne'üzü billâh dînden dönenin beyânındadır. Kaçan er kişi mürted olsa yâhûd öldürülse yâhûd er harbe varsa varduğma kâdı hüküm itse eyle olıcak İslâmı hâlinde kesb itdüğü mâl müsülmân vârisleri içündür. Mürtedligi hâlinde dâr-ı harbe varmazdan evvel kesb itdüğü... (153a)

**Nüshaları:** SK Nafiz Paşa 248. Elimizdeki bu nüshasında “vakf-ı Mevlevîhâne-i Bâb-ı Cedîd Şeyh Ahmed” kaydı vardır.

#### **i. Ebû İshâk Seydî b. Pîrî b. İshâk (XVI. yüzyıl), *Kavâ'id an kavâ'idü'l-ferâiz***

Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunan ferâize dair bu eser, ismini Ebû İshâk Seydî b. Pîrî b. İshâk olarak kaydeden biri tarafından kaleme alınmıştır. Eserine Arapça bir girişle başlayan yazar, eserini uzun bir süre önce Lutfi Paşa'nın isteği üzerine kaleme aldığını ve *Kavâ'idü'l-ferâiz* ismini verdiğini söyler. Daha sonra kaynak metinde de yer alan ferâize dair hadislerle yer verir.

**Örnek metin:** Faslon fi tereketi'l-meyyit: meyyitün terekesine kaç hak müte'allık oldu, dört, teçhiz, tekfin...<sup>174</sup>

174 SK Nurosmaniye 2080, 2a.

**Nüshaları:** TSMK A. 3137; BDK Bayezid 2603; SK Ayasofya 1618, Kadızâde Mehmed 550, Yahya Tevfik 1480, Nurosmaniye 2080; MK 19 hk 1742/2, Yz A 8379, Yz A 7013/3, Yz A 6613/1.

**j. Germiyanlı Mu'îdî (XVI. Yüzyıl), *Tercüme-i Ferâiz***

Nüshasına ulaşlamayan bu eserin varlığından Beyânî tezkiresinde bahsedilmektedir.<sup>175</sup>

**k. Dursunzâde Abdullah Feyzi Efendi (Abdullah Feyzi b. Dursun b. Murâd el-Üsküdarî) (ö. 1610), *Nazm-ı Ecvad (Tercüme-i Ferâiz-i Sirâciyye)***

XVII. yüzyılın başında vefat eden Dursunzâde Abdullah Feyzi Efendi'nin ferâizle ilgili iki ayrı çalışması bulunmaktadır. İlmiye sınıfına mensup olan Dursunzâde, muhtelif medreselerde müderrislik ve bazı kazalarda kadılık görevinde bulunmuştur. 1019 tarihinde İstanbul'da vefat eden Dursunzâde'nin aynı zamanda iyi bir hattat olduğu Atâyî tarafından nakledilmektedir. Ferâizle ilgili eserleri yanında *Risâle-i Kalemîyye*, *Risâle fi beyânı mu'cizâtı enbiyâ*, *Risâle-i Fethü'l-Elgâz*, *Hâşiye 'ale'l-Câmî* gibi eserleri bulunmaktadır.<sup>176</sup> Dursunzâde'nin ferâiz ilmi konusundaki ilk çalışması, Secâvendî'nin *Ferâiz*'inin manzûm olarak Türkçeye tercümesidir. Manzûmenin sonundaki hâtîme bölümünde "Nâm u târihi nazm-ı ecveddir." mısraıyla esere verilen isim *Nazm-ı Ecvad* olarak belirlendiği gibi bu ibarenin ebced hesabı ile karşılığı olan 1004/ 1595-96 yılı da manzûmenin tamamlanış tarihi olarak kaydedilmiştir. Tercüme aruzun "fe'ilâtün mefâ'ilin fe'ilün" kalıbıyla kaleme alınmış olup yazma eser kütüphanelerinde 10 civarında nüshası bulunmaktadır.

**Örnek metin:** ba'd-ez-ân hazret-i nebiyy-i necib / İtdi ilm-i ferâyize tergib<sup>177</sup>

**Nüshaları:** MiK A.E. Şeriyye 144; Şehid Ali Paşa 1108/1; SK Antalya Tekelioğlu 353; Mısır Milli Ktp. Ferâiz-i Türkî Talat 8; MK 2043/2; Bodlein MS Turk. e. 40; Mevlana Müzesi Yazmaları 5034.

*i. Dursunzâde Abdullah Feyzi Efendi, Tercüme ve Şerh-i Ferâiz-i Sirâciyye*

Yazma eser kütüphanelerinde 10'u aşkın nüshası bulunan bu şerh ve tercümenin SK Şehid Ali Paşa 1103 numaradaki nüshası bizzat müellifinin elinden çıkmıştır. Bu nüshasını esas alarak yaptığımız okumada, eserin girişinde şerh ile ilgili bilgilerin verildiği görülmektedir. Kısa bir hamdele ve salveleden sonra ilim ehli katında ferâiz ilminin ne kadar önemli olduğuna değinen ve gereği gibi bu ilimden istifade etmeyen kadıların çok çaba harcadıkları işlerinin tamamlanamayacağını söyleyen şârih, bu öneminden dolayı Hz. Peygamber'in, insanları bu ilmi öğrenmeye teşvik ettiğini söyler. Birçok âlimin bu konuda kalem oynattığını; ancak Sirâceddîn'inin yazdığı metnin herkes tarafından kabul görüp güncel olduğunu; dolayısıyla herkesin bu metni okumak istediğini söyler. Ancak dili Arapça

175 Bkz. Aysun Sungurhan Eyduvan, *Beyânî Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008, s. 192.

176 Bkz. Nev'îzâde Atâyî, *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye ve Zeyilleri: Hadaikü'l-hakaik fi tekmileti'ş-Şekaik*, c. 2, haz. Abdüladir Özcan, İstanbul: Çağın Yayınları, 1989, s. 533-35; *OM*, c. 1, s. 348.

177 SK Şehid Ali Paşa 1108, 1b.

olduğundan bu metni okumanın zor olduğunu söyleyen Dursunzâde, bu metni Türkçe bilen okuyuculara yönelik olarak nasıl hazırladığını şu şekilde açıklar:

...metn-i mezkûrî lisân-ı Türkî ile tercüme vü tahrîr ve takrîben ile'l-hıfz nazm-ı hafîfle tasvîr ve bast-ı kelâmıda tertîbini muhâfaza ve edâ-yı merâmıda a'râzını mülâhaza idüp alâ ahseni'n-nizâm ikmâl ü itmâm eyledükden sonra nefsi fende îcâb-ı elğâz ve asl-ı mezkûr fer'inde istid'â-yı îcâz müşâhede olıcak ta'mîmen li'n-nef'i bir şerh-i mensûr ile teshîl ehemmi ü evlâ ve kadri'l-hâce bast-ı makâl ve îrâd-ı misâl ile tekmîl enseb ü ahrâ görölüp hasbeten lillâhi'l-'azîm... şerh-i ma'hûde mübâşeret ve imtisâl-i emr-i nebevîye mübâderet olundu... (2a).

Dursunzâde bu çalışmasında, daha evvel yazdığı manzûm tercümeyle Türkçe olarak şerh etmiştir. Şerhin sonunda yer alan hâtîmede “Nâm u târihi oldu şerh-i metîn” mısraının işaret ettiği üzere, esere verilen *Şerh-i Metîn* isminin aynı zamanda eserin yazıldığı tarihi de gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna göre elimizdeki bu şerh 1008/1599-1600 yılında yazılmıştır. Şârih, kendi elinden çıkan SK Şehid Alî Paşa 1103 numaradaki nüshayı Kudüs'da kadı olarak görevde bulunduğu sırada, 16 Safer 1011/ 5 Ağustos 1602 tarihinde Çarşamba günü yazdığını haber vermektedir.

**Örnek metin:** *Eyle techîz-i meyyit ü tekfîn:* Hakk-ı evvel beyânıdır. Ma'lûm ola ki techîz ü tekfîn mertebe-i i'tidâlde gerekir ziyâde ile noksânla taktîr olunmamak gerekir. Ammâ bi-i'tibârî'l-aded mertebe-i i'tidâlde olan zükûrda üç sevbdır. Bu adedlerden ziyâde isrâfdır noksân taktîrdır. (2b)

**Nüshaları:** Amasya Bayezid İHK 869 BDK: Bayezid 2622, MiK A.E. Şeriyeye 144; ÇHP İHK 1747/1, KBYEK Isparta Uluborlu İHK 134/2, MK Çankırı İHK 43/2; SK Amcazade Hüseyin Paşa 264, Manisa İHK 1436; MK Adnan Ötüken İHK 1901/1, 3311, 4505/2; MK 3694, 4008/2, 5197; Atuf Efendi Ktp 1190; İNÜEK 2284, 3854; Balıkesir İHK 1236/1; Bodlein Ms. Turk. 40.

ii. *Hâfız Mahmûd b. Mustafâ b. Bâlî el-Vardârî* (ö. 1635), *Şerh-i Nazm-ı Ecvad-i Dursunzâde*.

Vardar Yenicesi'nde yetişen âlimlerden olan Hâfız Mahmûd, *Tertîb-i Zibâ* adlı eseriyle tanınır. *Bahru'l-mesâil mine'l-ferâiz*, *Menâkıbu'd-dürer 'ale'l-Gurer ve'd-Dürer* gibi birkaç eseri olan Hâfız Mahmûd Vardârî,<sup>178</sup> Dursunzâde'nin yukarıda bahsi geçen manzûmesini şerh etmiştir. Vardârî de Dursunzâde gibi önce ferâiz ilminin önemine değindikten sonra Dursunzâde'nin yazdığı manzûmeyi, öğrencilere kolaylaştırmak amacıyla şerh ettiğini açıklamaktadır. Şerhinin sonuna yazdığı tarih manzûmesinden Vardârî'nin eseri 1020/1611-12'de tamamladığı anlaşılmaktadır. Hâfız Mahmûd, şerhinde filolojik açıklamalara yer vermeden doğrudan mısraın içeriğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Şerhin nüshaları fazla değildir.

**Nüshaları:** MiK A.E. Şeriyeye 141; KBYEK 4123, KVP İHK 1828.

178 Bkz. *OM*, c. 1, s. 277.

**l. İlmî Dede el-Mevlevî el-Bağdadî (ö. 1611), *Manzûm Tercüme-i Ferâiz-i Sirâciyye***

Yazma eser kütüphanelerinde 10’u aşkın nüshası bulunan bu kısa ferâiz manzûmesi iki beyitlik Arapça bir hamdele ve salvele ile başlar. Ardından “Ba’d ez-ân ‘ilmî-i fakîr ü hakîr / Bâ-hezârân kusûr u sad taksîr” beyti ile mahlasına yer veren nâzım manzûmesi hakkında kısaca bilgi verir. Daha sonra kaynak metni nazmen tercüme etmeye başlayan İlmî Dede, 78 beyitlik manzûmesini “Zikr olup cümleten zevî’l-erhâm / Şükr Hakka kitâbum oldu tamâm” beyti ile sonlandırmaktadır.

Kendisini sadece ilmî mahlası ile tanıttığından nâzımın kimliğini ortaya çıkarmak güçtür. Zira başta tezkireler olmak üzere klasik biyografi kaynaklarında ilmî mahlasını kullanan birçok şair vardır. Elimizdeki manzûmenin bu ilmî mahlaslı şairlerden hangisine ait olduğunu tespit etmek güçtür; ancak manzûmenin birçok nüshasında nâzım, Mevlevî dedesi Bağdatlı İlmî olarak kaydedilmiştir. Bununla birlikte bu noktada kesin bir bilgiye ulaşabilmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

**Nüshalar:** SK Esad Efendi 3675, Kılıç Ali Paşa 454/4, Lala İsmail 688/5, Reşid Efendi 281/9, 291/3, 1036/19, Serez 3938/4, Yazma Bağışlar 4289/4, Kemankeş 157/2.

**m. Celeb Muslihüddîn Mustafâ b. Hayreddîn Remlî (ö. 1616), *Tercüme-i Ferâiz-i Sirâciyye***<sup>179</sup>

**n. Hâcibzâde Mehmed b. Mustafâ b. Mahmûd el-İstanbulî (ö. 1689), *el-Ferâizii’l-vâfiye fi tercemeti’s-Sirâciyye***

Birçok ilim sahasında söz sahibi olan ancak fıkıh ilminde özel bir ihtisası bulunan XVII. yüzyıl âlimlerinden İstanbullu Hâcibzâde Mehmed b. Mustafa<sup>180</sup> da *Ferâiz-i Sirâciyye*’yi tercüme edenler arasındadır. Daha ziyade *Bidâ’atü’l-ahkâm fi ihkâmî’l-hukkâm* adlı eseriyle tanınan Hâcibzâde, “Kim Allah’tan hayırlı bir iş isterse dinde fakih olsun” hadisini 17 yaşında işitip bu yaşından itibaren fıkıh ilmini tahsile talip olduğunu ve bu talebi doğrultusunda 10841 fikhî meseleyi şâmil muhtasar *Vikâye* isimli kitabı tamamıyla ezberlediğini, bu ilgisinden dolayı Secâvendî’nin ferâizini de merhum hocası Hüseyin Efendi’den 1053/1643-44 senesinde okuduktan sonra 1081/1670-71 yılında tercüme ettiğini söyler.

**Örnek metin:** Meyyitin terekisine hukûk-ı erba’a-i mürettebe ta’alluk ider teşhiz, tekfîn, kazâ’-ı duyûn, tenfîz-i vesâyâ...<sup>181</sup>

**Nüshalar:** SK Giresun Yazmalar 3593, A. Tekelioğlu 359, Hacı Mahmud 1170, Serez 1176, Yazma Bağışlar 3320, 3501, 3583/1; Amasya Beyazıt İHK 846/1; İNÜEK 1293; ÇHPİHK 1737/1, 4516/1; MK Yz A 3554/25, Çankırı İHK 140/4, Tokat Zile İHK 241, AÖİHK 3859/1,

<sup>179</sup> Nüshası için bkz. Amasya Gümüşhacıköy İlçe Halk Ktp. 40/2.

<sup>180</sup> Bkz. *OM*, c. 1, s. 280.

<sup>181</sup> SK Hacı Mahmud Efendi 1170, 2b.

4254/1; KVPİHK 911/1, 972/2; Manisa İHK 8039/2; 6724/1; MiK A.E. Şerhiye 148, Edirne Selimiye 5068, 6142; Ms. or. oct. 1932; GHBK R-5826, R-8612/7; Almanya Milli Ktp. Ms. or. oct. 1932, 1978; Mısır Milli Ktp. Ferâzi Türkî 2, Ferâzi Türkî Talat 11, Ferâzi Türkî Kula 1, Şiri Timur 1297; Kıbrıs Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazmalar II. Mahmud Ktp. 933.

**o. Şeyh Sükûtî, Mustafâ b. Ahmed, *Fethiyye (Şerh-i Ferâiz)***

Şârih Arapça kısa bir hamdele ve salveleden sonra eserinin girişinde verdiği bilgilerden, daha evvel *Sirâciyye*'nin yapılmış bir tercümesini şerh ettiği anlaşılmaktadır. Yani onun şerhine kaynaklık eden Türkçe bir metindir. Şârih bu tercümenin sahibine dair bilgi vermeyip elden ele dolaşan bir tercüme demekle yetinmektedir.

**Örnek metin:** Fasl-ı evvel: fi beyân-ı tereketi'l-meyyit kavlühu: tereke-i meyyite müteallıka hukuk-ı mürettebe dördür. Techîz ü tekfîn ya'nî evvelâ techîz ü tekfîn ile bed' olunur min gayrı tebzîr ü taktîr...<sup>182</sup>

**Nüshaları:** Reşid Efendi 292, Laleli 1302; KıbİYK 15 (M 933).

**p. Silivrili İbni Hüseyin Üveys (ö. 1633'den sonra), *Kâ'imetü'l-ferâiz (Şerh-i Ferâiz-i Sirâciyye)***

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunamayan Silivrili Hüseyin oğlu Üveys, ferâiz ilminde yazılan kitap ve şerhlerin büyük bir bölümünün Arapça olduğunu, Türkçe şerhlerin ise muhtasar olmadığını ileri sürerek bazı dostlarının daha kolay anlaşılacak bir metin yazması için kendisine müracaatı üzerine bu eseri yazdığını söyler ve metnini oluştururken yer yer tercümeyle, yer yer istihrâca başvurduğunu ekler. Kitabına *Kâ'imetü'l-ferâiz* ismini veren şârih, önce kaynak aldığı ferâiz metninin bir bölümünü sürh ile yazıp daha sonra bunu tercüme ve şerh etmiştir.

**Nüshaları:** SK İzmir 282, GHBK 887.

**q. Abdurrahman b. Eyyûb el-Merzifonî, *Manzûme-i Ferâiz***

Ulaşılabilen tek nüshası SK Esad Efendi 3783/29 numarada kayıtlı bulunan bu eserin mütercimi kaynak metni mesnevî nazım biçimi ile tercüme eder. Eserin sonunda bulunan istinsah kaydında, nüshanın 17 Şevvâl 1068/18 Temmuz 1658 tarihinde, bu manzûmenin müellifi olan Hâfız Abdurrahman b. Eyyûb Efendi'nin nüshasından çoğaltıldığı bilgisi verilmiştir. Aynı kayıta müellifin Erzurum'daki görevinden ayrılıp Edirne'de hâkim olduğu kayıtlıdır.

**Baş:** Besmeleyle eyledim bed'-i kelâm      Besmeleyle bed' oluna olur tamâm

**Sonu:** İrdi bu mısra'a hayr-ile kelâm      hamdülillâh bu kitâb oldu tamâm

182 SK Reşid Efendi 292, 2a.

**r. Kâtibzâde Mustafâ b. Ali el-Ankaravî, *Şerh-i Ferâizü's-Sirâciyye***

Erişilebilen tek nüshası SK İbni Mirza 36 numaradadır. Osmanlı dönemi inşa sanatının güzel bir örneğini vererek kaleme aldığı yarım sayfalık bir hamdele ve salveleden sonra ismini zikreden şârih, ilme çok meraklı olduğunu, bundan dolayı gece gündüz elinden kitap düşürmediğini söyledikten sonra, ilim öğrenmeye birçok engelin bulunduğunu ekler. İnsanlar arasında yaygın olarak okunan ve özellikle kadılar arasında mütedavil olan Secâvendî'nin eserini, "...lâkin elfâz u ibârâtı muğlak olmağla herkes müntefi' olmayup Türkî lisân ile şerh olunup muğlekâtı beyân olursa kalilü'l-bizâ'a olan ihvân-ı mü'minîne dahi nef'i 'âm olurdu diyü tefekkürde iken ibtiğâ'en li-vechihi'l-kerîm Türkî ibâret ile şerh olunmak dâ'iyesi zâhir olup... istilâhât u ibârât u tekellüfâtдан 'ârî elfâz-ı Türkî ile şerhe şürû' olundu..." (2b) diyerek herkesin faydalanması için şerh ettiğini söyler. Şârih eserini yazma öyküsünü bu şekilde açıkladıktan sonra devrin padişahı Sultân Mustafâ b. Mehmed'i de övüp, "sebeb-i te'lif-i kitâb" başlığı altında ikinci bir sebep-i telif zikreder ve Şeyhülislâm Fezzülâh Efendi devrinde bir mecliste pir-i fani bir ilim adamının kendisinden talepte bulunduğunu söyler. Kâtibzâde, klasik şerh geleneğine uygun olarak önce şerh edeceği ibareyi -üstünü çizerek- belirginleştirmiş sonra da şerh etmiştir. Şerhinde mukaddimede söylediği gibi açık ve tekellüfsüz bir dil kullanmıştır.

**Örnek metin:** Musannif ra. bu hadîs-i şerîfle teyemmünen ve terğîben bed' eyledi. Pes imdi hazret-i Resûl a.s. ferâizi ta'lîm ü ta'allüm ile emr eyledi. Zîrâ 'ilm-i ferâiz evvelâ nâsın kulûbundan nez' olan ilm olmağın nebî a.s. ümmetine ta'lîm ü ta'allüm ile emr eyledi ki mürûr-ı a'sâr ile bâkî kalsın için...(3a)

**s. Fâmî İsmâîl Efendi (ö.1693), *Manzûme-i Ferâiz*<sup>183</sup>**

3000 beyit olduğu söylenen eserin herhangi bir nüshasına ulaşılammıştır.

**t. Reyî Halîl Konevî (ö. 1715'ten sonra), *Rûşenî (Tercüme-i Ferâiz-i Sirâcüddîn)***

"Bihamdillâh ki îrâs itdi Bârî / Cinânı mü'mine küffâra nârî" beyti ile başlayan bu tercüme, manzûm olup Hz. Peygamber'e salattan sonra da ferâiz ilmüne dair hadisten bahisle feraiz ilminin önemine değinir. Sonra sözü Sirâcüddîn'in ferâizine getirip bunu tercüme ettiğini şu beyitlerle açıklar:

Sirâcüddîn ferâizi ki meşhûr	Cihân olmışdı anun ile nûr
Arûs-ı ma'nîsin eyledim akdin	Diledim nazm idem lü'lüy-i ikdin
Anun cevherlerin cümle getürdüm	Şürûhan bir niçe zîver yitürdüm
Libâs-ı Türkîde cevân idiser	Dil-i uşşâkda seyrân idiser <sup>184</sup>

Nâzım eserine verdiği ismi de aşağıdaki beyitte açıklayıp dua talebinde bulunduktan sonra kaynak metni nazmen tercüme etmektedir:

183 Bkz. OM, c. 2, s. 366.

184 SK A. Tekelioğlu 902/3, 204b.



Hakkın avnıyla çün buldı tamâmı                      Didüm Rüşenî ben buna nâmı  
Çü nâmı bu kitâbın Rüşenîdir                      Ferâiz bâğının gülşenidir<sup>185</sup>

**Başı:** hâzihî mukaddime fi't-techîz ve't-tekfîn

Dimiş âlimlerimiz ittifâkî                      Bu sözde eylemiş cümle vifâkî<sup>186</sup>

**Nüshaları:** Balıkesir İHK. 539/2; SK A. Tekelioğlu 902.

**u. Mustafâ b. Ahmed b. Hüseyin et-Tokadî (ö. 1782), *el-İbtihâc fî şerhi's-Sirâc***

İbni Sînâ'nın *el-Kânûn fî't-Tıb* adlı eserini Türkçeye tercüme etmesi dolayısıyla mütercim-i Kânûn olarak şöhret bulan Tokathı Tabîb Mustafâ Efendi'nin<sup>187</sup> bu şerhinin ulaşabildiğimiz nüshası SK Ragıp Paşa 1336-2 numarada kayıtlıdır. Zahriyyesinde mütercim-şârihin kendisine ait vakıf kaydı ve mührünün bulunduğu bu nüshanın müellif nüshası olması kuvvetle muhtemeldir. Eserinin girişinde ferâiz ilminin önemine değinip Hz. Peygamber'in ilgili hadisine yer veren mütercim, daha sonra "beyân-ı müfredâtü't-ta'rîf" başlıklı bir bölüme yer verdikten sonra Secâvendî'nin metnini tercüme ve şerh etmeye başlar. Şerh 270 yapraktan oluşmaktadır.

**Örnek metin:** beyân-ı müfredâtü't-ta'rîf ferâyiz ferîzanın cem'idir farîza bi-ma'ne'l-kat' ve't-takdir olan farzın ismidir ve örf-i şer'de delîl-i kat'î ile sâbit olmağla ana hâssaten ilm-i ferâyiz tesmiye olundu. (2a)

**v. Mekkî Mehmed Efendi el-İstanbulî (ö. 1797), *Mürşidü'l-vârisîn fî ahvâl-i Erba'în (Şerh-i Tercüme-i Ferâizü's-Sirâciyye)***

XVIII. yüzyılda yaşamış olan Osmanlı şeyhülislamı Mekkî Mehmed Efendi<sup>188</sup> tarafından yazılan bu tercümenin birkaç yazma nüshası bulunduğu gibi Arap harfli baskısı da yapılmıştır. Eserin girişinde verilen bilgiye göre, "diyâr-ı Rûmda mütedâvil" olan *Ferâizü's-Sirâciyye*'nin *Ahvâl-ı Erba'în* isimli tercümesi, oldukça muhtasar olduğundan öğrenciler bundan yeterince istifade edememişlerdir. Bundan dolayı Mekkî Efendi bahsi geçen tercüme-yi ayrıntılı bir şekilde şerh etmiştir.

**Örnek metin:** meyyitin terekesine müte'allık olan hukûk-ı mürettebe dört: ya'nî bu hukûk erba'a tertîbi üzeredir ki bu mahalde zikr olundu..."

**Nüshaları:** SK Pertevniyal 361, Kasıdecizade 114, ; BDK Veliyyüddin 3591, 3980, MiK A.E. ARB 3071/2; İzmir Milli Ktp. 327/5; GHBK 4370; Çorum Hasan Paşa İHK 1790/4; İstanbul Araştırmaları Enstitüsü ŞR 344/3; KBYEK Konya İHK 4928/6, Isparta Ulubor İHK 86/6; Selimiye Ktp. 2518.

185 A.e., 205a

186 A.e., 205a.

187 Bkz. *OM*, c. 3, s. 237.

188 Bkz. Tahsin Özcan, "Mekkî Mehmed Efendi", *DİA*, c. 28, s. 577-578.

**w. İmâmzâde Mehmed Es'ad b. Abdullâh el-Konevî (ö. 1851), *Şerh-i Ferâiz-i Sirâciyye***

XIX. yüzyılda yaşamış olup müderrislik ve kazaskerlik görevlerinde bulunan İmâmzâde'nin<sup>189</sup> kaleme aldığı 10 civarındaki eserinden biri de *Sirâciyye* tercümesi ve şerhidir. 1249/1833-34 senesinde tamamlanan bu tercüme de Secâvendî'nin metnine yapılan şerhli bir tercümedir. Mütercim eserinin girişinde ilim öğrenmenin ciddiyetinden bahsedip uzun seneler medreselerde ilim öğrenmedikçe bir kitap yazılamayacağını söyledikten sonra, asırlar boyunca fıkıh konusunda lisân-ı Türkî-i azbü'l-beyân ile Türkçe birçok eserin yazıldığını ve bunun çok faydalı olduğunu söyler ve şu ifadelerle yer verir:

İlm-i ferâiz-i bâhirü'l-feyzü'l-fâizin dahi bu tarîk üzere fevâidi tanzîm ve ve avâidi ta'lîm olunup ilm-i mezbûrda melce-i hukkâm ve mazhar-ı kabûl-ı 'âm olan Ferâiz-i Sirâciyyenin mazmûnların lâyık üzere ifhâm ve 'akîblerinde amel-i tashîhlerin tasvîr ile keşf-i merâm olunup ve bi'l-münâsebe vesâyâ vü ikrâra dâ'ir mesâil-i mühimmeden cümle-i kâfiye-i erdâf ve nehc-i sâyik üzere beyân u îzâh ile mertebe-i vâfiye is'âf olursa mutâli'âna bir râh-ı savâb ve müte'allimâna bir kitâb-ı müstetâb olur di...<sup>190</sup>

*Ferâiz-i Sirâciyye*'yi şerh etmeyi uzun süre tasarladıktan sonra nihayet fırsat bulup şerhine başlayan şârih kaynak metni genişleterek ve bazı cetveller ekleyerek tercüme ve şerh eder.

**Nüshaları:** SK Yazma Başlıklar 3306; Kasidecizâde 259; BDK Bayezid 2580.

**x. Yûsuf b. Âyîne Beg b. Necmeddîn el-Konevî, *Müşkilât-ı Sirâc (Şerh-i Ferâiz-i Sirâciyye)***

Kısa bir hamdele ve salveleden sonra eserinin yazılış sebebini açıklayan şârih, aslında eser tasnif edecek bir bilgiye sahip olmadığını; ancak dostlarının kendisine gelip şiddetli bir şekilde istemeleri üzerine Secâvendî'nin *Ferâiz*'ini şerh ettiğini açıklar. Bahsi geçen Ferâiz'e yazılan birkaç şerhin ismini zikreden şârih, bu şerhleri toplayıp mütâlaa ettiğini söyler. Dil özellikleri ve söz varlığına bakılırsa Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazıldığı kuvvetle muhtemel olan bu şerhin Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. BY 6575 ve Süleymaniye Ktp. Fatih 2529 numarada olmak üzere iki nüshasına ulaşılabilmiştir. En eski istinsah tarihi 25 Şaban 1180/26 Ocak 1767 tarihini göstermektedir.

**Örnek metin:** Evvelâ ol dördün birisi techîz ü tekfîn durur. Geldük techîz oldur kim meyyitün yarağna dirler ne kim gerekdür tekfîn oldur kim meyyite sararlar setr-i avret iderler...<sup>191</sup>

<sup>189</sup> OM, c. 1, s. 244.

<sup>190</sup> SK Yazma Başlıklar 319, 1b-2a.

<sup>191</sup> SK Fatih 2529, 5a.

### y. Şeyh Bahâeddîn, *Tercüme-i Ferâizî's-Sirâciyye*

Elimizdeki bu Sirâciyye tercümesi, herhangi bir giriş olmaksızın doğrudan kaynak metnin tercümesiyle başlar. Tercüme metninde mütercime dair bilgi yoktur; ancak SK Hacı Mahmûd Efendi 1163 numarada kayıtlı bulunan nüshasının 1a sayfasında “Akşemseddîn hazretlerinin hulefâsından Şeyh Bahâeddîn Efendi hazretlerinin Sirâciyye tercümesidir” yazmaktadır. Tercümeyi kontrol ettiğimizde aslında bu metnin bir tercümeden ziyade Türkçe bir şerh olduğu anlaşılmaktadır. Eserin en eski tarihli nüshası durumundaki Hacı Mahmud Efendi nüshası evâhir-i Şa'bân 1003/1595 tarihini göstermektedir.

**Örnek metin:** Elhamdülillâh: cemî'-i hamd idicilerün Hamdi sâbitdür Allâh için rabbi'l-âlemîn: eyle Allâh ki âlemlerin perverdigândır. Hamde'-ş-şâkirîn: Hak te'âlânun ni'metleri üzerine şükr idici kullarun hamdi...<sup>192</sup>

**Nüshaları:** SK Hacı Mahmûd Efendi 1163, Bağdatlı Vehbî 599, Ragıb Paşa 642/2; Hacı Selim Ağa Ktp. 461; GHBK R-6657, R-8620.

### z. Süleymân b. Ya'kûb, *Fevâidiyye (Tercüme-i Ferâiz-i Sirâciyye)*

Nüshası SK Yazma Bağışlar 504 numarada kayıtlı bulunan bu tercümenin girişi Arapçadır. Kısa bir hamdele ve salveleden sonra kendi ismine yer veren mütercim, ferâiz ilminin önemine kısaca değinir; önce *Ferâiz-i Sirâciyye*'nin mefhumunu icmâlen/özetleyerek tercüme ettiğini, ardından *Sirâciyye* ve *Sirâciyye*'nin Seyyid Şerîf el-Cürcânî tarafından yapılan şerhindeki mesâili ayrıntılı olarak yazdığını belirtir ve eserine *el-Fevâidiyye* adını verdiğini kaydeder. Ulaşılabilen tek nüshasında herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

**Örnek metin:** meyyitün terekesine müte'allık olan hukûk-ı mürettebe erba'atün techîz tekfîn kazâ'-ı duyûn tenfîz-i vesâyâ... (2a)

### aa. Şücâ' b. Mustafa Bergamevî, *Tercüme-i Ferâizî's-Sirâciyye*

Arapça yazdığı mukaddimesinde, öğrencilere faydalı olması için eserini Türkçe yazdığını söyleyen mütercim, Secâvendî'nin metnini tercüme etmeye başlar.

**Örnek metin:** “meyyitün terekesine müte'allık olan hukûk dörde münhasır oldu ziyâde vü noksân olmadı zirâ şundan hâlf degül ki yâ meyyitün için ola ve yâ gayrı için ola...<sup>193</sup>

**Nüshaları:** SK Laleli 1324, Yazma Bağışlar 46.

### ab. Arab Çelebi, *Şerh-i Ferâiz-i Sirâciyye*<sup>194</sup>

### ac. (Mütercimi Belirsiz), *Risâle fî mefhûmi'l-Ferâiz*

192 SK Hacı Mahmud Efendi 1163, 1b.

193 SK Laleli 324, 4a.

194 Nüshası İzmir Milli Ktp. 1732 numarada bulunan bu tercümenin istinsahı 1010/1601 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Mütercimi ve tercüme tarihi hakkında bilgi bulamadığımız bu eser, *Sirâciyye*'nin tercümesidir. Yer yer kaynak metindeki bazı bölümler tercüme edilmeden bırakılmıştır. Bir cümlelik hamdele ve salvele bölümünden sonra “fe-hâzihî risâletün fî mefhûmî'l-ferâiz ...” ifadesiyle devam eden tercümede bazı eklemeler yapıldığı da görülmektedir. Eserin sonunda, bu nüshanın veya eserin 14 Zilkade 1186 / 6 Şubat 1773 tarihinde Osmân b. Mustafâ b. Ali et-Trabzonî (Çavuşlu kasababsından) yazıldığı bilgisi bulunmaktadır.

**Nüshaları:** SK İbni Mirza 191, Atf efendi ek 41, Yazma Bağışlar 5626, Serez 4031, Hacı Mahmud 1172.

**ad. (Mütercimi belirsiz), *Tercüme-i Ferâizü's-Sirâciyye***

SK Yazma Bağışlar 1655 numarada kayıtlı bulunan bu yazma, yaklaşık 18 yapraktan oluşmakta olup *Sirâciyye*'nin mütercimi belirsiz bir tercümesidir. Eser Arapça olan kısa bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra doğrudan kaynak metnin tercümesine geçilir. “Evvelâ bilgil kim meyyitin terekesine dört hak müte'allıktır biri techîz ü tekfîndir” cümlesi ile başlayıp “... (171b) kâfir de İslâma gelse câriye hâli üzere ümm-i veledi olunur” (190a) cümlesi ile sona erer. Elimizdeki tek nüshasında mütercim ya da tercüme tarihine dair bir bilgi bulunmaz; ancak tercümenin dili Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış olabileceğini göstermektedir.

**ae. (Mütercimi belirsiz), *Manzûme-i Ferâiz***

Ulaşılabilen tek nüshası SK Yazma Bağışlar 3394 numarada bulunan ve yaklaşık bir sayfalık bir Türkçe hamdele ve salvele ile başlayan bu tercümede, ismini zikretmeyen mütercim, Hz. Peygamber'in hadisine uyararak Secâvendî'nin *Sirâciyye*'sini özetleyerek manzûm bir şekilde Türkçeye tercüme ettiğini açıklar. Kaynak metindeki her bir bölümü kıt'a nazım biçimindeki bir manzûme ile tercüme eden mütercime dair bir bilgi veya işaret bulunmadığı gibi 23 yapraktan oluşan tercümede herhangi bir tarih de bulunmamaktadır.

**Örnek metin:** Ol ahad-ı bî-ibtidânın kibriyâ'-ı zâtına hamd-ı bî-had ve dergâh-ı samediyetine şükr-i lâ-yu'ad olsun ki vâlidîyyet ü mevlûdiyyetden münezzeh ü müberrâ... (1a).

Kıt'a der-beyân-ı hukûk u mesârif ü mevâni'-i irs:

Ta'alluk ide metrûkâta dört hak                      Vasat techîz mukaddem ola mutlak...  
(2a)

**af. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme ve Şerh-i Ferâiz***

Ulaşılabilen tek nüshası SK Yazma Bağışlar 6699 numarada kayıtlı bulunan bu eserin mütercimi belirsiz olup doğrudan kaynak metnin tercümesi ile başlamaktadır. “Elhamdüllilâhi hamde-ş-şâkirîn: Hamd Allâh için sâbitdür ya'nî Allâh te'âlâya hamd iderim şol ni'metine şükr idicilerün Hamdi gibi...” örneğinde olduğu gibi önce kaynak metinden bir ibare üstü çizili olarak verilmiş, daha sonra

bu ibare genişletilerek ve şerh edilerek tercüme edilmiştir. Mütercimi hakkında bilgi bulunmayan bu 64 yapraktan müteşekkil tercüme, Süleymân adlı biri tarafından 23 Cemâziyelevvel 1048 / Eylül-Ekim 1638 tarihinde istinsah edilmiştir.

**Sonu:** "...Ammâ Ali ile İbn Mes'ûd katında ba'zı ba'zından mîrâs yir illâ şol sûretde yimez ki her biri ol birine vâris düşe" (64a).

**ag. (Mütercimi Belirsiz), Tercüme ve Şerh-i Ferâiz**

Herhangi bir giriş olmaksızın doğrudan kaynak metnin şerhiyle başlayan bu eserin mütercim/şârihine dair bilgi yoktur. Birkaç nüshası günümüze ulaşmış bulunan bu tercüme 100 yaprak civarındadır. Eserin başı şöyledir:

Kâle elhamdülillâh: ya'nî musannif besmeleyle ibtidâdan sonra hamd Allâh içündür didi. Kur'ân üslûbuna iktidâ ve hadîse imtisâl eyledi. Ammâ besmeleyle ibtidâ hamd ile ibtidâyâ münâfi dinilmeye zîrâ ibtidâdan murâd ibtidâ-yı 'örfîdür ki mümte'd olur ikisi bile mahall-i ibtidâda vâki' olur veyâhûd birinden murâd ibtidâ-yı hakîki birinden ibtidâ-yı izâfidür...<sup>195</sup>

Kaynak metnin oldukça geniş bir şekilde şerhedildiği bu eserin ulaşılabilen en eski tarihli nüshası durumunda olan Nurosmaniye 2079 no'lu nüsha, evâhir-i Zilka'de 988 / 1581 tarihinde istinsah edilmiştir.

**Sonu:** Ba'zı ba'zından mîrâs yir illâ meger ki bunlardan her birisi âherden mîrâs yimek lâzım ola ol vakit mîrâs yimez kişi kendü nefisinden mîrâs yimek lâzım gelmesün için bu ferâizün şerhi tamâm oldu. Allâh inâyetiyle elfâz hallinde eşkâl hallinde ketb olunan Hak 'ilmîdür. Şürûhdan istifâde ile isti'ânetle degüldür belki üstâddan istifâde olunandır.<sup>196</sup>

**Nüshaları:** SK Yazma Bağışlar 1583, Şeyhülislam Esad Efendi 122/2, Nurosmaniye 2079, Denizli 166.

**ah. (Mütercimi belirsiz), Tercüme ve Şerh-i Ferâiz**

*Ferâizü's-Sirâciyye'*'nin erken dönem tercümelerinden olduğu anlaşılan bu tercümenin mütercimine dair bilgi bulunmamaktadır. "Emmâ ba'd bilgil kim bu 'ilm-i ferâiz gâyet mühim ve şerif ilmdür pes bunun şerifliginden Peygamber hazreti ta'allümine ve ta'lîmine emr etdi..."<sup>197</sup> ibaresiyle başlayan eserin en eski tarihli nüshası Cemâziyelâhir 855/ Temmuz 1451 tarihinde istinsah edilmiştir.

**Örnek metin:** İmdi evvelâ bilmek gerek kim bir kişi ahrete intikâl eylese dahi dünyâ vechinden nesne terk eylese ol terk eylediği terekiyye dört hakka müte'allık olur.<sup>198</sup>

**Nüshaları:** SK Hacı Mahmud 1168, Laleli 1325, 1303, Esad Efendi 1133, Kemankeş 153, Yazma bağışlar 3492, 3658.

<sup>195</sup> SK Yazma Bağışlar 1583, 1b.

<sup>196</sup> A.e., 126a.

<sup>197</sup> SK Laleli 1325, 1b.

<sup>198</sup> A.e., 1b.

**ai. (Mütercimi belirsiz), *Tercüme ve Şerh-i Ferâiz***

Birkaç nüshası tespit edilebilen bu mütercimi belirsiz tercüme “Elhamdülillâhi hamde’ş-şâkirîn ... bilgil ki bu ilm-i ferâiz be-gâyet mühim ve gerekli ilmdür bunu bilmek farzdur bu hadîs hasebiyle... terekeye dört hak müte’allık olur tertîbince...” cümleleriyle başlayıp “işde bu meselede her bir avrata” cümlesi ile son bulmaktadır.

**Nüshalar:** GHBK 3027, 2145, 3237, 1588/1; Bosnians’ Institute Ms 38/2.

**aj. (Mütercim/Şârihi Belirsiz), *Şerh ve Tercüme-i Ferâiz***

SK İbni Mirza 221 numarada kayıtlı bulunan şerh ile oldukça benzerlik arz eden; ancak yaptığımız mukayeseli okuma neticesinde birbirinden farklı olduğunu düşündüğümüz bu şerh SK Yazma Bağışlar 7786 numarada kayıtlıdır. Şârih/mütercime dair bilgilerin bulunmadığı eserde, önce kaynak metinden bir cümle üzeri sürh ile çizili olarak yazılmış, daha sonra “Geldük imdi sâil su’âl ider eydür...” cümleleriyle soru-cevap yönteminde bir şerh yapılmıştır. 96 yapraktan oluşan şerhte telif ya da istinsah tarihi bulunmamaktadır.

**ak. (Mütercim/Şârihi Belirsiz), *Şerh ve Tercüme-i Ferâiz***

Ulaşılabilen tek nüshası SK Reşid Efendi 181/2 numarada kayıtlı bulunan ve kaynak metindeki hamdele ve salvele cümlesi aynen alıntılandıktan sonra doğrudan kaynak metnin tercümesi ile başlayan bu tercümenin başı şöyledir:

“bizüm ‘âlimlerümüz ki Hanefilerüz Allâh te’âlâ anlara rahmet eylesün dirler ki meyyitün terekesine dört hakk müte’allık olur tertîb üzere evvel techîz ü tekfîndür.”

Kaynak metne yer verilmeden yapılan bu tercüme “ve dahi her birinün malı sağ kalan vârislerinün olur mezheb budur mal mevcûd veresenün olur” cümlesi ise sona ermektedir. Başında veya sonunda mütercim ya da tercüme tarihine dair bir bilgi ya da işaret bulunmamaktadır.

**al. (Mütercim-Şârihi Belirsiz), *Şerh ve Tercüme-i Ferâizü’s-Sirâciyye***

Ulaşılabilen tek nüshası SK Şehid Ali Paşa 1095 numarada bulunan ve mütercim-şârihine dair bilgilerin yer almadığı bu eserin başında şöyle bir bilgilendirme notu vardır:

“Muhammed b. Abdürreşid Secâvendî’nin ilm-i ferâizde tasnif ettiği kitâbın mesâili kendi ibâretiyle ‘ale’t-tertîb min evvelihî ilâ âhirihi zikir olunup sonuna meseleleri ve bazı mahallin tafsili dahi Seyyid Şerîf’in şerhinden ahz olunup Türkî lisân ile beyân olunmuştur.”

*Sirâciyye*’nin tercüme ve şerh edildiği bu eserde, Seyyid Şerîf’in şerhinden de istifade edildiği belirtilmektedir. Şerhin elimizdeki yegâne nüshası Mehmed b. Mustafâ el-İmâm el-Fazlî tarafından evâsıt-ı Safer 1085 / Mayıs-Haziran 1674 tarihinde istinsah edilmiştir.

**Başı:** el-ma’nâ cemî’-i hamd âlemlerin hâlıkı vü râzıkı olan Allâh te’âlâ hazretleri için olıcudur...

**Sonu:** ve ammâ mûrisinden mîrâsa istihkâkda sâbite kılınmaz zîrâ evvelkisi mâ-kân hâli üzere ibkâdur ve ikincisi mâ-lem-yekün isbâtudur. (174a).

**am. (Mütercimi Belirsiz), Tercüme-i Ferâiz**

SK Servili 123 numarada kayıtlı bulunan bu altı yapraklık tercüme kaynak metindeki hamdele ve salvele bölümü ile Hz. Peygamber'in feraize dair hadislerini içermemektedir. Mütercimi ve tercüme tarihine dair bilgilerin yer almadığı eser, "Meyyitin terekesine müteallık olan hukûk-ı mürettebe dörtlüdür: techîz ve tekfîn..." cümlesi ile başlayıp "ulemâ-i Hanefiyye bi'l-ittifâk... cihât itibâr ederler" cümlesi ile sona ermektedir.

**an. (Mütercimi Belirsiz), Tercüme-i Ferâiz**

Tek nüshası SK Reşid Paşa 273/2 numarada kayıtlı olan ve Arapça bir girişle başlayan bu tercümede, ismini zikretmeyen mütercim bazı dostlarının isteği üzerine ferâize dair bu Türkçe eseri cem' ederek oluşturduğunu söylemektedir. Eserdeki konu işleyişi *Sirâciyye*'ye bağlıdır.

**Baş:** el-bâbü'l-evvel fi hâli'l-meyyit ve fi kısmeti't-tereke meyyit hâline dört hâl müte'alıklıdır techîz tekfîndir..."

**ao. (Nâzımı Belirsiz), Manzûme-i Ferâiz**

Ulaşılabilen nüshası, SK Es'ad Efendi 3448/5 numarada bulunan bu manzûme, 21 beyitlik bir girişle başlar. Bu bölümde hamdele ve salveleye yer veren nâzım, "Nazm-ile bu fakîr-i pür-taksîr / [Kıldı] Türkî ferâizi tahrîr" derken kaynak metnin hepsini nazma çekemediğini de şu ifadelerle belirtir:

Lik cümle mesâilini tamâm Nazm-ile kâbil olmadı tamâm

Mümkün olmadı gördüm istikmâl Sebt olundu mühim olan ahvâl

Nâzım okuyucudan hatalarına karşı afv talebinde bulunduktan sonra mesnevî nazım biçimi ile ferâizi nazma çekmeye başlar.

**Baş:** feyz-i rahmâna isteyenler râh farz-ı ayn oldu zikr-i bismillâh

Manzûme 1015/1606 senesinde istinsah edilmiştir.

**ap. Mostar Müftüsü Ahmed Efendi, Kitâbu'l-Ferâiz**

Almanya'da (ms. or. fol. 3404) bulunan bu eser, "Tereke-i meyyite hukûk-ı erba'a ta'alluk eder: Techîz, tekfîn, kazâ'-ı duyûn, tenfîz-i vesâyâ. Kısmet beyne'l-verese..." cümlesiyle başlamakta olup mütercimi Mostar müftüsü Ahmed Efendi gösterilmiştir.

**aq. (Mütercimi belirsiz), Tercüme-i Ferâiz**

Nüshası SK Tercümân 369 numarada kayıtlı bulunan bu tercüme, mütercimi belirsiz mensûr bir *Sirâciyye* tercümesidir.

Mûris-i yümn-i heme kâr-ı cesîm / bismillâhirrahmânirrahîm

Hamd ola ol hâlık-ı bî-çûna kim / Olandır âleme lutfi 'amîm

beyitleri ile başlayan eserde “Tereke-i meyyite müteallıka hukuk-ı mürettebe dördür: Techîz ü tekfîn kazâ’-ı düyûn tenfîz-i vesâyâ. Mesârif-i mu’ayyene-i mürettebe dahi dokuzdur” cümlesi ile devam etmektedir. İçinde bulunduğu mecmuanın 6b-16a sayfaları arasında yer alan eser 10 Receb 1171/ 20 Mart 1758 tarihinde istinsah veya tercüme edilmiştir.

### ar. Seyyid Şerîf el-Cürçânî’nin *Sirâciyye Şerhi*

Secavendî’nin *el-Ferâizü’s-Secâvendî* adıyla tanınan eserine Seyyid Şerîf el-Cürçânî’nin yazdığı şerhtir.

*i. Abdurrahmân b. Ömer, et-Tercemetül-Mavsiliyye ale’l-Metni’s-Sirâciyye.*

Nüshası Amasya Beyazıt İHK 430 numarada bulunan bu tercüme Abdurrahmân b. Ömer adlı biri tarafından kaleme alınmış olup 1081/1669’de istinsah edilmiştir. Mütercim Arapça yazdığı mukaddimesinde, bazı dostlarının isteği üzerine Sirâciyye metnine yapılan şerhi Türkçeye tercüme ettiğini söylerken eserin ismini de kaydetmektedir.

**Baş:** Elhamdü lillâhi hamde’ş-şâkirîn: el-hamdü cemil-ile vasf itmekdir ta’zîm u tebcil cihetiyle ve ta’zîmden murâd budur ki...

*ii. (Mütercimi Belirsiz), Tercüme-i Şerh-i Ferâizü’s-Sirâciyye*

Mütercimi belirsiz bu tercüme Seyyid Şerîf el-Cürçânî’nin Sirâciyye metnine yaptığı Arapça şerhin tahte’l-lafz usulüyle yapılan bir tercümesi olup eldeki nüshaları XVI. yüzyıla uzanmaktadır.

**Baş:** Kâle’ş-şeyh el-imâm sirâcül-mille ve’-d-dîn... elhamdülillâh cemî’ hamdlerün sâbitdür Allah içün rabbi’l-âlemîn ki ol âlemlerün perverdigândur...

**Sonu:** Zeyde andan nasib virilmez yukaruda zıkr itdügümüz tenâfiden ihtirâz idüben...

**Nüshaları:** GHBK 1212. (969/1561), 1606 (971/1563), 3657; Üsküp İsa Bey Ktp. 14/1.

*iii. İbrâhîm b. Halîl (ö. 1676’dan sonra), Tercümetü’ş-şurûh ve metni’s-Sirâciyye*

Elimizdeki bu tercüme, Seyyid Şerîf el-Cürçânî’nin Secâvendî’nin *Sirâciyye*’si üzerine yazdığı Arapça şerhin tercümesidir. Mütercimin verdiği bilgiye göre bazı dostlarının arzusu üzerine eser kaleme alınmıştır. Mütercim önce kaynak metni üzeri sürh olarak çizilmiş halde vermiş daha sonra da bunu tercüme etmiştir. Bunu yaparken de tercümesini açıklama ve tavih yoluna gitmiştir.

**Örnek metin:** Ma’lûm olsun ki tahkîkan musannif rahimehullâh müşebbehün bih olan hamdini şâkirîne muzâf kıldı hâmidin ve zâkirîne muzâf kılmadı...<sup>199</sup>

**Nüshaları:** SK Şehid Ali Paşa 1092, Atıf Efendi 1189.

*iv. (Mütercimi belirsiz), Tercüme-i Şerh-i Ferâizü’s-Sirâciyye*

<sup>199</sup> SK Şehid Ali Paşa 1092, 2a.



Nüshası SK Hacı Mahmud 1159 numarada kayıtlı olan bu tercüme de Seyyid Şerîf el-Cürçânî şerhinin mütercimi belirsiz bir tercümesidir. Mütercimi veya tercüme tarihine dair bilgi bulamadığımız bu eser, şöyle başlamaktadır:

**Baş:** “ابتدأ المصنف بالسملة للتمين والتبرك” demek oldur ki musannif besmeleyle niçün ibtidâ eyledi ya'nî teberrük olsun için ve dahi teyemmün olsun için... “الحمد لله حمد الشاكرين” demek olur ki ben şâkirîn hamdı gibi hamd iderim ya'nî enbiyâ vü evliyâ hamdı gibi hamd iderim Allâh te'âlâyâ; şâkirîn didi zâkirîn dimedi zâkir şâkirde dâhil olduğu sebebden...” (20b)

**Sonu:** dahi otuzun nısfı ki on beşdür; virdün kızına bâki on kaldı efendisine virildi hâsilü'l-keîâm anaya iki mes'eleden yigirmi degdi kızına altmış degdi efendiye on degdi bu mecmû' doksan olur ve's-selâm.115b.

## 2. Ferâiz-i Mahmûdiyye

Ali Rıza Karabulut'un verdiği bilgiye göre, hicrî XI veya XII. asırda yaşamış olup Kırşehirli Mahmûd Efendi'ye ait olan bu ferâizin yazma eser kütüphanelerinde 10'u aşkın nüshası bulunmaktadır.<sup>200</sup>

### Dervîş Efendi (?), Tercüme-i Ferâiz-i Mahmûdiyye

Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunan bu tercümenin SK Murad Buharî nüshasında kaynak metne dair de bilgiler bulunmaktadır. Başında “mefhûm-ı Mahmûdiyye” şeklinde bir kayıt bulunan bu tercümenin evvelinde de bahsi geçen *Mahmûdiyye* risalesinin Arapça metni yer almaktadır. Herhangi bir giriş olmaksızın doğrudan kaynak metnin tercümesi ile başlayan eserin SK Yazma Bağışlar 2411 numarada kayıtlı bulunan nüshasının başında ise “Takrîrât-ı Dervîş Efendi” kaydı yer almaktadır. Buradaki ismin tercümenin mütercimine işaret etmesi kuvvetle muhtemel olmakla birlikte bunun için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

**Baş:** Meyyitün terekesine müte'allık olan hukûk-ı mürettebe dördtür. Techîz tekfîn kazâ'-ı düyûn tenfîz...<sup>201</sup>

**Sonu:** bu esnâfun fûrû'ında hükm böyledür ki evvelâ kurb-ı derece ile tercih olunurlar sonra kuvvet-i karâbet ile tercih olunur.”

**Nüshaları:** SK Tercüman 452, 504, Yazma Bağışlar 2411, 3306/1, Murad Buhari 313, Hacı Mahmud 1169/2, Kasidecizade 256/2, Kılıç Ali Paşa 982/6, Reşid efedi 291/4.

## 3. Risâle-i Cevheriyye

### Tâcî, İbrâhîm b. İlyâs (ö. 1628'den sonra), Tercüme-i Risâle-i Cevheriyye

Manzûme “Risâle-i Cevheriyye mine'l-Ferâiz” başlığını taşımakta olup 21 beyitlik bir hamdele ve salve bölümünden sonra kaynak metnin tercümesi ile devam etmektedir. Eserin sonunda verilen bilgiye göre “İmdi bilmek ister-isen târîhin / Harf-i sâddan gözleyüp tâ âhirin” manzûme 1037 senesinde tamamlanmıştır.

<sup>200</sup> Karabulut, V, 3626 (9841).

<sup>201</sup> SK Tercüman 452, 1b

Manzûmenin sonunda kenarda verilen bilgiye göre, Tâcî mahlasını kullanan bu nâzımın adı İbrâhîm b. İlyâs'tır. Bu notta verilen bilgiye göre, elimizdeki manzûme de Risâle-i Cevheriyye adlı bir eserin manzûm tercümesidir.

Hamd-ı bî-ad ol ganî vü bâ'ise

Kim gnâ virür velî vü vârise

...

Dirle imdi evvelâ ba'de'l-ecel

Meyyite üç nesne lâzım ber-'acel

**Nüshası:** SK Esad Efendi 3783/30.

#### 4. *Ferâiz-i Şihâbüddîn*

Şehâbeddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed b. Mahmûd b. Ali b. Ebî Tâlib'in ferâizidir.

#### (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Ferâiz-i Şihâbüddîn*

Görme fırsatı bulamadığımız bu tercümenin ÇHPİHK 1746, GHBK 1466/4 ve Tunus Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 4716 olmak üzere üç nüshası tespit edilmiştir.

#### 5. Kaynağı Belirsiz Ferâizler

##### a. Fakih Yâkût Arslan (ö. 1343'ten sonra), *Tercüme-i Ferâiz*<sup>202</sup>

Şinasi Tekin'in ilim alemine tanıttığı bu erken tarihli tercüme Paris'te Fransa Milli Kütüphanesi'nde (supplement turc no. 62) kayıtlıdır. Eserde verilen bilgilere göre Fakih Yakut Arslan, Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin Farsça yazdığı bu eseri Türkçeye çevirmiştir. Mütercimim verdiği bu bilgilere karşın Şinasi Tekin bahsi geçen böyle bir metne rastlamadığını ifade etmektedir. Karışık dil özelliklerine sahip olan eserin metni Tekin tarafından neşredilmiştir.

##### b. Vâ'iz Emîr, Şeyh Abdülkerîm (ö. 1606), *Tercüme-i Ferâiz*

Tek nüshası SK Yazma Bağışlar 7788 numarada kayıtlı bulunan tercümesinde kendisini Vâ'iz Emîr olarak tanıtan mütercimim, Atâyî'nin Şeyh Abdülkerîm madde başıyla eserine aldığı kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Atâyî halk arasında Vâ'iz Emîr olarak tanınan Şeyh Abdülkerîm'in Rumeli'de bulunan İştîp'ten olduğunu kaydeder. Kısa bir süre kadılık yaptıktan sonra Melâmiyye tarikatına intisap eden mütercim, daha sonra Kurd Efendi'ye mürid olup onun vefatından sonra yerine halife olarak geçmiştir. 1015 senesinde vefat eden<sup>203</sup> Vâ'iz Emîr, eserin yazılış sebebini açıklarken, Sivâyuş Paşa'nın ferâiz ilmine dair bir risale gönderip bunu "Türkîye tercüme eylesün" demesi üzerine işe koyulduğunu söyler. Mütercim önce kaynak metni üzeri çizgili olarak verdikten sonra bu metni açımlayarak tercüme eder. Kaynak metinden anlaşıldığına göre bu Secâvendî'nin metni değildir.

**Kaynak metnin başı:** فاعلم أن تركة الميت اذا تعلق بها حق الغير صرفت اليه

202 Bkz. Şinasi Tekin, "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga-Bolga Sorunu", *TDAY Belleten*, 1973-1974, s. 59-157.

203 Atâyî, *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye*, s. 597.

## E. Fetvâ

### 1. *ed-Dürretü'l-Mültekata*

**Muhyiddîn Mehmed b. Pîr Alî el-Birgîvî (ö. 1573), *Tercüme-i ed-Dürretü'l-Mültekata***

Mütercim, bir dostunun talebiyle *ed-Dürretü'l-Mültekata*'yı tercüme etmeye başlar. 347 yaprakтан oluşan eserin ulaşılabilen tek nüshası, SK Süleymaniye 651 numarada kayıtlıdır.

**Örnek metin:** Kitâbu't-tahâre: Mes'ele: dört beş degirmen yürür su ile içine bir hammâm çirkânı aksa şer'an zikr olunan su tâhir olur mı? el-cevâb: Allâhu a'lem olur.

**Sonu:** sûret-i mezbûrda Zeydün vefâtından sonra mevcûd olan esvâbı cevâfîden Hind kendü esvâbını yemîni ile almağa kâdir olur mı? el-cevâb: Allâhu a'lem nisâya yâhud ricâle ve nisâya sâlih olanı yemîni ile almağa kâdir olur.

### 2. *Melceü'l-kuzât 'inde tercihi'l-beyyinât*

Ebû Muhammed Gıyâsüddîn Gânim b. Muhammed el-Bağdâdî'nin (ö. 1032/1623?) kaleme aldığı bu Arapça eser, usul (yargı) hukukuna dair bir risâledir. Mukaddimesinde bu adla kaydedilen eser, bazı nüshalarda *Tercihü'l-Beyyinât, Risâle fi'l-Beyyinât ve Te'âruzu'l-Beyyinât* olarak da geçmektedir. Kitap bir mukaddime, yirmi yedi bab ve Hanefî mezhebinde bir müftünün takip etmesi gereken klasik fetva verme yöntemini özetleyen bir hatime ile son bulmaktadır.<sup>204</sup>

**Nâfiz, Feyzullâh Nâfiz b. Şeyhülislâm Mehmed Emîn -Lâzikîzâde- (ö. 1776), *Dürretü'l-muhâkemât (Tercüme-i Dürretü'l-muhâkemât fi şerhi'l-Melceü'l-kuzât 'inde tercihi'l-beyyinât)***

*Melceü'l-kuzât*, Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin oğlu Feyzullâh Nâfiz Efendi<sup>205</sup> tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. Eserinin girişinde, daha evvel Rumeli kazaskeri olduğunu söyleyen mütercim-şârih, Gânim el-Bağdâdî'nin eserini, “mesâil-i kesîre ve fevâid-i vefireyi muhtevî bir kitâb-ı sıhhat-nisâb olmağla hall-i nikât u tavzîhine her çend ‘adem-i kudret ü istitâ’at birle... lisân-ı Türkî ile şerh ve *Dürretü'l-muhâkemât* ismi ile” isimlendirdiğini söyleyip tercümesini devrin padişahı Sultân Mustafâ'ya ithaf etmektedir. Mütercim önce kaynak metne yer vermekte daha sonra da bu metni açımlayarak Türkçeye aktarmaktadır. Eser 1300/1882-83 senesinde Es'ad Efendi'nin matbaasında basılmıştır.

**Nüshaları:** Selimiye Ktp. 2032.

**3. Şeyh Ahmed b. Mûsâ es-Sivasî (ö. 1662'den sonra), *Tercüme-i Fetâvâ-yı Bezzâziye***

Nüshasına erişilemeyen bu eserin varlığından Bursalı Mehmed Tâhir bahsetmektedir.<sup>206</sup>

<sup>204</sup> Recep Özdirek, “Ganim el-Bağdâdî”, *DİA*, c. 13, s. 350-351.

<sup>205</sup> *OM*, c. 1, s. 394.

<sup>206</sup> *OM*, c. 1, s. 292.

**4. Kâmi Mehmed Efendi Edirnevî (ö. 1723), *Tercüme-i Fetavâ-yi Kâ'idîyye***

Bursalı Mehmed Tâhir'in bahsettiği bu tercümenin nüshasına erişilememiştir.<sup>207</sup>

**5. Nakîbüleşraf es-Seyyid Muhammed Rızâ b. Ahmed el-Kırmî (ö. 1169/1755), *Fetâvâ-yı Rızâ***

İstihrâc türü tercümeleler arasında yer alan bu eserin Türkçe olan mukaddimesinde, müftü ve kadı olduğunu belirten mütercim, fetvaları, problemle karşılaşıldığında müracaatı kolay olsun diye o dönemde çok kullanılan, ulemâ ve kadıların çoğunluğunun ellerinde bulunan *el-Hidâye*, *ed-Dürer* ve *Şerhu Mecma'ül-bahreyn* adlı eserlerden alıp yazdığını belirtir. Ardından adı geçen eserler dışında kitaba kaynaklık eden elli civarında eserin ismini sıralar ve sahip olduğu diğer fıkıh kitapları, metinler ve şerhleri her meselede araştırdığını ifade eder. Bu itibarla eser; Arapça kitaplardan tercüme yoluyla oluşturulmuştur, fakat Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin fetvalarına da yer verilmiştir. Sayfa kenarlarında Arapça *nukûl* bulunmaktadır.<sup>208</sup>

**Nüshaları:** SK Yazma Bağışlar 3534, Esad Efendi 1111; Hafid Efendi 100, Hüsrev Paşa 113, Serez 1159, 1514; BDK Veliyüddin Efendi 1496; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler TY 1371; Hacı Selim Ağa Ktp 436.

**6. Hasan b. Ali el-Kayserî (ö. 1767), *Semhatü'l-ibrâr fi beyâni gumûzi'l-esrâr***

Eserinin mukaddimesinde verdiği bilgiye göre Hasan b. Ali, *Dürri'l-bihâr şerhu Mülteka'l-ebhur* adlı eserini tamamladıktan sonra *el-Hulâsa*, *et-Tâtârhanîyye* ve *el-Bezzâziyye* gibi muteber fetva kitaplarından ve *el-Minah (Minahu'l-Gaffâr)*, *el-İhtiyâr* ve *et-Tebyîn* gibi mütedâvil şerhlerden az bulunur meseleleri ve meşâyih'in fetva kitaplarında ihmal ettiği, sık vukua gelen meseleleri içeren bir kitap derleyip daha geniş kitlelerin kullanımı için Türkçeye tercüme etmeyi düşündüğünü belirtir.<sup>209</sup> Eser bu hâliyle istihrâc türü tercümeleler arasında değerlendirilebilir. Eser daha sonra Seyyid Hâfız Mehmed el-Gedûsî tarafından yeniden tertip edilmiştir.

**F. Muhtelif Konular**

Bu başlık altında, fıkıh/hukuk ilminin alt konularından olan hilâf, ticaret hukuku, hac ibadetinin menseklerini anlatan ve klasik Türk edebiyatında menâsik-i hac diye isimlendirilen tür ile cenaze hükümlerine dair konulardaki tercümeleler tanıtılacaktır.

**1. *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye***

Necmeddin en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) hilâf ilmine dair kaleme aldığı bu eserin İslâm hukuk tarihinde manzûm fıkıh kitabı yazma geleneğinin muhtemelen ilk örneklerinden olduğu düşünülmektedir. Hanefî mezhebine ait ilk hilâf

<sup>207</sup> OM, c. 2, s. 392.

<sup>208</sup> Özen, a.g.m., s. 311.

<sup>209</sup> Özen, a.g.m., s. 312-313.

çalışmalarından biri olan eser, kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında *el-Manzûme fi'l-hilâfiyyât*, *Manzûme fi'l-hilâf*, *Manzûmetü'l-hilâfiyyât*, *Manzûmetü'n-Nesefî fi'l-hilâf*, *Nazmü'l-hilâfiyyât* ve *el-Mu'tekad fi'l-hilâf* gibi adlarla anılmaktadır. Nesefî eserini *Nazmü'l-hilâfiyyât* olarak isimlendirir ve 14 Safer 504 (1 Eylül 1110) tarihinde tamamladığını belirtir. Müellifin kitabın sonundaki ifadesine göre manzûme toplam 2666 beyitten meydana gelmektedir, Kâtip Çelebi ise beyit sayısını 2669 olarak verir. On bölümden meydana gelmekte ve her bölümde bir imamın diğer imamlarla olan görüş ayrılıkları sıralanmaktadır.<sup>210</sup>

**İbrâhîm b. Mustafâ b. Alişîr el-Melifdevî (ö. 1332'den sonra), *Tercüme-i Nazmü'l-hilâfiyyât*<sup>211</sup>**

Nesefî'nin bu meşhur eserinin Türkçedeki ilk ve tek tercümesi oldukça erken bir dönemde, 4 Receb 732/1 Nisan 1332 tarihinde kaleme alınmıştır. Azmi Bilgin'in verdiği bilgiye göre tercüme, hayatı hakkında bilgi bulunmayan ve kendisini Hama hâkimi olarak tanıtan İbrâhîm b. Mustafâ b. Alişîr el-Melifdevî tarafından Hama'da yazılmıştır. Mütercim eserinin girişinde, bu manzûmeyi okumayı çok isteyen; ancak Arapça bilmediği için bu arzusunu yerine getiremeyen birinin özel isteği üzerine kaleme aldığını söylerken eserin tüm Türklere bir hediye olmasını dilemektedir. Eser Oğuz Türkçesi ile yazılmış ilk eserler arasında yer alması bakımından da önemlidir.<sup>212</sup>

**2. *Nisâbü'l-ihisâb***

Hicrî sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde vefat ettiği düşünülen Şeyh Ömer b. Muhammed b. İvaz es-Sunnâmî'nin *Nisâbü'l-ihisâb*'ı, iyiliği emredip kötülüğü nehyederek toplumsal işleri düzenlemeyi hedefleyen bir eserdir. Muhtelif toplumsal kesimlere yönelik öğüt ve nehiylere yer verilmiştir.

**Ali Cevherî Efendi -Ali b. Bâli- (ö. 1583), *Tercüme-i Nisâbü'l-ihisâb***

*Nisâbu'l-ihisâb*'ın Osmanlı dönemindeki tek tercümesi Ali Cevherî Efendi tarafından yapılmıştır. Budin kadısı iken vefat eden Uzun Bâli Efendi'nin oğlu olan Ali Cevherî, ilmiye sınıfına mensup biri olup *el-'Ikdu'l-manzûm fî zikri efâzül-i Rûm* adlı biyografik eseriyle tanınmaktadır.<sup>213</sup> Mütercim, hâkimlerin öneminden ve onların bilmesi elzem olan şeylerden bahsettikten sonra sözü *Nisâbu'l-ihisâb*'a getirir. Eserin birçok mesâil-i şerife ve ahkâm-ı münifeyi hâvi olduğunu söyleyip eserin Rum diyarında pek bilinmediğini, nüshasının bulunmadığını söylediikten sonra 969/1561 senesinde Beytullâh'ı ziyaret fırsatı bulduğunda, Harem ehlin-den birinden “bi-tarîki'l-istikât” bu kitabı elde ettiğini söyler. Bu kitabı ismini

210 Ferhat Koca, “el-Manzûmetü'n-Nesefiyye”, *DİA*, c. 28, s. 34-35.

211 Milan Adamovic, *Die Rechtslehre des İmam an-Nasafî in Türkischer Bearbeitung von Jahre 1332*, Stuttgart: Deutsche Morgenlandische Gesellschaft, 1990; Azmi Bilgin, *Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi: (giriş-dil özellikleri-metin-indeks)*, Ankara: TDK Yayınları, 1996.

212 Bilgin, *Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi*, s. 18-19.

213 Bkz. *OM*, c. 3, s. 85.

vermediği bir sadrazama hediye etmek üzere istediğini ancak herkesin istifade edebilmesi için Türkçeye de tercüme ettiğini belirtir. Tercümenin incelediğimiz nüshalarında, mütercimın ismi geçmemektedir; ancak Nurosmaniye 1423 numarasındaki nüshasının zahriyyesinde mütercimın Ali Cevherî olduğu kaydedilmiştir.

**Nüshaları:** Şehid Ali Paşa 722; Yazma Bağışlar 4858; Nurosmaniye 1423; TSMK A. 1202; Osman Ergin Yazmaları 965.

### 3. *Risâle-i Bey' u Şirâ*

Darendeli Hamza Efendi tarafından kaleme alınmış olan *Risâle-i Bey' u Şirâ* bir mukaddime, üç bâb ve bir hatimeden oluşmuştur. Birinci bâbda alışverişte uyulması gereken kurallar, ikinci bâbda Allah'ın ribâyı haram kılmasına, ribânın malın bereketini götürmesine işaret edilir; daha sonra ribânın çeşitleri anlatılır. Üçüncü bâbda müzâraa (ekin ekme işinde ortaklık, ziraatla ilgili hükümler), hatimede ise genel olarak alışveriş hükümleri özetlenerek verilir. Hamza Efendi'nin yazma eser kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunan risalesi Vedat Ali Tok tarafından yayınlanmıştır.

#### a. *Tarîkatçı Emîr, Mustafâ b. Abdullah Osmancıkî (ö. 1731), Tebyînü'l-merâm (Şerhu Risâle-i Bey' u Şirâ)*

Tarikatçı Emîr, yarım sayfalık kısa bir hamdele ve salveleden sonra, şerhini yazma sebebi ile bu şerhe verdiği ismi şu cümlelerle dile getirmektedir:

“Ebü'l-Feth Sultân Muhammed Câmî'inde dersiâm Tarikatçı Emîr dimekle ma'rûf bu fakîr Şeyh Mustafâ eydür, Hamza Efendi merhûmun Bey' u Şirâ risâlesinde şerh u tercümeye muhtâc olan mahallini beyân ile üzerine şerh olmak üzere ve mümkün olan mertebesince fevâid katmak üzere ve talebeden ziyâde rağbet sebebiyle maksûda şürû' oldu... *Tebyînü'l-Merâm* ismiyle tesmiye olunmak elyak görüldü...”

Şerhin sebebini bu şekilde beyan ettikten sonra klasik şerh geleneğine uygun olarak, Türkçe kaleme alınan kaynak metni açıklamaktadır. 100 yaprak civarındaki şerhte yapılan açıklamaların oldukça uzun olduğu görülmektedir. Hâtıme bölümünde, şerhi 5 Receb 1129/ 15 Haziran 1717 tarihinde tamamladığını ifade eden şârih, şerhinde kullandığı kaynakları teker teker sayar. Bunu yaparken “tefsîr, mev'ize, hadîs” gibi klasik ilim tasnifine göre bu kitapları listeler. Bu listeden 100 civarında eser kullandığı anlaşılmaktadır.

**Örnek metin:** *ve dahi i'tikâdât bâbında:* ya'nî kalb anun üzerine bağlanacak akâid-i Ehl-i sünneti beyân bâbında *ve ibâdât bâbında:* ya'nî Rab te'âlâya ta'zîmen hevâ-yı nefsin hilâfı üzere işlenen 'ibâdât-ı kalbiye ve ibâdât-ı bedeniye ve ibâdât-ı mâliyyeyi beyân bâbında, *lisân-ı Türki üzere niçe* ya'nî çok, *risâle te'lîf:* ya'nî münâsebetle bir alay sözler bir yire cem'...”<sup>214</sup>

214 SK Fatih 1504, 5a.

**Nüshaları:** SK: Fatih 1504; H. Hayri ABD Efendi 186; H. Hüsnü Paşa 529; Hacı Mahmud 954; İbrahim Efendi 347; Pertevniyal 319; Süleymaniye 401; Yazma Bağışlar 2815, 5339; A. Tekelioğlu 326; Atf Efendi Ktp. 863; MiK A.E. Şeriyeye 481, 482; İNÜEK TY 75, 486, 3439,6228, 6240, 6251; AK Osman Ergin Yazmaları 221; TDK A 146; ÇHPİHK 509; KİHK 357/4, 2678; MK Yz A 6001, Yz A 543, Yz A 9535, Tokat İHK 286, KBYEK Konya İHK 2005, 3376, 3488, Gaziantep İHK 311, 330, Burdur İHK 811; Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü K. Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu 416/1; DİHK 545; TİHK 510; Koyunoğlu Müzesi 10239; Kayseri Raşid Efendi Ktp. 277; Almanya Ms. or. oct. 2827, Ms. or. quart. 1521; GHBK 707, 1961, 1264, 774, 1439, 2023, 2663, 1735, 4201, 1680, R-5717, R-6528/1, R-4855, R-6794; Bosna Hersek Ulusal-Üniversite Ktp. Rs 104, Rs 292/1; Saraybosna Tarih Arşivi R-238, R-350, R-191; Gürcistan L 162; Mısır Milli Kütüphanesi Fıkıhı Türkî Talat 120; Üsküp İsa Bey Ktp. 16.

**b. Mehmed b. İbrâhîm ed-Divriği (ö. 1745'ten sonra), *Vesîle (Şerh-i Risâle-i Bey' u Şirâ)***

Çelebi Medresesi'nde müderris ve vaiz olup amcası Osman Efendi ile tanındığını ifade eder. SK Dügümlü Baba 449 numaradaki mecmuada zekât ve kurbân risaleleri bulunmaktadır. *Risâle-i Bey' u Şirâ* risalesine yazdığı şerhte, Arapça olan üç-dört satırlık bir hamdele ve salveleden sonra, sebep-i telifin bir parçası olarak öncelikle fıkıh ilminin çok kısa bir tarihçesi verilir. Bu bağlamda fıkıh ilmindeki ilk eserlerin ortaya çıkması, taklit devresinin başlaması ve yazılan eserleri anlama noktasında sorunlar ortaya çıkınca bunlara şerhlerin yazılmasına değinen şârih, “bilâd-ı Türkde” ise bu eserlerin “Türkiye tercüme” edildiklerini söyler. Ancak iş öyle bir noktaya varır ki “Türkî kitâbların dahi fehmi Türk ümmîlerine müşkil oldu da şerhe muhtâc oldular” diyerek, bundan dolayı hocasının hocası olan Darendeli Hamza Efendi'nin risalesini şerh edip ismine *Vesîle* koyduğunu ifade etmektedir. Eserin incelediğimiz nüshası olan SK Yazma Bağışlar 3399 numarada kayıtlı bulunan nüshası, şârihin kenarlarda kaydettiği notlarını havi olması bakımından oldukça önemlidir.

**Örnek:** *Bu risâle bir mukaddime ile üç bâb ve üç fasl ve bir hâtime üzerine tertib olunmuşdur* kitâb şerh gibi bâblar mahalleler gibi fasıllar yollar gibi meseleler evler gibi mukaddime askerden evvel giden asker gibi hâtime asker ardında sürici asker gibi...

**Nüshaları:** SK Yazma Bağışlar 3399, Dügümlü Baba 449/22, GHBK 2794.

**c. Beyşehir Müftüsü Mahmûd Efendi, *Şerh-i Risâle-i Bey' u Şirâ***

Eserinin yazılış sebebi hakkında bilgi veren şârih, Darendeli Hamza Efendi'nin, Birgivi Mehmed Efendi'nin meşhur *Vasiyyetnâme*'sine bir zeyl olarak yazdığı Türkçe risâleye, oğlu Mehmed Saîd Efendi'nin “ba'zı efâzıl ta'lik itdüğü şerhe mu'âdil tekmiil ü tetimme ve tezyîl şeklinde” bir şerh yazmasını istediğini, bu noktada ısrarcı olması üzerine Allah'a sığınıp şerhini kaleme aldığını ifade etmektedir. Eser 56 yapraktan oluşmaktadır.

**Örnek metin:** *Lisân-ı Türkî üzere bir risâle cem' itdüm ki anunla ol risâle ile Türkî lisân olup Arabî lisânı bilmeyen, avâm-ı nâs müntefî' olup ilm-i hâllerini bilmek ile fesâddan ve ribâdan kurtulup...*

**Nüshaları:** SK Hacı Mahmud Efendi 2696/4, Yazma Bağışlar 7338; Marmara Ün. YZ0129 (1157).

#### 4. *Tabakâtü'l-müctehidîn (Fukahâ)*

İbn Kemâl'in Hanefî fakihlerini yedi tabaka olarak tasnif ettiği Arapça eseridir.<sup>215</sup>

#### (Mütercimi Belirsiz, ö. 1748'den sonra), *Tercüme-i Tabakâti'l-müctehidîn*

Nüshası SK Fatih 5310/3 numarada kayıtlı bulunan bu tercüme herhangi bir giriş olmaksızın doğrudan kaynak metnin tercümesi ile başlamaktadır. Tahte'l-lafz tercüme usulüyle yapılan bu tercümede kaynak metnin Kemâl Paşazâde'ye ait olduğu ifade edilmektedir. Nüsha, evâsıt-ı cemaziyelula 1162'de (1749) istinsah edilmiştir.

#### 5. Menâsik-i Hac Türü Tercümeler

##### a. *Fütûhu'l-Haremeyn*

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Muhyî-i Lârî'nin (ö. 1526-27) Mekke ve Medîne'nin tarif ve tasviri ile hac ibadetinin menâsikini anlattığı bu eseri manzûm olup Farsça kaleme alınmıştır. 911/1506 yılında yazılan eser Gucerât sultanı II. Muzafer Şâh'a sunulmuştur. Yaklaşık 1100 beyitten oluşan eser, Hindistân ve Tahran'da birkaç defa basılmıştır.<sup>216</sup>

i. *Muhyî-i Gülşenî, Mehmed Muhyiddîn Edirnevî (ö. 1605), Hedyü'l-Haremeyn (Tercüme-i Fütûhu'l-Haremeyn)*

Halvetî-Gülşenî şeyhi olan Muhyî-i Gülşenî, XVI. yüzyılın bir hayli eser kaleme almış şâir ve âlimlerinden olup Baleybelen adlı yapma bir dil icat etmiştir.<sup>217</sup> Muhyî'nin bu tercümesi, şeyhi Ahmed Hayâlî'nin vefat ettiği tarihte kaleme alınmıştır. Muhyî-i Lârî'nin *Fütûhu'l-Haremeyn* adlı Farsça eserinin bazı eklemelerle yapılan tercümesinden oluşan eser, kaynak metindeki gibi mesnevi nazım biçimi ve aruzun *müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün* kalıbı ile yazılmıştır. Tevhîd, na't ve mi'râc-ı nebî gibi giriş bölümlerinden sonra gelen sebab-i telif bölümünde Muhyî-i Gülşenî eserinin yazılış sebebi hakkında bilgi verir. Buna göre hacca giden Muhyî'ye yol arkadaşları haccın menâsiki hakkında kendilerini bilgilendirir bir eser yazmasını isterler. Muhyî de daha evvel bu konuda mensûr olarak cem' ettiği eserini bu dostlarına verir. Harem-i şerife vardıklarında, ehl-i Harem'den birisi Muhyî'nin eline bir kitap verir. Bu kitabı inceleyen Muhyî

215 İnanır'ın "İbn Kemâl'in Tabakâtü'l-Fukahâ'sı ve Değerlendirmesi" adlı makalesinin künyesi için bkz. Kaynakça.

216 Bkz. Adnan Karaismailoğlu, "Muhyî-i Lârî", *DİA*, c. 31, s. 81.

217 Bkz. Tahsin Yazıcı, "Muhyî-i Gülşenî", *DİA*, c. 31, s. 79-81.



eserin mahlasdaşı Muhyî-i Lârî tarafından yazıldığını görür ve onu tercüme etmeye karar verir:

Bir niçe sellâk-ı tarîk oldu cem'	Her biri mecma'-ı ahbâba şem'
Didiler ey râh-ı Hakkun sâliki	Vey Hanefî mezhebinün mâliki
Bize menâsik nedür eyle beyân	Tâ reh-i as'ab ola sehl ü 'ayân
İtmişidüm cem' menâsikleri	Nesr ile virdümdi ana zîveri
Çünkü bu 'uşşâka ol oldu delîl	Buldılar anunla Hicâzda sebîl
Ravzaya irdükde bu oldu recâ	K'ide Hudâ hidmetin anun 'atâ
Ehl-i Haremden birisi nâgehân	Virdi Fütûhu'l-Haremeyni hemân
...	
Muhyî-i Lârînün imiş ol kitâb	Rûhı ola rahmet ile müstetâb
Mahlası çün bana muvâfık idi	Mebhasi matlûba mutâbık idi
Virdüm ana tercüme ile nizâm	Kıldum anı ehl-i Hak için tamâm
İtmez iken tercüme meylini ben	Hoş gelüp itdüm anı ey bü'l-hasen
Tâ ki umûmen ola halka beyân	Türki dile oldum anı tercümân

(Mısır Millî Ktp. Mecâmi Türkî 23, vrk. 26a)

Bu beyitlerle Muhyî-i Lârî'nin eserini tercüme ettiğini söyleyen mütercim tercümesine verdiği ismi de şu beyitle açıklamaktadır:

Eyle bu <b>Hedy-i Haremeyni</b> kabûl	Muhyîye rahm eyle bi-hakk-ı resûl
	(26a)

Bu giriş bölümlerinden sonra asıl konuya giren Muhyî, kaynak metinde kullanılan minyatürler için boş yerler bırakmıştır. Muhyî sadece giriş bölümlerinde değil, asıl konunun anlatıldığı bölümlerde de sanatlı bir anlatıma başvurmuştur.

## ii. Amîkî, Tercüme-i Fütûhu'l-Haremeyn

Muhyî-i Lârî'nin *Fütûhu'l-Haremeyn* adlı eseri, Muhyî-i Gülşenî dışında Amîkî mahlaslı bir şair tarafından daha tercüme edilmiştir. Nüshası Millet Ktp. Ali Emiri Manzûm 1312 numarada bulunan bu tercüme eserin sonunda yer alan hâtime bölümündeki şu beyitte mütercimin ismi belirtilir:

Eyle <b>Amîkî</b> vatanundan firâr	Akmağıla bahre irer cûybâr (51a)
------------------------------------	----------------------------------

54 yapraktan oluşan bu tercümenin zahriyyesinde eserin Muhyî-i Gülşenî'ye ait olduğunu belirten ve muhtemelen Alî Emîrî tarafından yazılmış bir metin bulunmaktadır. Tercüme herhangi bir giriş olmaksızın kaynak metnin tercümesi ile başlar. Kaynak metindeki tevhid, na't ve sebep-i telif gibi giriş bölümleri de aynen tercüme edildiği ve bu bölümlerde Muhyî-i Lârî'nin mahlası yer aldığı için tercümenin Muhyî-i Gülşenî tarafından yapıldığı düşünülmüş olsa gerektir. Muhyî-i Gülşenî'nin tercümesinden farklı olarak kaynak metindeki her bir

beytin yine bir beyitle Türkçeye aktarılmasından oluşan bu tercümenin kimi bölümlerindeki bazı mısraların Muhyî-i Gülşenî'nin tercümesindeki ile aynı olduğu görülmektedir; ancak bunların sayısı çok az olup bütün olarak incelen-diklerinde ikisinin iki ayrı tercüme olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Yaklaşık 1200 beyitten oluşan Amîkî'nin tercümesi de kaynak metinle aynı vezinde kaleme alınmıştır. Kaynak metinde olduğu gibi bu tercümede de min-yatürler bulunmaktadır. Tercüme tamamlandıktan sonra bir hâtîme bölümüne yer veren şair, eserinin yazılış sebebini açıklamaktadır: Farsça olarak yazılan eserin herkes tarafından anlaşılmadığını ifade eden şair, bazı dostlarının isteği üzerine bunu Türkçeye tercüme ettiğini belirtir. Amîkî tercümesinin sebebini anlattıktan sonra eserini Hz. Peygamber'in na'tıyla sona erdirir. Amîkî'nin ter-cümesi, kaynak metne hayli sadık bir tercüme olduğu için, manzûm tercümenin zorlukları bu tercümede de görülmektedir. Bu bağlamda, kaynak metindeki birçok kelimenin aynen erek metne alındığı ve anlaşılabilirlik açısından başa-rısız bir metnin oluşturulduğu görülmektedir.

**b. Abdî, İstanbullu Abdurrahman b. Ahmed (ö. 1578-79'dan sonra),  
Tercüme-i Menâsik-i Hac**

MiK A.E. Şerîyye 449 numarada kayıtlı bulunan bu eser, ismini Abdurrahman b. Ahmed el-İstanbulî olarak kaydeden bir mütercim tarafından yazılmıştır. Hasan Basrî hazretlerinin “türâb-ı Ka'be-i şerîfe” hakkında bir risâle kaleme aldığı söylerken içeriğine dair de “cemî'-i ma'ânîsi ma'ânî-i âyât-ı Kur'ân ve fehvâsı mefhûm-ı ehâdis-i şerîfe-i vahy-i Rahmândur...” cümlesiyle bilgi verir. Bazı ümmî ihvânının talep etmesi üzerine bu işe koyulduğunu ancak birkaç sene geçtikten sonra tercüme edebildiğini açıklar. 36 yapraktan oluşan eserin sonunda eserin tarihini de veren şu beyit kayıtlıdır:

Tercüme-yi tamâm idüp Abdî / Didi târîh Fezâyil-i Mekke (986/1578-79)

**c. Şeyh Sinân b. Şeyh Ya'kûb Efendi (ö. 1581), Tercüme-i Menâsikü'l-hacc**

Eser, Sünbülî tarikatı şeyhlerinden İstanbul'da vefat eden Şeyh Yakup Germiyânî'nin (ö. 978/1570-1571) oğlu olup bir süre İstanbul'da yaşadıkten sonra Medine'ye hicret ederek orada vefat eden Yûsuf Sinân'a aittir. *Tenbîhü'l-gabî fî rü'yeti'n-nebî, Tazlîlü't-te'vîl, Tezkiretü'l-Halvetiyye, Risâletü'l-hakîka li-tâlibi'l-ikân* gibi başka eserleri de bulunan Yûsuf Sinân Efendi yaşadığı dönemdeki başka Sinânlar ile, özellikle de Sünbülî tarikatının kurucusu Sün-bül Sinân (ö. 936/1529) ile karıştırılmamalıdır. Yanya doğumlu olan müellif,<sup>218</sup> müşterek İslamî kültürde farklı örnekleri bulunan menâsikü'l-hac türündeki bu eserinde, genel olarak hac ibadeti sırasında yapılması ve yapılmaması

218 OM, c. 1, s. 200.

gereken hususları, başka bir ifade ile hac ibadetinin nasıl yapılacağını bâblara bölerek ele almaktadır.

Mütercim, hac farızasını yerine getirmenin yanında birkaç defa Harem'de bulunduğunu, bu süre içerisinde hac ibadeti sırasında yerine getirilmesi gereken ibadetleri defalarca yapıp yirmi yıl boyunca menâsik-i hac ile ilgili kitapları incelemesi neticesinde mesâil-i hacda kendisine müşkil bir husus kalmadığını söyler. Bu nimetin şükrünü eda etmek için herkesin anlayabileceği bir dil ve anlatımla menâsikle ilgili meseleleri derleyip Arapçadan Türkçeye tercüme etmek istediğini beyan eden mütercim, *İhyâu'l-hacc* ve *Kurretü'l-uyûn* adlı Arapça iki menâsik kitabı bulup cemedir. Eserde mütercimin ismi geçmediğinden dolayı birçok nüshası mütercimi/müellifi belirsiz menâsik olarak kaydedilmiştir.

**Nüshaları:** SK Giresun 3628, Ayasofya 1469/1, Hacı Mahmud 1055, 1058, 1086, Laleli 186, Nuri Arlasez 42, Serez 1032, Süleymaniye 386/2, 386/3; Yazma Bağışlar 1003/1, 1003/2, 1049/1, 1049/2, 2707, 3305, 3490, 3702, 3723/1, 6696, 7207, Darülmünevi 131, Kemankeş 680, Arslan Kaynaradağ 81, Sütlüce Dergahı 33, Hacı Beşir Ağa 493/2, Kadızâde Mehmed 231, Esad Efendi 1010, Lala İsmail 104, BDK Veliyyüddin 852, 853; Atuf Efendi 1068, Atuf Efendi eki 1547/3; MiK A.E. Şeriyeye 444; TMSK R. 646; GHBK 1578, 2687, 4445, R-6799, R-8181, R-7437, R-8220, R-5134, R-8182, R-8183, R-4714; Askerî Müze 901-15; Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Y106; AÜDTCF Ktp. Mustafa Con A 258/1, 258/2; Bosnians' Institute Ms 152; Fransa A. F. 22, 23, 31; AK Belediye Yazmaları 986/01; Kıbrıs İslam Yazmaları Kataloğu 5; Bosna Hersek Şark Enstitüsü R 59, R 56-3; Saraybosna Tarih Arşivi R-576, R-517; Gürcistan L 170/1, 134; Almanya Ms. or. quart. 1988; MK Tokat Zile İHK 135, Eskişehir İHK 861, Adnan Ötügen İHK 191, 1116/1, 2274, 4063/1, 4809; Kastamonu İHK 278/3, 1421/1, 1471; Erzurum İHK 1949; KBYEK Isparta İHK 1830, Adıyaman İHK 45/1, Gaziantep İHK 322; ÇHPİHK 1504, 1539, 1554, 4316, 4375; DİHK 505, 1977; Amasya Beyazıt İHK 504/2; Manisa İHK 4661, Manisa İHK Ze 6038; British Library Or. 1167, 7839.

**d. Seyyid Osmân b. Mehmed Diyarbekrî (ö. 1641'den sonra), *Tercüme-i Risâle-i Hacc*<sup>219</sup>**

Hayatı hakkında bilgi bulunamayan Seyyid Osmân b. Mehmed Diyarbekrî tarafından 21 Şa'bân 1051/25 Kasım 1641 tarihinde Harem-i Şerîf'te tamamlanan bu tercüme, Ebî Abdullâh eş-Şiblî'nin hacca gitmesine maddî katkıda bulunduğu bir adama, hacdan döndükten sonra sorduğu soruları havi risalesinin tercümesidir.

**Örnek metin:** ve bu nüshayı sâhib-i tarîkat ve hakikat ârif-i billâh Ebî Abdillâh eş-Şiblî... hazretlerine bir kimse gelüp dir ki yâ seyyidî, himmetin bizim ile olsun

219 Nüshası için bkz. Milli Ktp. Adnan Ötügen İl Halk Ktp. 4646/4.

hacc-ı şerife niyyet eyledüm. Şeyh hazretleri buyurdılar ki tahkikan hacca niyyet eyledin mi? ne'am eyledüm didükde şeyh hâdimlerinden birine buyurdılar ki bu âdeme birkaç akçe vire..."

**Nüshaları:** MK Adnan Ötügen İHK 4646/4.

**e. el-Hâc Abdülkerîm Peçevî, *Menâsikü'l-hacc***

Carullâh Efendi 893 numarada bulunan nüshasına göre, eserinin girişinde bilgi veren yazar, Budin şehrinin tevâbi'inden olan Peçuy'da zâviye-nişîn iken tavâf-ı Beytül-harâm'ı arzuladığını, bunun için Arapça ve Türkçe menâsik külliyyatını taradığını ancak bunları fûru' kitaplarına tatbik edip aralarında tercih yapmanın zor olduğunu söyleyen yazar, "hacmi sağîr hükmi kesîr" menâsiki derlemeye başlayıp fıkıh kitaplarında açıklanıp tashih edilmiş meseleleri seçip tercüme ettiğini, tercüme ettiği bu metinleri de derkenara kaydettiğini ifade eder. Derkenâra kaydedilen kaynaklara bakıldığında *Dürer*, *Gurer*, *Sadruşşeria*, *İhyâ*, *Zeyla'î* gibi birçok fûrû kitabından yararlandığı görülmektedir.

**f. (Mütercimi Belirsiz), *Tercüme-i Menâsikü'l-hacc***

Mütercimi ya da tercüme tarihine dair herhangi bilginin bulunmadığı bu eserin, "Bu fakîr... menâsik-i haccı elfâz-ı Arabiyyeden elfâz-ı Türkîye nakl eyledüm ki Arabiyyede kâsir olanlar anunla müntefî olup..." şeklindeki ifadelerden hareketle tercüme edilmiş olduğu tespit edilmiştir. Kaynak metni hakkında bilgi bulunmayan eser 44 yapraktan oluşmaktadır.

**Örnek metin:** Pes bilgil kim Beytullâhi'l-harâma hacc eylemek kasd eyleyen kimesne evvelâ vâcibdür ki cemî'-i zünûbından ve hatâyâsından tevbe-i nasûh eyleye. Egerçi tevbe-i sefer hacca muhtass degüldür lâkin bu hâlet gayrı hâletlerden tevbe itmege ed'âdur.

**Nüshaları:** SK Darülmescnevi 133.

**g. Ahmed Efendi, *Tercüme-i Risâle-i Menâsikü'l-hacc***

Mütercim, hac yolunda yol arkadaşları kethudâ kâtibi Ali Efendi ve darbhâne kâtiplerinden Hâfız Efendi ile Aliyyü'l-Kârî'nin (ö. 1014/1606) menâsik ile ilgili eserini müzâkere ederek Şâm-ı şerife dek giderler, müzâkerenin tamamlanmasının ardından Ahmed Efendi eseri Türkçeye tercüme eder. Eserin tespit ettiğimiz nüshası 1179/1765-66 yılında istinsah edilmiştir.

**Nüshaları:** MiK A.E. Şeriyeye 442.

**h. Halîmzâde Alî el-Lefkoşevî el-Kıbrısî (ö. 1217/1802'den sonra),  
*Risâle-i Menâsikü'l-hacc***

Nüshası *Kıbrıs İslam Yazmaları Kataloğu*'nda 9 numara (kütüphane kaydı M759) ile kayıtlı olan bu eser, "... الحمد لمن جعل البيت الحرام قياما للناس " cümlesiyle başlayan Arapça bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra ismini zikreden mütercim, hac farızasını eda etmek üzere 1146 senesinin Cemâziyelâhîr'inin sekizinci günü, asli

vatanı olan Lefkoşe'den hareket edip aynı senenin Receb'inin başında Kâhire'ye varıp burada bir müdeet kaldığını, bu sırada haccın farzları, vacibleri, sünnetleri ve hac sırasında okunacak dualara dair bir eser yazmak istediğini söyler. Bu düşüncede iken istinsâh ettiği *Kâdıhân* kitabının ilgili bölümlerini eksiksiz ve ziyâdesiz tercüme ettiğini şu cümlelerle açıklamaktadır:

“esnâ-yı tefekkürde ferâiz ve vâcibât ve sünen ve mevâkît-i hacc-ı şerîfde kırâ'at u tilâvet olunacak ed'îye-i me'sûre ve sâ'ir ri'âyet-i merâsim-i hac hâtıra hutûr idüp mukaddemâ küttâbın nüsha-i Kâdıhân'a mühtedî olmağla esnâ-yı kitâbda kitâb-ı müstetâb-ı mûmâ-ileyhden hacc-ı şerîf için vârid olan kitâb u fasl u bâbı mütâla'a idüp bilâ-ziyâde vü bilâ-noksân merâsim-i hacc ve ed'îye-i me'sûre alâ-tarîki'l-îcâz tercüme olundu.” (KIYK, s.4-5)

Risâle 12 yapraktan müteşekkildir.

#### **i. Sulhî, Tercüme-i Menâsikü'l-hacc**

MiK.A.E. Şeriyye 445 numarada kayıtlı bulunan nüshasını esas alarak yaptığımız incelemeye göre bazı dostlarının isteği üzerine eserini cem' etmek sureti ile kaleme aldığını söylerken “bu risâle beş bâb ve iki fasl ve bir hâtîme üzere tercüme olunmuşdur” diyerek eserini tercüme ettiğini söyler; ancak kaynağını belirtmez. Eserin sonunda Kabe'nin kapıları, menzillerin konu edildiği manzûmeler de bulunmaktadır. Bu manzûmelerden birinde yazar mahlasını Sulhî olarak kaydetmektedir.

#### **Sonuç ve Değerlendirme**

XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın başına kadarki uzun süreçte, fıkıh sahasında üretilmiş Türkçe tercüme ve şerh etkinliklerinin bir bibliyografyasını ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada; kaynağını Arapça ve Farsça metinlerin oluşturduğu manzûm veya mensûr tercüme ve şerh etkinliklerinin yanında kaynağını Türkçe bir metnin oluşturduğu Türkçe şerh ve nazma çekme etkinlikleri ile karşılaşmış ve bunlar belirlenen usul dâhilinde tanıtılmıştır. Dolayısıyla makalede; tercüme, şerh ve nazma çekmek olmak üzere üç türlü metin üretme biçimi ile oluşturulan 201 eser tanıtılmıştır. Bu eserlere 54 muayyen metin kaynaklık ederken istihrac türü tercümelere muhtelif eserler kaynaklık ettiğinden net bir sayısal veri elde edilememiştir. Kaynaklık eden bu eserlerden 43'ü Arapça, 6'sı Farsça, 5'i de Türkçedir. Makalede tanıtılan eserlere dair sayısal verileri şu tablo ile göstermek mümkündür:

	Kaynak Metin	Kaynak Metnin Dili	Tercüme	Şerh/tercüme	Manzûm tercüme/nazma çekme	Nesre çekme	Toplam	
<b>Usûl-ı Fıkıh</b>	Menâru'l-envâr	A	3	2	1		6	
	Mirkâtü'l-vusûl	A	1				1	
<b>Fürû'-ı Fıkıh</b>	Kitâbu'l-Harâc	A	1				1	
	Telhîsu Câmi'i'l-kebîr	A	1				1	
	Muhtasarü'l-Kudûri	A	9		1		10	
	Vikâyetü'r-rivâye	A	3		2	1	6	
	Şerhu'l-Vikâye Sadruşşeria	A	3	1			4	
	Bidâyetü'l-mübtedî	A	1				1	
	Kenzü'd-dekâ'ik	A	1				1	
	Mülteka'l-ebhur	A	3				3	
	Dürrerü'l-hukkâm	A	2		1		3	
	Şir'atü'l-İslâm	A	3		3		6	
<b>İlmihâl</b>	Münyetü'l-musallî	A	5				5	
	Halebî-i Kebîr	A	2				2	
	Halebî-i Sağîr	A	6				6	
	Şurûtu's-salât li's-Semerkandî	A	8	1	3		12	
	Umdetü'n-nisâ	A	1				1	
	Fıkıh-ı Keydânî	A	8		3		11	
	Mukaddimetü's-salât li'l-Fenârî	A	2	2	2		6	
	Kaynağı belirsiz Şurûtu's-salât manzûmeleri	-			1		1	
	Umdetü'l-İslâm	F		1			1	
	Risâle-i Rûmî	T		2	1		3	
	Risâle-i Kadûzâde	T		1			1	
	Vasiyetnâme-i Birgivî	T		6	1		7	
	Muaddilü's-salât	A	6				6	
	Zuhrü'l-müteehhilin	A	1				1	
	Elli Dört Farz	A	3	2			5	
	Miftâhu'l-cinân	F	1				1	
	Risâle-i Mühimme	A	1				1	
	Salât-ı Mes'ûdî	F	1				1	
	Mesâ'il-i Garîbe	A	1				1	
	Esâsü'l-İslâm	F	1				1	
	Mesâbihü'l-imân	F	1				1	
	Hediyetü'l-ihvân	T		1			1	
	Mekâsıdu'l-mumahhisa	A	1				1	
	Ahkâmu'l-mumahhisa	A	1				1	
	İstihrâc türü ilmihâller	-	10				10	
	<b>Ferâiz</b>	Ferâiz-i Secâvendî	A	16	19	8		43
		Seyyid Şerîf	A	4				4
		Ferâiz-i Mahmûdiyye	A	1				1
		Cevheriyye	A	1				1
		Kaynağı belirsiz	-	2				2
<b>Fevvâ</b>	Şihâb	A	1				1	
	Mültekata	A	1				1	
	Melce'ü'l-kuzât	A	1				1	
	Bezzâziyye	A	1				1	
	Kâ'idîyye	A	1				1	
	Rıza	M	1				1	
<b>Muhtelif Konular</b>	Semhatü'l-ebrâr	M	1				1	
	Manzûmetü'n-Nesefiyye	A			1		1	
	Nisâbu'l-ihtisâb	A	1				1	
	Risâle-i Bey' u Şirâ	T		3			3	
	Tabakatu'l-müctehidin	A	1				1	
	Fütûhu'l-Haremeyn	F			2		2	
	İstihrâc türü menâsik	-	4				4	
	Şibli	A	1				1	
	Kârî	A	1				1	
	Kadıhân Kitabı	A	1				1	
Hasan Basrî	A	1				1		
<b>TOPLAM</b>		54	130	40	30	1	201	

Makaledeki verileri değerlendirdiğimizde, Osmanlılar'ın gerek istinsah gerekse üzerine şerh, hâşiye, reddiye yazmak veya medrese müfredatına dâhil etmek üzere tevarüs ettikleri fıkıh sahasındaki eserleri, bir külliyyat olarak tercüme etmekten ziyade toplumsal ihtiyaçları gözeterek bu külliyyattan seçtikleri bazı eserleri çevirmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Bireysel bir girişim neticesi olarak üretildiğini düşündüğümüz birkaç tercüme bir yana bırakırsak, neredeyse her koleksiyonda bir veya daha fazla nüshası bulunan, genel olarak toplumun her kesimine hitap eden pratik bilgileri hâvî, özel olarak ise Osmanlı kadınlarının sıklıkla başvurdukları eserlerin tercümeyle layık görüldüğü müşahade edilmektedir. Bundan dolayıdır ki tercüme edilen eserlerin yarısından fazlasını ilmihal sahasındaki eserler oluştururken bir diğer önemli bölümünü ise ferâiz çerçevesinde üretilen tercüme eserler teşkil etmektedir. Osmanlı tercüme geleneğinin başka sahalarda da görüleceği üzere, kitap üretimi ve dolaşımının oldukça zor şartlar altında gerçekleştiği bir tarafa, günümüzde bile yapıldığı üzere üst bir dil ile yazılmış akademik çalışmalardan ziyade daha popüler ve geniş toplum kesimlerinin ihtiyaçlarına cevap veren eserlerin öncelikli olarak tercüme edildiği anlaşılmaktadır.

Tercüme etkinliklerinin girişleri okunduğunda, tercüme sebebi olarak ortaya çıkan en önemli etkenler; temel ibadetler konusunda pratik bilgi ihtiyacının giderilmesi, faydanın yaygınlaştırılması ve eserden herkesin istifade etmesi arzusu açık olarak ortaya çıkmaktadır. Hâl böyle olunca diğer sahalarda görülen tercüme veya telif sebepleri, fıkıh sahasındaki tercümelerde daha az rastlanmaktadır. Birçok tercüme etkinliğinin kim tarafından yapıldığının belirsiz olması veya hâmilardan nispeten daha az bahsedilmesini bu durumla izah etmek mümkün olsa gerektir.

Recep Cici, usûl-i fıkıh alanında Osmanlılar'ın geçmişten tevarüs ettiği birkaç eseri zikretmekteyse de bu eserler arasında tercüme edildiğini tespit ettiğimiz tek eser Nesefî'nin *Menâru'l-Envâr* adlı eseridir. Bu makalede, *Menâr* etrafında üretilmiş altı ayrı çalışma tanıtılmıştır. Ömer Halvetî Manisavî adlı biri tarafından Türkçe olarak nazma da çekilen eserin, Anadolu sahasında oldukça yaygın olan şerhlerinden İbn Melek'in şerhi de Türkçeye kazandırılmıştır. Usûl-i fıkıh sahasında tercüme edilen bir diğer eser de, Osmanlı âlimlerinden Mollâ Hüsrev'in *Mirkâtü'l-vusûl*'üdür.

Hanefî fûrû eserlerinden de mütûn-ı selâse olarak nitelenen Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı, *Vikâyetü'r-rivâye* ve *Kenzü'd-dekâ'ik* ile birlikte, Ebû Yûsuf'un *Kitâbu'l-Harâc*'ı, Ebu Abdullâh Muhammed b. Abbâd b. Melek'in *Telhîsu Câmi'î'l-Kebîr*'i, Sadruşşerîa'nın *Şerhu'l-Vikâye*'si, Merginânî'nin *Bidâyetü'l-mübeddî*'si, Halebî'nin *Mülteka'l-ebhur*'u ve Mollâ Hüsrev'in *Dürerü'l-hukkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*'ı Osmanlı dönemi fıkıh sahasındaki tercüme faaliyetleri çerçevesinde Türkçeye kazandırılmıştır. Bahsi geçen bu eserler Hanefî mezhebinin Osmanlı coğrafyasında oldukça yaygın olup medreselerde de okutulan meşhur eserleridir. Buna karşın aynı şöhrete sahip olan *Hidâye* ve *en-Nukâye* gibi kimi eserlerin tercüme edilmemiş olduğunu görmek ise şaşırtıcıdır.

Osmanlı dönemi fıkıh tercümelerine önemli oranda kaynaklık eden eserler arasında ilmihâl türü eserler yer almaktadır. İlmihâl başlığı altında kaydettiğimiz

metinlerin bir kısmı günümüzdeki ilmihâl türü metinlerde olduğu gibi, akâid, ibâdet ve ahlak başlıkları altındaki genel konuları işlerken bazıları ise temel ibâdetlere yoğunlaşmaktadır. Semerkandî, Keydânî ve Mollâ Fenârî'nin namaza dair risaleleri ile menâsik-i hac türündeki tercümelere olduğu gibi bazı eserler ise özel bir ibadete hasredilen eserlerdir. Kadın halleri, ta'dil-i erkân ve nohut yakısı gibi özel konularla ilgili risalelerin tercümeleri de yine bu ilmihâl türü eserler arasında yer almaktadır. İlmihâl sahasındaki tercümelere kaynaklık eden eserlerin sayısı yirmiyi bulmaktadır. *Şir'atü'l-İslâm*, *Münyetü'l-musallî*, *Halebî-i Kebîr* ve *Halebî-i Sağîr* olarak bilinen *Şerhu Münyetü'l-musallî* ve bu eserin muhtasarı, Semerkandî'nin *Şurâtü's-salât*ı, Keydânî'nin *Fıkh-ı Keydânî*'si, Fenârî'nin *Mukaddimetü's-salât*ı, Birgivî'nin *Zuhrü'l-müte'ehhilîn* ve *Mu'addilü's-salât*ı, Abdülazîz Fârisî'nin *Umdetü'l-İslâm*'i, Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye atfedilen *Umdetü'n-Nisâ* gibi Arapça ve Farsça eserler yanında genellikle aynı mecmûa içerisinde ardı sıra yer alan Birgivî'nin *Vasiyyetnâme*'si, Rûmî Ahmed Efendi ile Kadızâde Efendi'nin ilmihâlleri, Kastamonulu Mûsâ Efendi'nin *Hediyetü'l-İhvân*'ı gibi Türkçe eserler bu metinlerdendir.

İlmihâl türü metinler arasında şüphesiz en fazla etkili olanı ise Semerkandî'nin *Mukaddimetü's-salât* adlı namaza dair risalesidir. Mütercimi belirli birkaç tercümesinin yanında mütercimi belirsiz bazı tercümeleri de bulunan eserin yazma eser kütüphanelerinde satırlı tercümeleri de bulunmaktadır. Eser ayrıca birkaç defa nazma da çekilmiştir.

Ferâiz sahasında yapılan tercümelere şöyle bir baktığımızda, Secâvendî'nin *Ferâizü's-Sirâciyye*'sinin Osmanlı döneminde oldukça baskın bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Esasen Osmanlı dönemindeki Türkçe ferâiz literatürünün büyük oranda bahsi geçen eser üzerine bina edildiğini söylemek çok iddialı olmasa gerektir. *Ferâizü's-Sirâciyye*'nin bu makalede 43 ayrı tercümesi tespit edilmişken, Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin bu eser üzerine yazdığı Arapça şerhin de 4 ayrı tercümeyle kaynaklık ettiği görülmüştür.

Hac ibadeti sırasında yapılması gerekenlerin izah edildiği menâsikü'l-hac türü etrafında gelişen tercümelere arasında Muslihuddîn-i Lârî'nin Farsça manzûm eseri *Fütûhu'l-Haremeyn*'i dikkat çekmektedir. Bu eser yine manzûm olarak iki ayrı nâzım tarafından Türkçeye aktarılmıştır.

Klâsik tercüme geleneğimizin farklı sahaslarında da görüleceği üzere, tespit edilen tercüme faaliyetlerinde takip edilen usul ve tercüme anlayışı günümüzdeki çeviri anlayışından oldukça farklıdır. "Kaynak metne sadakat"ın çok da önemsenmediği bu tercüme geleneğinde, ekleme ve eksiltmelere sıklıkla başvurulurken kaynak metnin erek dile aktarılmasında açıklama, genişletme ve şerh etme yollarına başvurulduğu görülmektedir. Bu makalede tespit edilen tercümelere girişinde verilen bilgileri dikkate aldığımızda, mütercimlerin ekleme ve eksiltmelere başvurdukları ve genel olarak iki tür tercüme stratejisi benimsedikleri görülmektedir. Kaynak metnin kendisine de yer verilen bu stratejilerin birincisinde, şerh geleneğinde olduğu gibi önce kaynak metin küçük birimlere bölünüp üzeri sürh ile çizilerek belirginleştirilmektedir. Daha sonra



da bu metnin sadece anlam itibarıyla şerh edilerek, açılanarak ve genişletilerek tercüme edildiği görülmektedir. Nitekim bu makalede kaydedilen birçok tercümenin şerh olarak isimlendirildiği müşahede edilmektedir. Klâsik tercüme geleneğinde “tahte'l-lafz” diye kavramsallaştırılan ikinci stratejide ise yine kaynak metin küçük birimlere bölünüp birebir tercümesi yapılırken genellikle kaynak metnin söz dizimine de bağlı kalınmaktadır.

Çalışmamızda tespit edilip tanıtılan çalışmaların büyük bölümü, Arapça, Farsça veya Türkçe bir metnin tamamına yapılan bir tercüme veya şerhten oluşmuşken “istihrâc türü tercüme” başlığı altında topladığımız bazı tercümelemlerle de karşılaşmaktadır. Tespiti oldukça zor olan bu tercümelemlerde, belli bir konu etrafında Arapça ve Farsça muhtelif kitaplardan derlenip bir araya getirilen metinlerin tercüme edildiği görülmektedir.

Makalede ortaya çıkan önemli tespitlerden biri de satırlı tercümelemlerin tespitine yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmasıdır. Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin namaza dair *Mukaddimetü's-salât* adlı risalesinde bariz olarak görülebildiği üzere, fıkıh sahasında toplumun her kesimi tarafından sıklıkla başvuru alan kimi eserlerin birçok farklı tercümesi yapıldığı gibi satırlı tercümelemlerinin de yapıldığı görülmektedir. Kütüphane kayıtları ve kataloglarda, Türkçe söz varlığına dair çalışmalara da kaynaklık eden bu satırlı tercümelemler çoğunlukla müstakil bir eser olarak gösterilmediği için bunların tespiti oldukça zordur. Hâl böyle olunca araştırmacıların *Mukaddimetü's-salât* gibi yaygın eserlerin tüm nüshalarını dikkate alarak satırlı tercümelemleri tespit etmesi gerekmektedir.

Fıkıh sahasında yapılan tercümelemlerin kahir ekseriyeti mensûr bir kaynak metnin yine mensûr olarak tercüme edilmesiyle oluşmuştur; ancak tabloda da görüleceği üzere bu makalede tanıtılan 30 çalışma nazmen üretilmiştir ki bu oldukça yüksek bir sayıdır. Ezberlemeyi kolaylaştırma amacının vurgulandığı bu tercümelemler arasında mensûr olarak yazılan *Şir'atü'l-İslâm*'ın nazmen tercümelemleri dikkat çekmektedir. Bahtî'nin iki çalışmasında olduğu gibi Türkçe mensûr eserlerin de nazma çekilerek yeniden yazıldıkları görülmektedir.

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere, çalışmamızda 54 farklı kaynak metin etrafında oluşturulan 201 eser tanıtılmıştır. Bu sayısal veriler tabii ki bir eserin farklı tercümelemleriyle ortaya çıkmıştır. Yine Osmanlı dönemi tercüme geleneğinde sıklıkla karşılaşıldığı üzere bir eserin birbirine yakın veya uzak dönemlerde birden fazla tercümesinin yapıldığını görmekteyiz. Yeniden tercüme olgusu ve bu tercümelemlerin sebepleri üzerinde teker teker durulması gerekir; ancak bu çalışma özelinde üzerinde durmak istediğimiz bir sebepten bahsetmekte fayda vardır. Kitap dolaşımının oldukça zor ve zaman aldığı bir dönemde, insanların bibliyografik araştırmalar yaparak daha evvel hangi eserlerin tercüme edilip edilmediğini tespit etmeleri oldukça zor bir meşgale idi. Dolayısıyla tercümesine ihtiyaç duyulan bir eserin daha evvel yapılan tercüme/lerini tespit etme zorluğu bir tarafa, coğrafi uzaklıklar dikkate alındığında tespit edilse bile bu tercüme/leri temin etmek de hayli güçtü. Kanaatimizce böyle bir

durumla karşılaşan mütercimler, özellikle kısa hacimli pratik bilgileri havi eserlerin kendilerinden evvel yapılmış tercümelerini tespit etmiş olsalar bile, bu tercümelemleri temin etmenin tercüme etmekten daha zor olduğunu fark ettiklerinde yeniden tercümeğe başvurmaya tercih ediyorlardı.

Klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde, tercüme edilen eserler arasında en az yer kaplayan metin türleri arasında şerhler gelmektedir. Bu makalede, Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin *Ferâiz-i Sirâciyye*'ye yazdığı şerhin dört kez, İbn Melek'in *Menâr* şerhinin bir kez, Seyyid Alîzâde Ya'kûb Efendi'nin (ö. 931/1524) *Şir'atü'l-İslâm*'a yaptığı Arapça şerhin de bir kez tercüme edilmiş olması ilgi çekici bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Benzer bir şekilde daha evvel tercüme edilen ve mütercimi belirsiz bir ferâiz tercümesinin de yine Türkçe olarak iki ayrı şerhe kaynaklık ettiği ortaya çıkmıştır.

Makaledeki tercümelere kaynaklık eden eserlerin neredeyse tamamı Hanefî mezhebinin görüşleri doğrultusunda kaleme alınan eserlerdir. İlmihâl türü metinler arasında yer alan *Umdetü'l-İslâm*, *Miftâhu'l-Cinân*, *Esâsü'l-İslâm*, *Mesâbihü'l-İmân* gibi birkaç Farsça metin hariç tercüme edilen eserler Hanefî mezhebinin fıkıh literatürü arasında yer alan eserlerdir. Bu anlamda diğer mezheplerin fıkıh sahasındaki kanonları da dâhil olmak üzere fıkıh literatüründeki eserlerinin tercümelemleri ile karşılaşılammıştır. Ancak Doğu coğrafyasında yer alan yazma eser koleksiyonlarının taranmasıyla yapılacak araştırmalar bu sonucu değiştirebilir.

Tercümelemlerden hareketle Osmanlı döneminde öne çıkan fıkıh âlimlerinden bahsetmek gerekirse öncelikle akla gelen isim şüphesiz Mevkûfâtî Mehmed Efendi olacaktır. IV. Mehmed dönemini idrâk eden ve yaşadığı dönemin siyasî olaylarında da ismi geçen bu âlim, fıkıh sahasında yaptığı tercümelemlerle tanınmıştır. İsmi geçen padişah ile birkaç devlet büyüğünün de desteğini alan Mevkûfâtî Efendi bizzat hamilerinin himaye ve teşvikleri ile *Telhîsü'l-Câmiü'l-kebir*, *Şerhu Vikâyetü'r-rivâye (Sadruşşeria)* ve *Mülteka'l-ebhur* gibi klâsik fıkıh metinlerini, kendine has bir tercüme usulü ile Türkçeye kazandırmıştır. Tercümelemleri oldukça beğenilmiş olsa gerekir ki yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunduğu gibi Arap harfli baskıları da yapılmıştır.

XVI. yüzyılda yaşamış olan Tatarpazarcıklı Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi de yaptığı birkaç tercüme ile fıkıh sahasında ismini duyurmuştur. Ferâiz sahasında yaptığı çalışmaları ile Dursunzâde Abdullâh Feyzî Efendi (ö. 1610), yaptığı nazma çekme çalışmaları ile Bahtî ve Birgivi'nin *Vasiyyetnâme* ile Rûmî Ahmed Efendi ve Kadızâde'nin Türkçe ilmihâllerini ayrı ayrı şerh eden Şeyh Hulûsî, Hibrî mahlaslı Ebû Mehmed Alî b. Mustafâ b. Pîr Mehmed Kütâhî (ö. 1669), *Vikâye*'nin nâzımı Devletoğlu Yûsuf, *Şir'atü'l-İslâm*'ın nâzımı Âbidî mahlaslı Bahrî Efendi (ö. 1512'den sonra), İbrâhîm b. Abdullâh b. İbrâhîm Babadağı (ö. 1770), *Umdetü'l-İslâm* mütercimi Abdurrahmân b. Yûsuf Aksarayî (ö.1543'ten sonra) ve Hâfîz Mahmûd b. Mustafâ b. Bâlî el-Vardarî (ö. 1635) gibi isimler dikkat çeken Osmanlı fakihleri arasında zikredilebilir.

Son olarak, Osmanlı dönemi fıkıh tercümelemlerinin genel bir çerçevesini çizmeye çalışan bu makalenin, konuyla ilgili giriş mahiyetinde bir çalışma olduğu açıktır.

Tespiti yapılan bu tercümelerin çok az bir kısmı bazı akademik çalışmalara konu olmuş olup bunların kahir ekseriyeti yazma eser kütüphanelerinde araştırılmayı beklemektedir. Öncelikle Latin harflerine aktarılması gereken bu tercümeleler üzerinde, fıkıh/hukuk tarihi, dil, tarih ve çeviribilim çerçevesinde araştırmalar yapılması elzem görünmektedir.

### **Kaynakça**

Ağar, Mehmet Emin, “Kitâb fi’l-Fıkh bi-Lisân-ı Türkî”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 1989.

Aydın, Erhan, “Şerhü'l-Menar Grameri (Giriş-Gramer-Metin-Bibliyografya)”, Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 1997.

Bilgin, Azmi, *Nazmü'l-Hılaftıyyat Tercümesi: (giriş-dil özellikleri-metin-indeks)*, Ankara: TDK Yayınları, 1996.

Bilgin, Halim, “Mevkufati Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadrü'ş-Şeri'a Adlı Eseri: İnceleme-metin-dizin-tıpkıbasım II: 99b-130b/05”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, TA.E., İstanbul 2013.

Cici, Recep, “Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitaplarına Dair Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sy. 5, 2005, s. 215-48.

\_\_\_\_\_, “Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar”, *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, sy. 8, 1999, s. 215-246.

\_\_\_\_\_, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar*, Bursa: Arasta Yayınları, 2001.

Demir, Mehmet, “Devletoglu Yusuf Vikaye Tercümesi, Metin-Dil İncelemesi”, Doktora tezi, Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1999.

Duman, Musa, *Vasiyyetnâme (Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım)*, İstanbul 2000.

Eliaçık, Muhittin, “Tercüme ile Şerhin İç İçe Bulunması: Şemsî Paşa'nın Manzûm Vikâye Tercümesi”, *Turkish Studies*, c. 4 /6 (2009), s. 95-115.

\_\_\_\_\_, *Vikâyetü'r-Rivâye'nin Türkçe Tercümeleri ve Şemsî Paşa'nın Manzûm Tercümesi*, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 47, sy. 1, (Mart 2011), s. 109-144.

İnanır, Ahmet, “İbn Kemâl'in Tabakâtü'l-Fukahâ'sı ve Değerlendirmesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 37, 2012, s. 66-86.

Kaya, Abdurrahman, “Şeyh Aliyyü's-Sadrî el-Konevî, Birgivi'nin Vasiyyet-nâme'sinin Şerhi (1b-49b), [Giriş-Tenkitli Metin- Dizin]”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 2005.

Korkmaz, Zeynep, “Eski Bir Kudurî Çevirisi”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, c. 1, Ankara: TDK, 1995, s. 355-59.

Muhammed b. Sıddık b. Ali İbnü's-Sayın, *Satıraltı Tercümeli Bir Fıkıh Kitabı*, haz. Yakup Karasoy, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya 2004.

Özen, Şükrü, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sy. 5, 2005, s. 250-378.

Özfirat, Bayram, "Tokatlı İshak Efendi'nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri [İnceleme-Metin]", Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 2006.

Talân, Jale, "Mukaddimetü'l-Gaznevî fi'l-İbâdât", Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 1987.

Tekin, Şinasi, "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga-Bolga Sorunu", *TDAY Belleten*, 1973-1974, s. 59-157.

\_\_\_\_\_, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Risaletü'l-İslam", *International Journal of Turkish Studies: IJTS / University of Wisconsin*, sy. 33, 1989, s. 139-204.

Toparlı, Recep, *Kitab fi'l-Fıkh: Şekil Bilgisi Özellikleri*, Örnek Metin, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1993.

\_\_\_\_\_, *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, Ankara: TDK, 1992.

\_\_\_\_\_, *Kitab-ı Mukaddime-i Ebü'l-Leys es-Semerkandi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1987.

Tulum, Mertol, "Şerhü'l-Menâr Hakkında", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 16, 1968, s. 133-36.

### **Kısaltmalar**

AE	Ali Emiri
AK	Atatürk Kitaplığı
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi
a.mlf.	Aynı Yazar
BDK	Beyazıt Devlet Kütüphanesi
ÇHPİHK	Çorum Hasan Paşa İl Hal Kütüphanesi
İHK	İl/İlçe Halk Kütüphanesi
İNÜEK	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
İzâh	Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, <i>İzâhu'l-Meknûn fi Zeyli Keşfi'z-Zünûn an Esâmi'i'l- Kütüb ve'l-Fünûn</i> , (tashih: Şerefeddin Yalpkaya, Kilisli Rifat Bilge), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
Karabulut	Ali Rıza Karabulut-Ahmet Turan Karabulut, <i>Mu'cemü't-Târihi't-Türâsi'l-İslâmî fi Mektebâti'l-Âlem: el-Mahtûât ve'l-Matbûât = Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi I-VI</i> (6. cilt indekstir), Kayseri, Mektebe Yayınları, ts.
KBYEK	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi
Keşf	Kâtip Çelebi, <i>Keşfü'z-Zünûn</i> , (tashih: M. Şerefeddin Yalpkaya), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941.

KİBYK	Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu, (haz. Ramazan Şeşen, Mustafa Haşim Altan, Cevat İzgi), İstanbul: İSAR, 1995.
MİK	Millet Kütüphanesi
MK	Milli Kütüphane
OM	Osmanlı Müellifleri: Bursalı Mehmed Tâhir, <i>Osmanlı Müellifleri</i> , haz. Mustafa Tatçı- Cemal Kurnaz), Ankara: Bizim Büro Yay., 2000.
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SHMHK	Sadberg Hanım Müzesi Kütüphanesi Hüseyin Kocabaş Yazmaları
SK	Süleymaniye Kütüphanesi
TDK	Türk Dil Kurumu
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

## Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeleler

Sadık YAZAR

### Özet

Daha Hazreti Muhammed hayatta iken temelleri atılan fıkıh ilmi çok kısa sürede bağımsız bir disiplin haline gelmiştir. XI. yüzyılın sonuna gelindiğinde, İslamiyet'i benimseyen farklı milletlere mensup alimlerin de katkılarıyla fıkıh ilmi çerçevesinde, kahir ekseriyetle Arapça olarak yazılmış çok zengin bir literatür oluşmuştur. X. yüzyılda kitleler halinde Müslüman olmaya başlayan Türkler de fıkıh ilminin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. İslamiyet'i kabul ettikleri ilk üç yüzyıl içerisinde, Doğu Türkçesi ile pratik ihtiyaçlara cevap verebilecek birkaç satırlı çeviri ve sınırlı sayıda telif eser üretmişlerdir. XIII. yüzyılın sonlarından itibaren ise Anadolu sahasında Batı Türkçesiyle, asırlara yayılan bir tercüme ve telif hareketiyle, asırlar boyunca oluşmuş olan fıkıh bilgi ve birikimini kendi dillerine aktarmaya çalıştılar. XIX. yüzyıla gelindiğinde, Hanefi mezhebinin klasikleri de dahil olmak üzere artık Türkçe olarak da hatırı sayılır bir fıkıh literatürü oluşmuştu. Farklı sebeplerden ötürü, Osmanlı dönemindeki Türkçe fıkıh literatürünün ortaya çıkarılmasına dair çalışmalar çok zayıf kalmıştır. Bundan dolayı da Osmanlı döneminde üretilmiş fıkıh sahasındaki eserler hâlâ yazma eser kütüphanelerinde keşfedilmeyi beklemektedir. Hal böyle olunca, Osmanlı dönemindeki Türkçe fıkıh literatürü üzerinde analitik çalışmalar yapmak bir tarafa, burada izahı mümkün olmayan sebeplerden ötürü bu literatürün güvenilir bir dökümü bile henüz yapılmış değildir. Bu makalede, bu boşluğu bir nebze dolduracak şekilde XIII. yüzyılın sonundan başlayarak XIX. yüzyılın başlarına kadarki uzun süreçte Batı Türkçesi ile üretilmiş fıkıh tercümelerinin bir bibliyografyası verilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda; öncelikle Osmanlı dönemindeki fıkıh tercümelerine dair yapılan sınırlı sayıdaki araştırma hakkında bir değerlendirme yapılacaktır; daha sonra da Osmanlı döneminde üretilmiş fıkıh tercümelerinin kısaca tanıtıldığı bir liste sunulmaya çalışılacaktır. Son olarak tanıtımı yapılan tercümeleler hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Fıkıh, Tercüme, Türkçe Fıkıh Tercümeleri, Osmanlı Dönemi Tercüme Geleneği.

## Turkish Translations in the Field of Islamic Jurisprudence in the Ottoman Period

Sadık YAZAR

### Abstract

The science of *fiqh* (jurisprudence), whose roots we can find in the life time of the Prophet, quickly became an independent discipline in the early period of Islam. By the end of the eleventh century, we see an extensive literature in the field of *fiqh*, produced predominantly in Arabic with the contributions of scholars of different ethnicities who had converted to Islam. The Turks, who started to become Muslims en masse after the tenth century, have also contributed to the development of jurisprudence. In the first three centuries after they embraced Islam, they produced a few interlinear translations and works in Eastern Turkish in order to satisfy practical needs. Since the end of the thirteenth century, they tried to convey the accumulated knowledge of *fiqh* to their own language through translations and writings in Western Turkish in Anatolia. By the end of the nineteenth century, a considerable literature of *fiqh* in Turkish had emerged including classics of the Hanafi sect. Due to many different reasons, the studies on the *fiqh* works in Turkish produced during the Ottoman period have remained limited in the Republican Era. Hence the works produced during the Ottoman period in the field of *fiqh* are waiting for scholarly attention in manuscript libraries. This is why even compiling a reliable inventory on Turkish works has been difficult. This article hopes to alleviate this gap by providing a bibliography of *fiqh* translations into Western Turkish from the late thirteenth to the nineteenth centuries. It includes a brief evaluation of the limited academic research on *fiqh* translations conducted in the Ottoman period. In the end, a list of these translations will be provided together with a general assessment.

**Keywords:** Translation, *fiqh* (Jurisprudence), translation of works in the field of *fiqh*.